

अध्यात्म शान्ति.

रागद्वेष विजेतारं ह्यातारं विश्वस्तुनः
शक्रपूज्यं गिरामीशं तीर्थेशं स्मृतिमानये ॥ १ ॥

रचनार

मुनीश्री बुद्धिसागरजी.

गाम काशीठाना शेट

शा. रतनचंद लाधाजी

तथा

शा. झवेरभाइ भगवानदास तरफथी

वकील शा. मोहनलालभाइ हीमचंदभाइए

ज्ञानप्रसारकमंडलद्वारा छपावी प्रकट कर्युं.

सने १९०३—वीर सं. २४३०

भृगुशीर्ष कृष्णपक्ष ११/१०

अमडावाइ

जेतोह्य छाप्यानामी ११/१०

જૈન જ્ઞાન પ્રસારક મંડળ.

આ મંડળ નીચે લખેલા હેતુથી સ્થાપવામાં આવ્યું છે અને તેથી દરેક જૈનજીવિને તેમજ પવિત્ર સાધુમુનિને આ મંડળનો આશય ક્ષણભૂત થાય તે માટે સારા પુસ્તકો પ્રકટ કરવામાં સહાયભૂત થવાની વિનતી કરવામાં આવે છે; તેમ જ કયા પ્રકારનાં પુસ્તકો પ્રકટ થવા યોગ્ય છે તે સંબંધી જે કાંઈ સૂચના કરવામાં આવશે તે ઉપર પૂરતું લક્ષ આપવામાં આવશે, જે કોઈ સહૃદય, પાઠ, મુનિરાજ વા સાધ્વી પાસે અપ્રસિદ્ધ થએલા ગ્રંથની પ્રત કે પ્રતો હોય તે જો ઉતરાવવા અમને સૂચવશે તો તે પ્રમાણે કરવા આ મંડળ તૈયાર છે.

હેતુ.

આ મંડળનો હેતુ શ્રી જૈનધર્મના છપાયલા તેમજ વગર છપાયલા અને યોગ્ય ગ્રંથના ભાષાંતરો કરાવી તથા શોધન કરાવી તૈયાર કરાવેલાં પુસ્તકો છપાવી પ્રકટ કરવાનો અને તે જૈનસમુદાયના ઉપયોગ માટે સસ્તી કીમતે વેચવાનો છે.

આ મંડળ તર્ફથી સસ્તાં પુસ્તકો છપાવવાનું કાર્ય સર થઈ ગયું છે માટે જોએ તેજોએ તેજોએ પત્ર નીચેને શિરનામે લખી સૂચીપત્ર મંગાવવું.

મુખ્ય આફીસ જૈનજ્ઞાનપ્રસારક મંડળ, મુંબઈ.

મુંબાદેવી શેઠ જીવણચંદ ધર્મચંદ ઝવેરીના માળામાં.

અમરચંદ કલ્યાણચંદ ઝવેરી.

લગુલાઈ કૃતેહચંદ કારભારી.

આનરરી સેક્રેટરીસ. જૈનજ્ઞાનપ્રસારક મંડળ.

અમદાવાદ,

પ્રસ્તાવના.

ઉદ્દેશ.

પરમપવિત્ર પરમાત્મા શ્રી તીર્થંકર મહારાજના મુ-
ખથી સ્યાદ્વાદ વચનામૃતોપદેશ ભવ્યાત્માઓના હૃદ-
યમાં વસી તેમને પરમાત્મા રુપે બનાવેછે. શ્રી વીર
પરમાત્માપ આત્મા અને કર્મ સ્વરુપ તથા બહિરાત્મા
અંતરાત્મા પરમાત્માનું સ્વરુપ કથન કર્યું છે. તેનું
યત્કિંચિત જ્ઞાન અન્ય ભવ્યાત્માઓને ગ્રંથદ્વારા
પ્રાપ્ત કરાવવું એજ મુખ્ય ઉદ્દેશ છે.

ક્ષમાપના.

આ અધ્યાત્મશાંતિ ગ્રંથનો વિષય વાંચતાં શંકા
પડે તો ગુરુગમદ્વારા સમજી તેનો નિર્ણય કરી લેવો.
અત્ર વીતરાગ વચન વિરુદ્ધ ભાષણ થયું હોય તે
પંડિત પુરુષોપ સુધારી વાંચવું. અને તે સંબંધી મિ-
ઠ્ઠામિદુક્કઠં દડુંહું. સ્વ પરહિતકારક આ ગ્રંથ
થાઓ. इत्येव श्री शान्तिः शान्तिः शान्तिः

આશીર્વાદ.

ભવ્ય જીવો સ્યાદ્વાદ વચનામૃતાલય અધ્યાત્મશાં-
તિ ગ્રંથ વાંચી વ્યવહાર અને નિશ્ચયનયપૂર્વક આ-
ત્મસાધન કરી કર્મ કલંક હરી પરમ મંગલમય
શાશ્વત શિવસ્થાન પ્રાપ્ત કરો એવી મારી આકાંક્ષા
સફલ થાઓ.

તથાસ્તુ. શ્રી શાંતિઃ શાંતિઃ શાંતિઃ

ॐ श्रीमन् शंखेश्वरशर्भनाथायनमः

ॐ ह्रीं श्री सरस्वत्यैनमः

अध्यात्म-शान्ति.

(मंगलाचरण अने प्रयोगत.)

हुं।

सकलति भगवति भारती, हृदयधरी निशर्हीन;
 आत्मणोघदायी शुभ, चरणकुम्भणमां लीन. ॥ १ ॥
 निज रूप विचारतां, भ्रांति दशा दूर नय;
 राम द्वेष हरे टवे, समतारस सुभ पाय. ॥ २ ॥
 स्वपर पकाशक दिनमणि, आद्रश रचना सार;
 करतां शिवसुभ संपने, लडिये भवजल पार. ॥ ३ ॥
 अध्यात्म शान्ति तल्लो, ग्रंथ रयुं सुभकार;
 यथाशक्ति उद्यमथकी, होये पर उपकार. ॥ ४ ॥
 संष्टदेव अरिहंत छे, सुविहित शुभ भम होय;
 स्यादवाद (धर्म) जग दिनमणि, प्रगटे ते' मण ज्ञेय. ५

॥ मंगलम् ॥

इमां सरस्वतिं देवीं नमस्कृत्यगिरां गुरुम् ।

अध्यात्मशांति नामानम् ग्रंथं करोमि शांतिदं ॥ १ ॥

(૨)

॥ ગ્રન્થ પ્રયોજન ॥

યદ્યપિ વહવો ગ્રંથાઃ સન્તિ પરોપકારિણઃ ।
 તથાપ્યયં સુવોધાયઃ સત્ત્વરમુપકારકઃ ॥ ૨ ॥
 કાંતાધરસુધાસ્વાદાત્ કામિનાં યત્ સુખંભવેત્ ।
 અસ્મદ્ ગ્રંથસ્ય પાશ્વેતત્ સ્વલ્યાયતે સુખોદધેઃ ॥ ૩ ॥
 અવિજ્ઞાત્મ સ્વરૂપોયઃ સમુગ્ધો ભ્રમતિધ્રુવં ।
 અપારે ઘોરસંસારે તત્પાંડિત્યં દુઃખાવહં ॥ ૪ ॥
 વિનાસ્યાદ્ધાદ ધર્મેવૈ નિર્વાણંરિ કુતોનૃણાં ।
 ત્રતાંમોક્ષામિલાષાય સેવ્યોધર્મોઽજિનોદિતઃ ॥ ૫ ॥
 દ્રવ્યભાવાત્મકોધર્મઃ વીતરાગેણ ભાષિતઃ ।
 કર્મનાશાયતંધર્મં સેવન્તે વિવુધાજનાઃ ॥ ૬ ॥
 અથ પ્રાકૃતભાષાયાં લિખ્યતે.

ગ્રન્થારમ્ભઃ

આ જગત્માં દરેક જીવો સુખની આશા રાખે છે; પણ પાંચ કારણની સામગ્રી મળ્યા વિના તાત્કાલિક સુખ પામી શકતા નથી. કોઈ જીવ ધનથી સુખ માને છે. કોઈ દુઃખથી સુખ માને છે. કોઈ રાજ્યથી સુખ માને છે. કોઈ સ્ત્રી સંલોગથી સુખમાને છે. કોઈ ખાવામાં સુખ માને છે. એમ દરેક જીવો પોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે તે તે વસ્તુમાં સુખ માને છે; પણ ખરું સુખ આત્માના સ્વરૂપનું જ્ઞાન થવાથી થાય છે. તેને વિરલા જ જાણી શકે છે.

પ્રશ્ન—શું ધનથી સુખ થતું નથી? ધન વિના સુખ

(૩)

કંઈ દેખાતું નથી તો આપ ધનમાં સુખ નથી એમ શા-
થી કહેાછો ?

ઉત્તર—હે ભવ્ય ! હજી તમે આત્માનું સ્વરૂપ જા-
ણ્યું નથી ત્યાંસુધી ધનમાં સુખ માનો છો; પણ જો ગુરુ
કૃપાએ આત્માનું સ્વરૂપ જાણવામાં આવે તો તમારી
ભ્રાંતિ દૂર થયા વિના રહેશે નહીં. જુઓ, પ્રથમ ધન છે
તે નવ પ્રકારનું છે. ધન ધાન્ય સેત્ર વસ્તુ સુવર્ણ
કુપ્ય દ્વિપદ ચતુષ્પદ ઇત્યાદિ જે ધન છે, તેમાં જરા પ-
ણ સુખ દેખાતું નથી. આપણે જ્યારે જન્મીએ છીએ
ત્યારે ઉપર સુજળ ગણાવેલું ધન સાથે જન્મતું નથી;
તેમ આપણા મૃત્યુ બાદ તે ધન સાથે પણ આવતું નથી.
ધન છે તે સુખ દુઃખનું કારણ છે. પણ તે જ કંઈ સુખ
કહેવાય નહીં. સુખ કંઈ આંખે દેખી શકાતું નથી. તાત્વિ-
ક સુખ તો અડ્ડી છે. અને તે સુખ તો આત્મામાં રહેલું છે.

પ્રશ્ન—શું ત્યારે ધનથકી દુઃખ થાય છે ? અને જો
દુઃખ થતું હોય તો કેવી રીતે થાય છે. તે બતાવો ?

ઉત્તર—હે ભવ્ય ! જુઓ, પ્રથમ ધન મેળવવાની
આશાએ જીવ અનેક પ્રકારનાં દુઃખ સહન કરે છે. કોઈ
સમુદ્રમાં પેસે છે. કોઈ પર્વત ઉપર ચઢે છે. કોઈ ગુલામ-
ગીરી કરે છે. કોઈ યાચના કરે છે; તોપણ તે ધન લાગ્ય-
વના મળી શકતું નથી. અને કદાપિ મળ્યું તો તેને

(૪)

સાચવવાની ચિંતા રહે છે. અને સુખે કરી ઊંઘ આવતી નથી. દુશ્મનલોકો તેનું ધન લેવા સાડ તેને મારી નાંખે છે દશ રૂપિયા મળ્યા તો સો રૂપિયા મળવાની આશા રાખે એમ ઉત્તરોત્તર આશા વધતી જાય છે; પણ સંતોષ થતો નથી. અને સંતોષ વિના સુખ નથી. માટે તેવા બાહ્ય ધનને ધિક્કાર છે. જુઓ, રાત્રીના વખતમાં મમ્મણુશેઠ બિચારો ધનપતિ છતાં પણ લોકડાં કાઢવા પડ્યા. તેમ ધનળશેઠે બાહ્યધનની અદેખાઈથી શ્રીપાળરાજને મારવાનો પ્રયત્ન કર્યો. એક વખત કુમારપાળરાજા ફરતાં ફરતાં કોઈ દેશમાં ગામની બહાર આવ્યા. ત્યાં એક ઊંદર દરમાં ખેસી સોનામહોરો બહાર લાવતો હતો અને તેના ઉપર ખેસી નાચી ઝુશી થતો હતો. સોનામહોરો કુમારપાળરાજાએ લેઈ લીધી ત્યારે તે ઊંદર ધનની મમતાથી મરણ પામ્યો. માટે બાહ્યધનમાં કંઈ સુખ ભાગ્યતું નથી. અર્જુ સુખ તો આત્મામાં રહેલું છે. મરતી વખત ધનની મમતા જો રહે તો ઊંદર, સર્પ, વિગેરેના અવતાર લેવા પડે છે. માટે અનાદિકાલ અજ્ઞાન દશામાં રાખનાર દુઃખદાયી ધનચક્રી કશું સુખ થતું નથી. ઉલટું તે ચક્રી પાપની વૃદ્ધિ ધાય છે અને પાપકર્મે કરી જીવ ચોરાશીલાખ જીવાયેાનિમાં ભટકે છે. અને ચાર જતિમાં અનેક પ્રકારનાં દુઃખ પામે છે. ધનને સાડ પ્રથમ ત્રસ તથા થા-

(૫)

વર જીવોની સિંસા થાય છે. અસત્ય વચન બોલવું પડે છે. ચોરી કરવી પડે છે. ક્રોધ માન માયા અને લોભરૂપ ચાર કષાય છે તે ધનથકી વૃદ્ધિ પામે છે અને અંતે આર્તધ્યાન તથા રોદ્રધ્યાન વ્યાઠં નરક તથા તિર્યંચની ગતિમાં જવું પડે છે. ક્રોધ માણસ કરોડાધિપતિ હોય પણ જો તે માંદો થાય તો સોનાના, મોતીના તથા હીરાના ઠગલા ઉપર બેસાડવાથી પણ તેનું દુઃખ મટતું નથી. તેવા માંદા માણસને ઉલટું મરતી વખત તે ધનની ચિંતા થાય છે અને દુઃખ થાય છે. એવા માંદા પડેલા કરોડાધિપતિને સાડું સાડું અમૃત સરખું ભોજન પણ લાવતું નથી અને તેનાથકી સુખ થતું નથી. ધનની વૃદ્ધિથકી ધનમદ ઉત્પન્ન થાય છે. અને હું મોટો છું, મારા જેવો કોઈ નથી, એમ પાપના વિચારો વારંવાર થયા કરે છે. ધનથકી વેશ્યાગમન કરવાની મરજી થાય છે, વિજેરે અનેક દુઃખનું સ્થાન બાહ્યધન છે. ધન કદાપિ હોય અને પુત્ર ન હોય તો બિચારો ધનવાન ચિંતાસમુદ્રમાં ખુડી મરે છે. કદાપિ છોકરા હોય પણ ધન ન હોય તોપણ દુઃખ જ થાય છે. માટે એ અસાર પદાર્થથકી સુખ કદી થતું નથી. જો ધણું ધન હોય અને પુત્ર જો ખરાબ પાકે કિંવા કોઈ સગું મરી જાય; તોપણ બિચારા ધનવાનને તો દુઃખનું દુઃખજ રહે છે. ચક્રવર્તિરાજ હોય, વા કરોડાધિપતિ કોઈ હોય; તોપણ આ અજ્ઞાનદશાથી

(૬)

માનેલું બાહ્યધન તેની સાથે જતું નથી. આ પ્રત્યક્ષ દે-
ખાતું શરીર પણ સાથે જતું નથી, તો બીજી કંઈ વસ્તુ
જઈ શકે ? ત્યારે હે સુજ્ઞા ! વિચારો કે ધનથી સુખ જે
ધાય છે તે સંધ્યારાગ સમાન બાણવું. નિત્ય સુખ તો
આત્માના ગુણોથી થાય છે, લક્ષ્મી હાથીના કાન જેવી
ચંચળ છે. વિજલીના ચમકારાની પેઠે નાશવંત છે. કોઈ-
ની વાંસે લક્ષ્મી કદી ગઈ નથી અને જવાની પણ નથી.
પુદ્ગલદ્રવ્ય જે જડરૂપ છે, નાશવંત છે, તેને પંડિત પુ-
રૂષો ધન માનતા નથી; પણ ખરૂં ધન તો આત્મામાં ર-
હેલું છે. તેની જો ઈચ્છા હોય તો બાહ્યધનનો ત્યાગ કરો,
તેના ઉપરથી મમતા ઉતારો, તો આત્માનું ધન પામવા-
ને યોગ્ય થશો. એ આત્મામાં રહેલું ધન કદાપિકાળે ના-
શ પામતું નથી, અને અદ્ભુત સુખ તેથી થાય છે. આ-
ત્માનું સુખ અનંત છે. તેને કેવલી ભગવાન સાક્ષાત્
બાણી શકે છે. સાડું સાડું ખાવાથી સુખ માનવું તે પણ
શુદ્ધિમાં રૂપાની ભ્રાંતિની પેઠે બાણવું. સમજવું કે મોંઝે
રોગમયં-ભોગ ભોગવવામાં અવશ્ય રોગનો ભય રહેલો
હોય છે. ઘણું ખાવાથી અજીર્ણ થાય છે ને વખતે મરણ
પણ થાય છે. કદાપિ નિયમસર ભોજન કરવામાં આવે
તો પણ અંતે એ ભોજનરૂપ જડ વસ્તુથી આત્માનું
તાત્વિક સુખ અનુભવાતું નથી. આત્મજ્ઞાનીઓ જે સુખ
સુખ પામે છે તે સુખની આગળ લેશમાત્ર પણ પૌંડ્રગણિક

(૭)

હિસાબમાં નથી. સ્ત્રી સંલોગથી પણ સુખ નથી; કારણ કે સ્ત્રીનું શરીર જેવું બહાર દેખાય છે તેવું અંદર નથી. સ્ત્રીના દ્વારથી સદા અશુચિ વહન થાય છે. સાત ધાતુ થકી શરીર બન્યું છે. દુર્ગંધમય છે તેથી સુખ કંઈ છે જ નહીં. કામનો રસ લોગવતાં સુધી મધુર લાગે છે અને સારા લોગનનો રસ જમતાં સુધી મીઠો લાગે છે; પણ આત્મસ્વરૂપનો રસ છે તે સદાકાળ અમૃત સમાન સુખ-કારી થાય છે. આત્મસ્વરૂપ જાણવાથી રાગ, દ્વેષરૂપી શત્રુ નાશ પામે છે અને અનહદ શાંતિ થાય છે. આત્મસ્વરૂપ જાણવાથી મનમાં ઉત્પન્ન થતી વિકલ્પ સંકલ્પની શ્રંષિ નાશ પામે છે. અને નિવિકલ્પ દશાની પ્રાપ્તિ થાય છે. રોગોપચાર મનુષ્ય મનુષ્ય પ્રત્યે જુદો જુદો જેમ હોય છે તેમ ધર્મની યોગ્યતા પણ મનુષ્ય મનુષ્ય પ્રત્યે ગુણવડે કરીને જુદી જુદી છે. આત્મસ્વરૂપ જાણ્યા વિના, અધ્યાત્મ અધ્યાત્મ પોઝારવાથી કંઈ લાભ મળતો નથી; પણ તીર્થંકર મહારાજ કથિત શ્રાદ્ધધર્મ અને યતિધર્મને અનુસરી યોગ્યતા મુજબ વ્યવહાર માર્ગમાં વર્તી આત્મસ્વરૂપ પામી શકાય છે. મુક્તિનગરી જવાને માટે એક શ્રાવકધર્મ અને બીજો યતિધર્મ એ બે રસ્તા સરળ છે. તેની મર્યાદામાં રહીને કર્મશત્રુનો પરાજય કરી શકાય છે, જેમ સૈનિકો કિલ્લાવા બીજી મજબૂત જગ્યાનું અવલંબન કરી લહે છે, તેમ આત્માર્થિ જીવ શ્રાવક વા સાધુ એ

(૮)

જે માંથી જન્મે તે ધર્મમાં રહી આત્મસ્વરૂપ પામી શકે છે. માટેજ મહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયજી ઉપાધ્યાયજી આગળ જ્ઞાતા અનુભવજ્ઞાને કરી કહે છે કે—નિશ્ચય દ્રષ્ટિ ચિન્તમાં ધારણ કરી વ્યવહારમાર્ગે જે ચાલે છે, તે ભવ્યજીવો સંસારસમુદ્રનો પાર પામી શકે છે, પણ વ્યવહારમાર્ગને દૂર કરી જે નિશ્ચયમાર્ગનું અવલંબન કરે છે તે જીનાજ્ઞાનું ખંડન કરે છે. માટેજ કહેવામાં આવે છે કે આજ્ઞયા ધર્મ—આજ્ઞાએ ધર્મ છે. ગીતાર્થ પરંપરાને અનુસરી જેમ આત્માનું હિત થાય તેમ પ્રવૃત્તિ કરવી જોઈએ. હવે આપણે વિચારો કે આત્મા છે તે ચાર ગતિમાં શા કારણથી ભટકે છે, તે શાસ્ત્રથી માલમ પડશે કે મિથ્યાત્વ અવીરતિ કષાય અને યોગ એ શરીરાદિ પુદ્ગલ પ્રાપ્ત થવાનાં કારણીભૂત છે. મિથ્યાત્વ અવીરતિ કષાય અને યોગથી કર્મ બંધાય છે. અને કર્મથી શરીર, લેશ્યા, સંઘયણ, પ્રાણ, યોગ આદિની ઉત્પત્તિ થાય છે.

હવે કર્મભેદ બતાવે છે—કર્મના આઠ ભેદ છે.

૧ જ્ઞાનાવરણી ૨ દર્શનાવરણી ૩ વેદની ૪ મોહની ૫ આયુષ્કર્મ ૬ નામ ૭ ગોત્ર ૮ અંતરાય. એ આઠ કર્મનું ચત્કિચિત્ સ્વરૂપ નીચે મુજબ જાણવું. જ્ઞાનાવરણીય કર્મ આત્મામાં રહેલા અનંત જ્ઞાનનું આચ્છાદન કરે છે. જેમ સૂર્યનું આવરણ વાદળ કરે છે, તેથી

(૯)

સૂર્યનો પ્રકાશ જેમ અટકાય છે તેમ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના પુદ્ગલોના આચ્છાદનથી જ્ઞાનનો પ્રકાશ અવરાયો છે. તેથી આપણે દુનિયામાં રહેલી દરેક વસ્તુનું સ્વરૂપ બાણી શક્તા નથી, અને મૂઠ બની ગયા છીએ. એ જ્ઞાનાવરણીય કર્મને દૂર કરવાને માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. પણ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનું સ્વરૂપ બાણ્યા વિના તેનો નાશ શી રીતે થઈ શકે. માટે તેનું સ્વરૂપ કહે છે.

૧ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના પાંચ ભેદ છે. ૧ મતિજ્ઞાનાવરણીય, ૨ શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય, ૩ અવાધિ જ્ઞાનાવરણીય, ૪ મનઃપર્યાયજ્ઞાનાવરણીય, ૫ કેવલ જ્ઞાનાવરણીય. એ પાંચ ભેદ છે.

ત્યાં પ્રથમ પાંચ ઈન્દ્રિય અને છઠું મન એ છ દ્વારા જે જ્ઞાન પ્રગટે છે તેને મતિજ્ઞાન કહે છે. તે મતિ જ્ઞાનના ૨૮ તથા ૩૩૬ ભેદ છે અને ચાર પ્રકારની બુદ્ધિ મેળવતાં ૩૪૦ ભેદ થાય છે.

ચાર બુદ્ધિનાં નામ-ઉત્પાતિકી ૨ વૈનયિકી ૩ પરિણામિકી ૪ કર્મણિકી એ ભેદોનું આવરણ કરવા વાળું મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મ છે. જે જીવનાં આવરણ પાતળાં પડયાં છે તે જીવની બુદ્ધિ સારી નિર્મળ હોય છે. દરેક જીવ પ્રત્યે આવરણના પાતળાપણાની તારતમ્યતા છે, એ જ કારણથી મતિજ્ઞાન દરેક જીવને એક સરખું હોતું નથી. મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મનો જે ક્ષય તેના

(૧૦)

કારણીભૂત, જ્ઞાનભક્તિ, ગુરૂવિનય, શુદ્ધ ઉપદેશ, નિરોગી શરીર, વિશાળમસ્તક છે. અને મસ્તકના લેખાં વગેરે નિમિત્ત કારણ છે. પ્રાણી, વજ, માલકાંકણી, શુંડ, ગાયનું ઘી, દૂધ, સાકર પ્રમુખ સારી વસ્તુનું ભક્ષણ અધિક અધિકતર મતિજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમનું કારણ છે. જેવાં જેવાં જીવોને કારણ મળે છે, તેવી તેવી જીવોની બુદ્ધિ થઈ જાય છે, જે કુગુરૂની સંગત થાય તો તેથી દુર્બુદ્ધિની અસર થાય છે, કામનાં પુસ્તકો વાંચીએ તો તેવી બુદ્ધિ થાય છે. જે નાસ્તિકનાં પુસ્તકો વાંચીએ તો આપણી બુદ્ધિ ફરી જાય છે. માટે શાસ્ત્રકાર કહે છે કે— સદ્ગુરૂ સંગ અને સત્શાસ્ત્ર વિના ભવમાં ભટકાવનારાં પુસ્તકો વાંચવાં નહીં. અને જૈનધર્મથી વિપરીત મિથ્યાત્વ ધર્મનો ઉપદેશ આપનારાઓની સંગત કરવી નહીં અને કદાપી તેનો ઉપદેશ સાંભળવામાં આવે તો ખાતી વખત જેમ વિદ્યાની વાત અપ્રિય છે તેવી રીતે તે ઉપદેશ મનમાં ધારણ કરવો નહીં અને અનંતજ્ઞાની એવા તીર્થંકર મહારાજને બતાવેલા જૈનધર્મમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધ રાખવી. પોતાની થોડી બુદ્ધિ હોય તો જૈનધર્મનાં પુસ્તકો વાંચ્યાં તો સાંભળ્યાં ન હોય તો તેથી કોઈ બાબતની શંકા મનમાં થાય, તો ગુરૂ મહારાજને પૂછીને દૂર કરવી. જેટલું ન સમજાય તેટલું અજ્ઞાન સમજવું, અને તે અજ્ઞાન ટાળવાને માટે વારંવાર જ્ઞાના-

(૧૧)

ભ્યાસ કરવો.

૨ શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય-શ્રુતજ્ઞાન તેને કહે છે કે, જે સાંભળવાથી જ્ઞાન થાય છે. પુસ્તક સૂત્ર એ સર્વ શ્રુત જ્ઞાન છે. શ્રુતજ્ઞાન જે છે તે મતિજ્ઞાનનું સહચારી છે. શ્રુતજ્ઞાનના ૧૪ શ્લોકો તથા ૨૦ વીંશ શ્લોકો પછી છે. તેનું સ્વરૂપ કર્મશ્રેણી જાણવું. પઠન પાઠનાદિ જે અક્ષરમય વસ્તુનું જ્ઞાન છે, તે સર્વ શ્રુતજ્ઞાન છે. તેનું આવરણ કરનાર કર્મને શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહે છે. આવરણની તારતમ્યતાથી જીવોને વિચિત્ર પ્રકારે શ્રુતજ્ઞાન થાય છે. કોઈ એક વાર સાંભળે તો જન્મ પર્યંત બૂલે નહિ, કોઈ વારંવાર ઉપદેશ સાંભળે પણ પછીથી યાદિમાં જરાપણ રહે નહીં છંટ્યાદિ ઘણા શ્લોકો છે.

૩ અવધિ—એટલે મર્યાદા. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર કાળ, ભાવની મર્યાદાએ ઉત્પન્ન થાય. પ્રાયઃ રૂપી વસ્તુનું જ્ઞાન કહે છે તે અવધિ જ્ઞાનને આવરણ કરનાર જ્ઞાનને અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહે છે. તેના ૬ શ્લોકો ઉપરાંત અસંખ્ય શ્લોકો છે.

૪ ધીબ્દના મનની વાત વા ધીબ્દના મનના વિચાર જેથી જાણવામાં આવે છે તેને મનપર્યવ જ્ઞાન કહે છે, તેના ૭ શ્લોકો છે. તેને આચ્છાદન કરનાર કર્મને મનપર્યાય જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહે છે.

૫ પદ્મદ્વયાત્મક જે લોક અને અલોકનું કરામલ-

(૧૨)

કવત્ પ્રત્યક્ષપણું જે જ્ઞાનથકી થાય છે. તેને કેવળ જ્ઞાન કહે છે. કેવળ જ્ઞાનને આચ્છાદન કરનાર કર્મને કેવલ જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કહે છે. જ્ઞાનાવરણીય કર્મથકી એ પાંચ જ્ઞાનનું આવરણુ (આચ્છાદન) થાય છે. કેવલજ્ઞાન સર્વ પ્રત્યક્ષ છે. મનપર્યવજ્ઞાન અને અવધિ જ્ઞાન એ બે દેશ પ્રત્યક્ષ છે. શ્રુતજ્ઞાન અને ઇતિજ્ઞાન પરોક્ષ છે. જ્ઞતિસ્મરણુજ્ઞાન મતિજ્ઞાનના ધરત્તું છે. તેનો નિષેધ સાંભળ્યો નથી. તત્ત્વંકેવલીગમ્યં. પાંચ પ્રકારનું જ્ઞાનાવરણીય કર્મ શાથી બંધાય છે તે બતાવે છે. જ્ઞાન તથા જ્ઞાનીની આશાતના કરે, જ્ઞાનીની નિંદા કરે, તેમનો નાશ કરે, જ્ઞાનીને આહાર પાણીની સહાયતા નહીં આપવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધાય છે. જેની પાસે ભણ્યા હોઈએ તેમનું નામ ઝોળવવાથી, તથા પુસ્તકનો નાશ કરવાથી, તથા પુસ્તક પાના ઉપર પેશાબ કરવાથી, થુકવાથી, પગ લગાડવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધાય છે. જ્ઞાનીને એમ કહે કે તું હીન જ્ઞતિ છે એવી પ્રત્યક્ષ તથા પરોક્ષ લોકમાં હેલના કરે, તેથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધાય છે. જ્ઞાનના ભંડારો સડી જતા હોય, પણ તેના ઉપરી છતાં આશાતના નહીં ટાળવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધાય છે.

જ્ઞાનીનો ઘાત કરવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધાય છે. ભણવામાં અતરાય કરવાથી વા છતિશક્તિએ ભણ-

(૧૩)

નારને સહાયતા નહિ કરવાથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધાય છે. ભણનારને બીજું કામ બતાવે, વાતો કરાવે, પઠન વિચ્છેદ કરે તો તેથી કર્મ બંધાય છે. જ્ઞાનીને કલંક દે, તથા આચાર્ય ઉપાધ્યાયનો અવિનય કરે, અકાલે ભણે, યોગ, ઉપધાન રહિત સૂત્ર વાંચે, જ્ઞાનદ્રવ્યનો નાશ કરે ઇત્યાદિથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ બંધાય છે અને જ્ઞાનારાધન ભકિતથી જ્ઞાનાવરણીય કર્મ દૂર થાય છે.

૨. દર્શનાવરણીય કર્મ—તેના નવ ભેદ છે. ૧ ચક્ષુદર્શનાવરણ, ૨ અચ્ચક્ષુદર્શનાવરણ ૩ અવધિદર્શનાવરણ, ૪ કેવલદર્શનાવરણ, ૫ નિદ્રા, ૬ નિદ્રાનિદ્રા, ૭ પ્રચલા, ૮ પ્રચલાપ્રચલા, ૯ સ્ત્યાનર્થિ ॥ નેત્રની શક્તિને આવરણ કરે તે ચક્ષુદર્શનાવરણી કર્મનો ભેદ છે. એના ક્ષયોપશમની વિચિત્રતાથી આંખવાળા છવેની આંખદ્વારા વિચિત્ર પ્રકારની દ્રષ્ટિ પ્રવર્તે છે. એ ચક્ષુદર્શનાવરણીય કર્મનો ક્ષયોપશમ હોવામાં વિચિત્ર પ્રકારનાં નિમિત્ત છે. નેત્ર વર્ણને ચાર ઇંદ્રિયોને અચ્ચક્ષુદર્શન કહે છે. ચાર ઇંદ્રિયોની શક્તિને આવરણ કરનાર કર્મને અચ્ચક્ષુદર્શનાવરણીય કર્મ કહે છે. તેનો ક્ષયોપશમ થવામાં બહાર અભ્યંતર વિચિત્ર પ્રકારનાં નિમિત્ત છે.

અવધિદર્શનાવરણીય કર્મ અવધિદર્શનનું આરંભાદન કરે છે. કેવળ દર્શનાવરણીય કર્મ છે તે કેવળદ-

(૧૪)

શનને રોકે છે.

પાંચમો ભેદ નિદ્રા. જેના ઉદયથી સુષ્પે કરી જાગે તે નિદ્રા, જે બહુ હલાવાથી જાગે તે નિદ્રાનિદ્રા, એકાં એકાં નિદ્રા આવે તે પ્રચલા, ચાલતાં ચાલતાં આવે તે આઠમી પ્રચલાપ્રચલા, નિદ્રામાંથી ઉઠીને અનેક કામ કરે, જે નિદ્રામાં શરીરમાં બહુ બળ હોય તે નિદ્રાને ત્રિભુક્ષી નિદ્રા કહે છે. એવં નવ પ્રકારે દર્શનાવરણીય કર્મ છે. ઉત્સૂત્ર પ્રરૂપણા પ્રમુખ કરવાથી દર્શનાવરણીય કર્મ અધાય છે.

૩ વેદનીય કર્મ તેની બે પ્રકૃતિ છે. ૧ શાતાવેદનીય ૨ અશાતાવેદનીય. શાતાવેદનીયથકી સુખ થાય છે અને અશાતાવેદનીયથકી દુઃખ થાય છે. શાતાવેદનીય કર્મ શાથી અધાય છે તે કહે છે.

૧. માતા પિતા ધર્માચાર્યની ભક્તિ સેવા કરવાથી.
૨. પોતાનું સામર્થ્ય છતાં બીજાને કરેલો અપરાધ સહન કરવાથી.
૩. પર જીવોને દુઃખી દેખી તેમનું દુઃખ મટે તેવી ઇચ્છા કરવાથી.
૪. પંચમહાવ્રત અણુવ્રત દોષ રહિત પાળવાથી શાતાવેદનીય કર્મ અધાય છે.
૫. દશવિધ ચક્રવાલ સમાચારી સંજમ યોગ પાળવાથી.
૬. ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ,

(૧૫)

શોક, ભય, બુગુપ્સામોઃ ઠિદ્ય ઓંબ્યા છતાં નિઃ
પ્રજા કરવાથી.

૭. સુપાત્રદાન, અભયદાન દેવાથી શાતાવેદનીય કર્મ
બંધાય છે.
૮. ગાળ, વૃદ્ધ, રોગીનું વૈયાવચ્ચ કરવાથી તથા
ધાર્મને ધર્મ કરવામાં સહાયતા દેવાથી શાતા વેદ-
નીય કર્મ બંધાય છે. મુનિરાજ મહારાજને અસન,
પાણી. આદિમ અને સ્વાદિમ એ ચાર પ્રકારના
આહાર વહોરાવવાથી શાતાવેદનીય કર્મ બંધાય
છે. સાધાર્મવાત્સલ્ય કરવાથી પણ શાતા વેદનીય
કર્મ બંધાય છે. જનપ્રતિમાની ભક્તિ પૂજા કરવા
થી પણ શાતાવેદનીય કર્મ બંધાય છે, અકામનિર્જરા
અજ્ઞાન તપ કરવાથી પણ શાતાવેદનીય કર્મ બંધા-
ય છે. શુદ્ધ અંતઃકરણની વૃત્તિથી પણ શાતાવેદની
કર્મ બંધાય છે તે થકી વિપરીત કારણથી અશાતા
વેદનીય કર્મ બંધાય છે.

ચોથું મોહનીય કર્મ તેના અક્રાવીશ ભેદ છે.

૪ અનંતાનુબંધી ક્રોધ	૧ માન	૨ માયા	૩ લોભ	૪
૪ અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ	૧ માન	૨ માયા	૩ લોભ	૪
૪ પ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ	૧ માન	૨ માયા	૩ લોભ	૪
૪ સંબલનો ક્રોધ	૧ માન	૨ માયા	૩ લોભ	૪

આ ૧૬ સોળ કષાયની ચોકડી કહેવાય છે.

(૧૬)

હાસ્ય ૧૭, રતિ ૧૮, અરતિ ૧૯, શોક ૨૦, ભય ૨૧, ભુગુપ્સા ૨૨, સ્ત્રીવેદ ૨૩, પુરુષવેદ ૨૪, નપુંસકવેદ ૨૫, સમ્યક્ત્વ મોહનીય ૨૬, મિશ્ર મોહનીય ૨૭, મિથ્યાત્વ મોહનીય ૨૮, એ ૨૮ લેદ છે.

હવે તેનું સ્વરૂપ કહે છે.

પ્રથમ અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભ, જીવ જીવ સુધી રહે છે.

૧ અનંતાનુબંધી ક્રોધ પર્વતની ક્ષાટ સરખો છે. અનંતાનુબંધીમાન પથ્થરના સ્તંભ સમાન છે. માયા કડીન વાંસની જડ સમાન છે, લોભ કૃમિના રંગ સમાન છે. એ ચાર જે જીવને ઉદયમાં હોય તે જીવ નરકમાં જાય છે. અને આ કષાયના ઉદયથી જીવ શુદ્ધ દેવ ગુરૂ ધર્મની પ્રાપ્તિ કરી શકતો નથી અને તે ક્રોધાદિક્કના ઉદયથી જીવ ચાર ગતિમાં વારંવાર ભટકાય છે અને મહારોરવ દુઃખ પમાય છે.

૨ અપ્રત્યાખ્યની ક્રોધ, માન, માયા લોભની સ્થિતિ એક વર્ષની છે. ક્રોધ પૃથ્વીની રેખા સમાન છે, માન હાડકાના સ્તંભ સમાન છે, માયા મીઠાના શીંગડા સરખી છે, લોભ નગરના ખાળના કીચડ સમાન છે. એ કષાયના ઉદયથી દેશવ્રતિપણું ઉદય આવે નહીં. અને તે કષાયના ઉદયવાળો જીવ મરીને તીર્થંચની ગતિમાં જાય.

પ્રત્યાખ્યાનીય કષાયની સ્થિતિ ચાર માસની છે. એ

(૧૭)

ક્રોધ રેલીની રેખા સમાન છે, માન કાષ્ટના સ્તંભ સમાન છે, માયા ગોમૂત્ર સરખી છે, લોભ ગાડીના ખંજન સમાન છે. એના ઉદયથી શુદ્ધ સાધુપણું હોતું નથી. એ કષાયવાળો મરીને મનુષ્યગતિમાં જાય છે.

૪ સંજ્વલનીય કષાયની સ્થિતિ એક પદ્ધતી છે. એ ક્રોધ પાણીમાં કરેલી રેખા સમાન છે, માન નેતરની સોટી સમાન છે, માયા વાંસની છાલ સમાન છે, લોભ હુળદરના રંગ સમાન છે. એના ઉદયથી વીતરાગ અવસ્થા પ્રાપ્ત થતી નથી. એ કષાયવાળો જીવ મરીને દેવલોકમાં જાય છે. એના ઉદયથી હાસ્ય આવે તે હાસ્ય ૧૭, એના ઉદયથી નિમિત્ત વા નિમિત્ત વિના અંતરમાં ખુશી થાય તે રત્તિ ૧૮.

એના ઉદયથી નિમિત્ત વા નિમિત્ત વિના દિશગીરી -ઉદાસી ઉત્પન્ન થાય તે અરત્તિ ૧૯.

એના ઉદયે ઇષ્ટ વિયોગ થયે છતે ચિત્તમાં ઉદ્વેગ ઉત્પન્ન થાય તે શોક ૨૦,

એના ઉદયથી સાત પ્રકારનો ભય થાય તે મય મોહનીયપ્રકૃતિ. ૨૧.

એના ઉદયથી મલીન વસ્તુ દેખી દુઃખ ઈચ્છા થાય તે જુગુપ્સામોહનીય. ૨૨.

એના ઉદયથી સ્ત્રીનો સાથે વિષય સેવન કરવાની ઇચ્છા થાય તે પુરુષવેદ ૨૩.

(૧૮)

જેના ઉદયથી પુરૂષની સાથે વિષય સેવવાની ઇચ્છા થાય તે સ્ત્રીવેદ. ૨૩.

જેના ઉદયથી પુરૂષ સ્ત્રી જેની સાથે વિષય સેવવાની ઇચ્છા થાય તે નવુંસકવેદ. ૨૪.

જેના ઉદયથી શુદ્ધ દેવ ગુરૂ ધર્મની શ્રદ્ધા ન થાય તે મિથ્યાત્વમોહનીય. ૨૬.

જેના ઉદયથી જૈનમત ઉપર રાગ પણ થાય નહીં અને દ્વેષ પણ થાય નહીં તે મિથ્યામોહનીય. ૨૭.

જેના ઉદયથી શુદ્ધ દેવગુરૂ ધર્મની શ્રદ્ધા તો થાય પણ સમ્યક્ત્વમાં અતિચાર લાગે તે સમ્યક્ત્વ મોહનીય. ૨૮.

એ અઠ્ઠાવીશમાંથી આદિની ૨૫ પચીસ પ્રકૃતિઓને ચારિત્રમોહનીય કહે છે અને છેલ્લી ત્રણને દર્શન મોહનીય કહે છે. હવે મોહનીયકર્મ બંધાવાનાં કારણ કહે છે.

કેવલ ક્રિયા થકી વા કેવલ જ્ઞાન થકી વા કેવળ વિનય થકી મોક્ષ એકાંતે પ્રરૂપવાથી મોહનીયકર્મ બંધાય છે.

જૈનધર્મમાં પ્રવર્તતા પ્રાણીઓને કુહેતુ કુચુકિતથી સમજાવી ભ્રષ્ટ કરવાથી મોહનીયકર્મ બંધાય છે.

દેવદ્રવ્ય જ્ઞાનદ્રવ્યનું લક્ષણ કરવાથી, કરાવવાથી અને કરતાને અનુમોદનથી મોહનીયકર્મ બંધાય છે. તીર્થંકર કેવલીના અવર્ણવાદ જોલવાથી મોહનીયકર્મ બંધાય છે. સાધુ સાધવીની નિંદા કરવાથી મોહનીયકર્મ બંધાય છે. શ્રુતજ્ઞાનનો અવિનય કરવાથી અને

(૧૯)

જીનશાસનનો ઉડ્ડાહ કરવાથી મોહનીયકર્મ બંધાય છે. ઇતિદર્શન મોહનીય હેતુ.

આરિત્રમોહનીયકર્મ બે પ્રકારનું છે ૧ કષાયચારિત્રમોહનીય, ૨ નોકષાયચારિત્રમોહનીય. ૧ કષાય આરિત્રમોહનીયના સોળ ભેદ છે, તેના બંધ હેતુ લખીએ છીએ. અનંતાનુબંધી ક્રોધ, માન, માયા, લોભમાં પ્રવર્તે તો સોળ પ્રકારનું કષાય મોહનીયકર્મ બાંધે. અપ્રત્યાગ્યાનીય કષાયમાં પ્રવર્તે તો બાર કષાય બાંધે. પ્રત્યાગ્યાનીય કષાયમાં પ્રવર્તે તો ઉપરના આઠ કષાય બાંધે. સંજ્વલનમાં પ્રવર્તે તો ચાર સંજ્વલનના કષાય બાંધે. બહુ બોલે, ભાંડ કુચેષ્ટા કરે તો હાસ્ય મોહનીય કર્મ બાંધે. નાના પ્રકારના દેશ દેખવાના રસથી વિચિત્ર પ્રકારની કીડાના રસથી તથા કુતૂહલ કરે તો રતિમોહનીયકર્મ બાંધે. રાજ્યભેદ કરે, નવીન રાજ્ય સ્થાપન કરે, પરસ્પર લડાઈ કરાવે, બીજાઓને અરતિ ઉચ્ચાટ ઉત્પન્ન કરે, અશુભ કામ કરવામાં તથા કરાવવામાં ઉત્સાહ કરે અને શુભ કામના ઉત્સાહને ભાંગે, કારણે તથા કારણ વિના આર્તધ્યાન કરે તો અરતિમોહનીયકર્મ બાંધે. પરજીવોને ત્રાસ કરે. ભય પમાડે-બીવરાવે તો અય મોહનીયકર્મ બાંધે. ધર્મી સાધુઓનો નિંદા કરે. સાધુનાં મલીનગાત્ર વસ્ત્ર દેખી નિંદા કરે તો બુદ્ધિમોહનીયકર્મ બાંધે. મનગમતા શબ્દ રૂપ રસ ગંધ સ્પર્શમાં અ-

(૨૦)

ત્યંત આશક્ત રહે, બીબની અદેખાઈ કરે, માયા મૃષા સેવે, કુટિલ પરિણામી હોય; સ્ત્રી સાથે ભોગ કરે તો તે જીવ સ્ત્રીવેદમોહનીયકર્મ બાંધે. સરલ સ્વભાવી હોય, સ્વદારા સંતોષી હોય અને ઈર્ષા કપટ રહિત મંદ કપાયવાળો જીવ પુરુષવેદ બાંધે. અન્ય દર્શનીઓના શીલનો ભંગ કરે, તીવ્ર કપાય કરે, તીવ્ર વિષય સેવે, પશુઓનો ઘાત કરે, મિથ્યાદ્રષ્ટિ જીવ નપુંશકવેદ બાંધે. સંયમીમાં દૂષણ કાઢે, અસાધુના ગુણુ યોલે, કપાયની ઉદારણા કરતો છતો જીવ ચારિત્રમોહનીયકર્મ સમુચ્ચય બાંધે. એ મોહનીયકર્મ મદિરાના નશાની પેઠે પોતાને પોતાના સ્વરૂપથી ભ્રષ્ટ કરે છે. ઇતિ સંક્ષેપથી મોહનીકર્મ કથન કર્યું. પાંચમું આયુષ્યકર્મ તેની ચાર પ્રકૃતિ છે. જેના ઉદયથી જીવ જેથી નરક, તીર્થંચ, મનુષ્ય, દેવ-એ ચાર ગતિમાં જાય છે તેને આયુષ્યકર્મ કહે છે ૧ નરકાયુ ૨ તીર્થંચાયુ ૩ મનુષ્યાયુ ૪ દેવાયુ.

નરકાયુષ્ય બાંધવાનાં કારણુ. મહારંભ ચક્રવર્તિ પ્રમુખની ઋદ્ધિ ભોગવવામાં આસક્ત રહે, વ્રત રહિત અનંતાનુ બાંધી કપાયોદયવાન્ જીવ પાંચેંદ્રિયજીવની હિંસા કરે. મદિરા પીએ. માંસ ખાય. ચોરી કરે. જુગાર રમે. પરસ્ત્રી અને વેશ્યા ગમન કરે. શિકાર કરે. કૃતઘની થાય. વિશ્વાસઘાતી. મિત્રદ્રોહી. ઉત્સૂત્રપ્રરૂપે. મિથ્યાત્વધર્મનો મહિમા વધારે. કૃષ્ણનીલ કાપોત લેશ્યાવડે કરી અશુભ

(૨૧)

પરિણામવાળો જીવ નરકાયુ બાંધે છે.

તિર્યંચનું આયુષ્ય બાંધવાનાં કારણ.—

ગૂઠ હૃદયવાળો હોય. જેના કપટની ળીળને માલમ પડે નહીં, ધૂર્ત હોય, સુખ થકી મીઠું ખોલે, હૃદયમાં કાતરણી રાખે, જૂઠાં દૂષણ પ્રકાશે, આર્તધ્યાની, આ લોકને અર્થે તપ ક્રિયા કરે, પોતાની પૂજા મહિમા વધારવાને વાસ્તે કુર્કર્મ કરે, જીહું ખોલે, કમતી આપે, અધિક લે અને ગુણવાનની અદેખાઈ કરે એવા આર્તધ્યાની કૃષ્ણાદિ ત્રણ મધ્યમ લેશ્યાવાળા જીવ જેથી તિર્યંચ ગતિનું આયુષ્ય બાંધે છે.

મનુષ્યાયુ બાંધવાનાં કારણ. ભદ્ર પ્રકૃતિવાળો હોય, સુપાત્ર વા કુપાત્રની પરીજ્ઞાવિનાનો, કીર્તિની વાંછા રહિત, દાન દેનાર હોય, સ્વભાવે કરી દાન દેવાની તીવ્ર રૂચિ હોય, ક્ષમાદિ ગુણોએ કરી યુક્ત હોય, દેવ ગુરૂનો પૂજક હોય, શુભ લેશ્યાદિ પરિણામ યુક્ત તિર્યંચ વા મનુષ્ય મનુષ્યાયુ બાંધે.

અવિરતિ સમ્યગ્દ્રષ્ટિ મનુષ્ય અને તિર્યંચ દેવતાનું આયુષ્ય બાંધે.

સુમિત્રના સંગથકી ધર્મની રૂચિવાળો, દેશવિરતિ, સરાગસંજ્ઞમી દેવાયુષ્ય બાંધે. દુઃખ ગલિત વા મોહ ગલિત વૈરાગ્યથકી, પંચાગ્નિ સાધન આદિ અજ્ઞાન કષ્ટ ક્રિયા કરવાથકી દેવાયુષ્ય બાંધાય છે. જળમાં ડુબવાથી, અ-

(૨૨)

ગિમાં બળીમરવાથી, અંપાપાત મરણથી શુભ પરિણામ સહિત જીવ વ્યંતર દેવતાનું આયુષ્ય બાંધે. આચાર્યા-દિકની અવજ્ઞા કરે તો કિલ્લિષ દેવતાનું આયુષ્ય બાંધે.

મિથ્યાદ્રષ્ટિના ગુણોની પ્રશંસા કરે. તેનો મહિમા વધારે, અજ્ઞાન તપ કરે અને અત્યંત ક્રોધી હોય તો પરમાધામી દેવતાનું આયુષ્ય બાંધે-એ આયુષ્ય કમ હેડ સમાન છે.

છઠું નામકર્મ.

નામ કર્મના ભેદ નીચે મુજબ છે.

૧ નરકગતિનામકર્મ ૨ તિર્યંચગતિનામ, ૩ મનુષ્યગતિનામ, ૪ દેવગતિનામ. એકેન્દ્રિયબતિ ૧ બેન્દ્રિયબતિ ૨; તેન્દ્રિયબતિ ૩, ચૈરેન્દ્રિયબતિ ૪, પંચેન્દ્રિયબતિ ૫, એવં ૬ ઔદારિકશરીર ૧૦ વૈક્રિયશરીર ૧૧ આહારકશરીર ૧૨ તૈજસશરીર ૧૩ કાર્મણશરીર ૧૪ ઔદારિકઅંગોપાંગ ૧૫ વૈક્રિયઅંગોપાંગ ૧૬ આહારકઅંગોપાંગ ૧૭ ઔદારિકઅંગધન ૧૮ વૈક્રિયઅંગધન ૧૯ આહારકઅંગધન ૨૦ તૈજસઅંગધન ૨૧ કાર્મણઅંગધન ૨૨ ઉદારિકસંઘાતન ૨૩ વૈક્રિય સંઘાતન ૨૪ આહારકસંઘાતન ૨૫ તૈજસસંઘાતન ૨૬ કાર્મણ સંઘાતન ૨૭ વજ્રૂપભનારાચસંઘયણ ૨૮ રૂપભનારાચસંઘયણ ૨૯ નારાચસંહનન ૩૦ અર્ધનારાચસંહનન ૩૧ કીલીકાસંહનન ૩૨ સેવાર્તસંહનન ૩૩ સમચતુરઅસંસ્થાન ૩૪

(૨૩)

ન્યગ્રોધપરિમંડલ સંસ્થાન ૩૫ સાંદ્યાસંસ્થાન ૩૬
 કુખ્જસંસ્થાન ૩૭ વામનસંસ્થાન ૩૮ હુંડકસંસ્થાન ૩૯
 કૃષ્ણવર્ણ ૪૦ નીલવર્ણ ૪૧ રક્તવર્ણ ૪૨ પીતવર્ણ ૪૩
 શુકલવર્ણ ૪૪ સુગંધ ૪૫ દુર્ગંધિ ૪૬ તિકતરસ ૪૭
 કટુકરસ ૪૮ કષાયરસ ૪૯ અમ્લરસ ૫૦ મધુર-
 રસ ૫૧ કર્કશસ્પર્શ ૫૨ મૃદુસ્પર્શ, ૫૩ હલકો
 ૫૪ ભારી ૫૫ શીતસ્પર્શ ૫૬ ઉષ્ણસ્પર્શ ૫૭ સ્નિ-
 ગ્ધસ્પર્શ ૫૮ રૂક્ષસ્પર્શ ૫૯ નરકાનુપૂર્વી ૬૦ તિ-
 ર્ચ્યાનુપૂર્વી ૬૧ મનુષ્યાનુપૂર્વી ૬૨ દેવાનુપૂર્વી
 ૬૩ શુભવિહાયગતિ ૬૪ અશુભ વિહાયગતિ ૬૫
 પરાધાત ૬૬ ઉચ્ચાસ ૬૭ આતપ ૬૮ ઉદ્યોતનામકર્મ
 ૬૯ અશુકલધુ ૭૦ તીર્થંકરનામ ૭૧ નિર્માણુ ૭૨ ઉપ-
 ધાતનામ ૭૩ વ્રસનામ ૭૪ બાદરનામ ૭૫ પર્યાસનામ
 ૭૬ પ્રત્યેકનામ ૭૭ સ્થિરનામ ૭૮ શુભનામકર્મ ૭૯
 સુભગનામકર્મ ૮૦ સુસ્વરનામકર્મ ૮૧ આદેયનામ ૮૨
 યશકીર્તિ નામ ૮૩ સ્થાવરનામ ૮૪ સૂક્ષ્મનામ ૮૫ અ-
 પર્યાસનામ ૮૬ સાધારણુનામ ૮૭ અસ્થિરનામકર્મ ૮૮
 અશુભનામ ૮૯ દુર્ભગનામકર્મ ૯૦ દુસ્વરનામ ૯૧ અ-
 નાદેયનામ ૯૨ અયશનામ ૯૩ એ ત્રાણુ ભેદ નામકર્મના
 છે વિશેષ સ્વરૂપ કર્મત્રય વિગેરેથી જાણી લેવું.

૭. મોક્ષકર્મ તેના બે ભેદ છે.

૧ ઉચ્ચગોત્ર. ૨ નીચગોત્ર.

(૨૪)

જાતિમદ ૧ કુલમદ ૨ ળળમદ ૩ રૂપમદ ૪ સૂ-
ત્રમદ ૫ ઐશ્વર્યમદ ૬ લાભમદ ૭ તપમદ ૮ એ આ-
ઠની સંપદા થાય તો પણ જે માણસ અહંકાર કરે
નહીં. સૂત્ર સિદ્ધાંત લાણુવું અને લાણાવવું તેની રૂચિ
કરે, નિરહંકાર બુદ્ધિથી બુદ્ધિવંતોને જે મહા ભાગ્યશા-
ળી શાસ્ત્ર ભણાવે ઇત્યાદિ પરહિત કરવાવાળો જીવ
ઉચ્ચ ગોત્ર બાંધે છે. એ પૂર્વોક્ત ગુણો થકી વિપરીત વ-
ર્તનવાળો-જાતિનો મદ કરનાર બીજાની નીચ જાતિ ક-
હીને નિંદા કરનાર માણસ નીચ ગોત્ર કર્મ બાંધે છે.

અંતરાયકર્મસ્વરૂપ—આઠમું અંતરાયકર્મ.

૧. તેના પાંચ ભેદ છે. જે કર્મના ઉદયથી જીવ
શુદ્ધ વસ્તુ આહારાદિક છતે પણ દેઇ શકે નહીં. તે દા-
નાંતરાયકર્મ, ૧.

૨. જે કર્મના ઉદયથી દેવાવાળો હોય તો પણ ઇષ્ટ
વસ્તુ યાચના કરવાથી પામી શકે નહિ, વ્યાપારમાં ચ-
તુર હોય પણ નફા મળે નહિ તે લાભાંતરાયકર્મ.

૩. જે કર્મના ઉદયથી ભોગ્ય વસ્તુ છતે પણ ભોગ
કરી શકે નહિ તે ભોગાંતરાય કર્મ.

૪. જે કર્મના ઉદયથી બહુ વાર ભોગવવામાં આવે
એવી સ્ત્રી આલરણ વસ્ત્રાદિ છતે પણ વારંવાર ભોગ
કરી શકે નહિ તે ઉપભોગાંતરાયકર્મ.

૫. જે કર્મના ઉદયથી મિથ્યામતની ક્રિયા કરી શકે

(૨૫)

નહિ, તે બાલવીર્યાંતરાય કર્મ. જેના ઉદયથી સમ્યગ્દ્રષ્ટિ દેશવૃત્તિ ધર્માદિ ક્રિયા કરી શકે નહિ તે બાલપંડિત-વીર્યાંતરાયકર્મ. જેના ઉદયથી સમ્યગ્દ્રષ્ટિ સાધુ મોક્ષ માર્ગની સંપૂર્ણ ક્રિયા કરી શકે નહિ તે પંડિતવીર્યાંતરાય કર્મ.

અંતરાય કર્મ બાંધવાનું કારણ-જિનપ્રતિમાની પૂજનો નિષેધ કરે, ઉત્સૂત્રની પ્રરૂપણા કરે, અન્ય જીવોને દુર્માર્ગમાં પ્રવર્તાવે, પ્રાણાતિપાતાદિક અપ્રાદશ પાપસ્થાનક સેવવામાં તત્પર હોય, અન્ય જીવોને દાન લાભાદિકનો અંતરાય કરે એથી અંતરાય કર્મ બાંધાય છે. એ આઠ કર્મની ૧૪૮ એકસો અડતાળીસ પ્રકૃતિના ઉદયથી જીવોની શરીરાદિ વિચિત્ર ગતિ થાય છે. એ કમના ભેદ વીતરાગ ભગવંતે પ્રરૂપ્યા છે. માટે તે સફળતા યોગ્ય છે. કેટલાંક કર્મ હાલ ભોગવાય છે. કેટલાંક નવાં બાંધાતાં વ્યય છે. સમયે સમયે જીવ સાત આઠ કર્મ બાંધે છે. મિથ્યાત્વ અવિરતિ કષાય અને યોગ એ થકી કર્મબાંધ થાય છે. અનાદિકાળથી આત્માને કર્મની વર્ગણાઓ લાગેલી છે. અને કર્મના વશ પડ્યો આ-સંસારમાં વિવિધ વેષથી નાચે છે. અને પરવસ્તુને પોતાની કરી માને છે, શુરૂ મહારાજના ઉપદેશથી જીવ જાણે છે કે-કોઈ પણ વસ્તુ સાથે આવવાની નથી અને અંતે મારી ખરાબી થશે. એમ સમજે છે છતાં પણ મોહના

(૨૬)

નેરથી જાણ્યું પણ નહીં જાણ્યા જેવું થઈ જાય છે. આપણે જાણીએ છીએ કે પુત્ર સ્ત્રી ધન એ પરવસ્તુ છે છતાં પણ તેને મુકાતી નથી. જ્યાં સુધી તેના ઉપર રાગ છે ત્યાં સુધી દુઃખ છે. જે જે દુઃખ થાય છે તે અજ્ઞાનદશાથી થાય છે. કોઈ કોઈતું છે નહિ, એમ જે દ્રઢ નિશ્ચયપૂર્વક સમજીએ તો પશ્ચાત્ રાગ દ્વેષની મંદતા થશે અને જ્યારે સંસારમાંથી રાગ ઉઠશે ત્યારે મનમાં ઉદાસીનતા પ્રાપ્ત થશે.

હે આત્મા ! જે જે પદાર્થ દેખાય છે તે સર્વ ક્ષણિક છે, અદ્ભુત છે, તું કઈ વસ્તુને સારી ગણે છે અને કોના સાડ પાપ કર્મ કરે છે, તે વિચાર. કારણ કે જે કુટુંબ સ્ત્રી પુત્ર વા શરીરનું પોષણ કરવાનું પ્રયત્ન કરે છે, તે શરીર વા કુટુંબ મરતી વખત તારી સાથે આવશે નહિ અને પાપકર્મથી લેવાયેલો તું દુર્ગતિમાં જઈશ ત્યાં કોઈ તારું દુઃખ લેવા આવશે નહિ. અને અનંતવાર ભવ-ખમણ કરવું પડશે.

પ્રશ્ન—જ્યારે સંસારમાં કોઈ કોઈતું નથી ત્યારે સર્વે માણસો સંસારનો કેમ ત્યાગ કરતા નથી. અને સંસારમાં રહ્યા છે ?

ઉત્તર—હે મિત્ર ! સંસારમાં સર્વે માણસો મોહ મદિરાના આધીન થયા છતાં હું કોણ છું, ક્યાંથી આવ્યો અને ક્યાં જઈશ, તત્ત્વ શું છે, એવું જાણી શકતા

(૨૭)

નથી તેથી તે અસ્થિર ધન ઘર કુટુંબ પુત્ર ઉપર મોહ કરે છે અને જે જીવોને પુણ્યયોગે સદ્ગુરુ સમાગમ થાય છે તે સંસારનું સ્વરૂપ સમજે છે અને આત્માના ગુણ પ્રગટ કરવા પ્રયત્ન કરે છે અને પાપસ્થાનકનો ત્યાગ કરે છે માટે સર્વ જીવોને સદ્ગુરુ સમાગમ થવો દુર્લભ છે. કારણ કે પુણ્યતાનુબંધી પુણ્ય હોય તો સદ્ગુરુ સમાગમ પ્રવૃક્ત સ્યાદ્વાદ ધર્મની પ્રાપ્તિ થાય છે, સર્વ જીવને એક સરખાં કર્મ નથી તેથી એક સરખી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થતી નથી. અને જ્યારે એક સરખું કર્મ નહિ ત્યારે એક સરખો વિચાર પણ થાય નહીં, તો પછે સર્વ જીવ સંસારનો ત્યાગ કરી શકે નહિ તે સિદ્ધ થાય છે. માટે દુઃખકારક કમાપાધિ છે, એનો ત્યાગ કરવાથી અધ્યાત્મ શાંતિ થાય છે, આત્માનું સત્ય સ્વરૂપ સમજવાનાર વીવરાગ દેવ છે તેમના વચન અનુસારે આત્મ સ્વરૂપ સત્ય છે.

આ સંસારમાં મનુષ્યાવતાર પામી ખાવું પીવું હરવું ફરવું મોજ શોખ મારવી ઇત્યાદિકમાં જે પોતાનો જન્મ ગુમાવે છે તે બિચારા અજ્ઞાની જીવની શી ગતિ થશે તે કહી શકાતું નથી.

જે પોતાને પૈસાર્થી મોટો માને છે, જે પોતાને હાદ્યાર્થી મોટો માને છે તે ભ્રમ છે, તે અજ્ઞાની જાણવા. જ્યાં સુધી આત્મ સ્વરૂપ જાણ્યું નથી ત્યાં સુધી ભલે ને મોટા

(૨૮)

કહેવાયો પણ જ્ઞાનીએ તો તેમને અજ્ઞાની ગણ્યા છે. જ્ઞાનીજ તાત્વીક રીતે જોતાં સુખી છે. જે જીવો એમ ધારે છે કે—સાડું સાડું ખાવું પીવું તેમાંજ સુખ છે. એ પણ ભ્રમ છે. જે વસ્તુ આપણે ખાઈએ છીએ તે વસ્તુ વિદ્યા તરીકે થઈ જાય છે અને સારાં સારાં ભોજન પણ મરતી વખતે સાથે આવતાં નથી. ભોજન એ પુદ્ગલ વસ્તુ છે અને પુદ્ગલ વસ્તુ આત્માથી ભિન્ન છે તે આત્માની નથી, જડ છે પુદ્ગલ પુદ્ગલનું ભક્ષણ કરે છે. જે આત્મા પુદ્ગલરૂપ ભોજનનું ગ્રહણ થતો હોત તો કદાપિ કાળે તે થકી દૂર થાત નહીં, પણ સિદ્ધના જીવ ભોજનરૂપ પુદ્ગલ વસ્તુથી વિરામ પામ્યા છે. માટે અંતે ભોજન વસ્તુનો ત્યાગ કરવો તે પરવસ્તુ છે એમ સમજવું જ્યાં સુધી જીવ શરીર સહિત છે ત્યાં સુધી તે શરીરધારી આત્મા ક્ષુધા વેદનીયના ઉદયથી ભોજનની વાંછા કરે છે, તે વાંછા ક્ષુધા વેદનીયના ઉદયથી પુરી કરવી પડે છે, તો તે કોઈપણ વસ્તુ પેટરૂપી ખાડામાં નાખી શરીરરૂપ યંત્રનું ધર્મના નિમિત્તપણાથી રક્ષણ કરવું, પણ તે ભોજન રાગી માચીને ખાવું નહીં. અનાદિકાળથી જીવ ભોજન કર્યા કરે છે અને મેંડ પર્વત જેટલા ખાઈ ખાઈને ઢગલા કર્યા, પણ હજી વિરામ પામ્યો નથી અને હજી કેટલા ભવ સુધી ભોજન કરશે. આત્મજ્ઞાનીઓ ખરૂં સુખ આત્માથી માને છે.

(૨૯)

હવે આપણે ધારો કે સંસારમાં પોતાનું શું છે ? ઉત્તરમાં કહેવું પડશે કે કોઈ પણ વસ્તુ મારી નથી અને જ્યાં સુધી માઈ માનવામાં આવે છે ત્યાં સુધી તે વસ્તુથી સુખ દુઃખ માનવામાં આવે છે, પણ જ્યારે સંસારમાંથી કોઈ માઈ નથી એમ જણાય છે, ત્યારે આત્માને શોક ચિંતા વિકલ્પ સંકલ્પ થવાનું કારણ રહેતું નથી.

આ ચેતન સંસારમાં સ્વાર્થ બુદ્ધિથી પ્રવૃત્તિ કરે છે પણ જ્યારે સંસારનું ખડું સ્વરૂપ જાણે છે ત્યારે મનમાં એ જાણે છે કે હું જે કારણથી સંસારમાં પ્રવૃત્તિ કરું છું તે માઈ નથી અને હું તેનો નથી તેા શા કારણથી પાપરાશિથી આત્માનું અહિત કરું. એમ વિચાર થતાં વાર આત્મા તે થકી નિવૃત્ત થઈ બીજી તરફ પ્રવૃત્તિ કરે છે. હવે તે બીજી કઈ બાબુ તે કહે છે. મોક્ષ સુખ અલિલાષા તરફ પ્રવૃત્તિ કરે છે. કારણ કે મોક્ષ સુખ પામ્યા બાદ તે સુખનો નાશ થતો નથી અને દુઃખનો નાશ થાય તે માટે મોક્ષાલિલાષા કરે છે, મોક્ષાલિલાષા થયા બાદ જેથી કર્મનાશ થાય તેવા સંયોગો વા કરણો મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે. તેમ કરતાં પુણ્યયોગે શુદ્ધશુદ્ધ સંયોગ પામી આત્મસ્વરૂપ જાણીને આશ્રયનો ત્યાગ કરે છે અને સંવરનો સ્વીકાર કરે છે અને ધમધ્યાન ધ્યાતાં શુકલધ્યાન પામી શિવસુખ પામે છે. એ આત્મસુખ મેળવવા પ્રયત્ન કરવો તેજ સાર છે.

(૩૦)

કોઈ જીવો રાજાને મોટો માને છે, કોઈ પ્રધાનને, ખારીપરને, -તો કોઈ નગરશેઠને મોટો માને છે. અને તેમની સેવા કરે છે અને પૈસાદારકે હાથો મેળવવા સર્વ આયુષ્ય ગુમાવે છે તે પણ જીવો મૂર્ખ શિરોમણિ બાણવા. કારણ કે-તે જીવોએ રાજા વા પ્રધાનપણાને મોટું બાણ્યું તેજ અજ્ઞાન છે. જે હાલ રાજા છે તેનામાં અને આપણામાં શો ફેર છે તે વિચારીએ તે રાજાને પણ શરીર છે તેવું આપણને પણ શરીર છે, તે રાજાનું જેમ મૃત્યુ થવાનું છે તેમ આપણનું પણ મૃત્યુ થવાનું છે. તે રાજા જેમ ખાય છે તેમ આપણે પણ ખાઈએ છીએ. ફક્ત મોટો તો એજ કે જે સંસારને અસાર બાણે છે અને આત્માના ગુણો પ્રગટ કરવા ઉદ્યમ કરે છે તેજ મોટો બાણવો. રાજા હોય પણ ચિંતાનો તો પાર નહિ, માથે શત્રુનો ભય, રાણીઓનો ભય અને પુત્રોનો ભય, વગેરે હોય છે. જરા પણ નિરાંત નહિ, સુખે ઉંઘ આવે નહીં ત્યારે તે રાજાપણામાં શું સુખ સમજવું. ખરું સુખ તો તેને છે કે જે આત્મસ્વરૂપમાં રમે છે. કોઈ પણ બતની અભિલાષા નથી અને જ્ઞાનદ્રષ્ટિથી આત્મસ્વરૂપને નિહાળે છે તેજ ખરા સુખી બાણવા. અને મોટા પણ તેજ છે. કારણ કે તે મોક્ષ સુખ પામશે પણ રાજા, પ્રધાન, શેઠ ઈત્યાદિ જે જગત્માં મોટા કહેવાય છે તે અનેક પ્રકારનાં પાપ કરી પરભવમાં ભયંકર દુઃખ

(૩૨)

પામશે, અહીંથી મરણ પામ્યા બાદ સૈન્યપણી શેકપણી
વા પ્રધાનપણી રહેવાનું નથી. અને હલકી પાયરી ઉ
પર પરભવમાં ગમન કરવું પડશે. ખરા સુખી છે તો
તેજ છે કે જેને રાગ દ્વેષ નથી, સર્વ પ્રાણી ઉપર સમ
ભાવ છે. શત્રુવિત્ર ઉપર સમદ્રષ્ટિ છે, પાપાણુ અને સો
નાના ઉપર એક સરખો ભાવ છે, અને આત્મભાવે રમે
છે તેજ સુખી બનવા.

સંસારમાં રહીને કર્મતું દૂરીકરણ થતું નથી માટે
તીર્થંકર ભગવાને યતિધર્મ પ્રરૂપ્યો છે.

યતિધર્મને અંગીકાર કરી ઘણા ભવ્ય જીવો મોક્ષ
સુખ પામ્યા છે, પામે છે અને પામશે.

શ્રી તીર્થંકર ભગવાન બંધે છે કે—હું કેવલ્ય જ્ઞાન
પ્રાપ્ત કરીશ; તો પણ ઉત્તમ મુનિમાર્ગને અહણુ કરે છે.
જે જીવો યતિધર્મ અહણુ કરવા સમર્થ નથી. તેમને સાડ
શ્રાદ્ધધર્મ પ્રરૂપ્યો છે.

પ્રશ્ન—અહસ્થાવાસમાં રહીને યતિધર્મ શું સાધી
શકાતો નથી. ?

ઉત્તર—અહસ્થાવાસમાં રહીને જો યતિધર્મ સા-
ધી શકાતો હોત તો કોઈપણ અહસ્થાવાસનો ત્યાગ
કરે નહિ. જુઓ કે જ્યાં સુધી ઘરમાં રહે ત્યાં સુધી સ-
સારનાં કૃત્ય કરવાં પડે અને સંસારનાં કૃત્ય કરવાં તે-
માં તો પાપ થયા વિના રહે નહિ અને આશ્રવની

(૩૨)

કરણી પ્રાપ્ત થાય અને મનસમાધિમાં રહી શકે નહીં, માટેજ વિકલ્પ સંકલ્પોદભવવા આશ્રવકારણી ભૂત સંસારનો ત્યાગ કરવા પૂર્વક મુનિમાર્ગ યતિમાર્ગ જીનેશ્વરે કથન કર્યો છે તેજ ઉત્તમ છે. અને તે જોલે છે તેજ ઉત્તમ મહાપૂજ્ય દૃત દૃત્ય જાણવા. મારા હંસ પક્ષીની પેઠે સંસારને જોટો જાણ્યા છતાં તે રાચી માચી થઈ સ્થાવાસ લોગવવાથી કર્મનો નાશ ઝટ થતો નથી, એ મુનિપણને પામેલા મનુષ્યો ઉત્તમ છે તે સિંહ સમાન છે, કલ્પવૃક્ષ સમાન છે અમને ધન્ય છે કે અસાર સંસારનો ત્યાગ કર્યો હજી આપણે તેમનું અનુકરણ કરતા નથી તે અજ્ઞાન છે, સંસાર ઉપાધિથી ભરપૂર છે, એ સંસારમાં સુખની આશા ભ્રાંતિ માત્ર છે. અનાદિકાળથી જ્યો સંસાર સાગરમાં હળ્યા છે એ ચાર ગતિરૂપ સંસાર સાગરને તરી મોક્ષ ગતિ પામ્યા તેજ જીવ દૃત દૃત્ય છે તેમનેજ નિરૂપાધિત્વપણું છે બાકી સંસારમાં જે સુખીમાં કહેવાય છે તે કંઈ નહિ.

જેમ બાજીગર ઇંદ્રજલ વિવિધ પ્રકારની દેખાડે છે તેમ સંસારમાં દરેક વસ્તુ બાજીગરની બાજી જેવી છે અર્થાત્ ક્ષણિક છે એવી ક્ષણિક વસ્તુને પોતાની માની તેમાં મમતા ધારણ કરવી તે અજ્ઞાન છે. એ મમતાના જોરે મિથ્યા ભ્રાંતિથી આત્મા પોતાનું બંધ સ્વરૂપ ભૂલી જઈ અવળે માર્ગે ચઢ્યો છે. પણ સદ્ગુરુ સમામર્થી

(33)

શુદ્ધ સ્યાદ્વાદ રીતે આત્મતત્ત્વ જાણી તેનો ખપ કરવા ધારે તો સંસારમાંથી તરી શકશે. જ્યાં સુધી મમતા મોહ મત્સર મદ માયા માન છે, ત્યાં સુધી સંસાર છે. અને જ્યારે તેનો ત્યાગ કરવા આત્મા ધારશે ત્યારે ભવપાર છે. યાદ રાખવું કે અહં અને મમ આ પ્રત્યય બહિરાત્મપણું છે ત્યાં સુધી ઉઠે છે. અને જ્યારે આત્મા આત્માના સ્વરૂપનો દ્રઢ અભ્યાસ ઉપયોગદ્વારા કરે છે. ત્યારે અહં અને મમ એ બે પ્રત્યય પુહ્ગલ સંબંધી થતા હતા તેનો નાશ થઈ આત્મા ઉપર થાય છે. તે કેવી રીતે તે બતાવે છે. અહં-હું એટલે કોણ ? જ્ઞાન-દર્શન ચારિત્ર ગુણુ વિશિષ્ટ આત્મા. હું એ શબ્દથી આત્મા હું એકછું એમ સૂચવન થાય છે. આત્માના અસંખ્યાત પ્રદેશવાનું હું સ્ફટિકની પેઠે નિર્મળ શુદ્ધ અવિનાશી અહું-હું એક આત્મા અજ અવિનાશી છું. ત્યારે વિચાર થાય કે હું એકછું ત્યારે આ શરીર દેખાય છે તે કોણ છે ? એમ પ્રશ્ન ઉઠતાં નિરધારે કે-શરીર એ તો પુહ્ગળ દ્રવ્ય છે. મનુષ્યાકાર એ પુહ્ગળ દ્રવ્યનું પરીણમન થયું છે. ત્યારે વળી વિચારે કે મનુષ્યાકાર પુહ્ગળોમાં આત્મા શા કારણથી રહ્યા છે ? ત્યારે સમાધાન થાય કે એ આત્મામાં પૂર્વભવમાં કોઈ શરીર ધારણ કરી કર્મ ઉપાર્જન કર્યું છે, તે કર્મના યોગે મનુષ્યાકાર પુહ્ગળમાં તેની સ્થિતિ થઈ છે. ત્યારે વળી વિચારે

(૩૪)

કે એ મનુષ્યશરીરમાં આત્મા કયાં સુધી રહેશે? વળી સમાધાનમાં કહેશે કે કર્મના આઠ ભેદ છે. તેમાંથી પાંચમું આયુષ્યકર્મ છે તેમાં જેટલા વર્ષના આયુષ્યનો બંધ કર્યો હશે તેટલો કાળ આ મનુષ્યશરીરમાં રહેવું પડશે. ત્યારે વળી વિચાર થશે કે વળી અહિંથી મનુષ્યશરીરનો ત્યાગ કરી આત્મા કયાં જશે ? ત્યારે કહેવાશે કે—અહીં જેવો વેપાર કર્યો હશે તેવી ગતિમાં જવું પડશે. વળી મનમાં પ્રશ્ન ઉઠશે કે ત્યારે હું હાલ શો વેપાર કરું કે જેથી સાડું સ્થાન પ્રાપ્ત કરું? એ પ્રશ્ન ઉઠતાં સહશુરને પ્રશ્ન કરશે તે પ્રશ્ન નીચે મુજબ.

પ્રશ્ન—શુર મહારાજ સાહેબ ! સુખ શાથી મળી શકે ?

ઉત્તર—હે ભગ્ય ! જન્મ જરા મરણનો નાશ થાય અને જન્મ જરા મરણનાં જે કારણરૂપ એવાં કર્મનો નાશ થાય, ત્યારે આત્મા સત્ય શાશ્વત સુખ પામી શકે. તે સુખ મળવાનું આસન્ન કારણ જ્ઞાન વૈરાગ્ય સંવરકરણી ધર્મધ્યાન ઇત્યાદિ છે.

પ્રશ્ન—શું મનુષ્યજન્મમાં સુખ નથી?

ઉત્તર—હે ભગ્ય ! તાત્કાલિક સુખ મનુષ્ય જન્મ પામવાથી પણ નથી, તેનું કારણ તમે સાંભળો. પહેલું તે માતાની કૃપામાં નવ મહીના સુધી રહેવું તેમાં પણ ઉંઘે મસ્તકે રહેવું. મળ મૂત્રમાં લપટાવું. ખોલવાનું

(૩૫)

નહિ, દેખવાનું નહિ. જાણે સાક્ષાત્ નરકજ હોય નહીં એવું ગભાવાસનું દુઃખ છે. ત્યાં કંઈ સુખ નથી. વળી ત્યાંથી માતાની યોનિદ્વારા નીકળતાં ઘણી વેદના ભોગવવી પડે છે. બહાર આવીને પણ અજ્ઞાનદશામાં બાળક અવસ્થા ગાળવી. બાળકઅવસ્થામાં આત્મા અગર પરમાત્માનું પણ ઓળખાણ થઈ શકે નહીં. આ વાત સામાન્યપણે લખી છે. કારણ કે નહીં તો જે તીર્થંકર મહારાજ માતાની કૃપામાં ત્રણ જ્ઞાને કરી સહિત છે. તે સંસારનું સ્વરૂપ જાણે છે, તેથી તે તો વયે કરીનેજ બાળક જાણવા, તથા વજ્રસ્વામી પણ વયે કરીનેજ બાળક જાણવા. પણ જ્ઞાને કરી તો તત્ત્વવેત્તા કહી શકાય પણ તેમના જેવી દરેકની બાધ્યાવસ્થા હોતી નથી. તે પણ યાદ રાખવું કે જ્યાં સુધી આ શરીર છે, ત્યાં સુધી સંપૂર્ણ સુખ આત્માનું મળી શકતું નથી. કારણકે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયે ચાર ઘનઘાતી કર્મ નાશ પામ્યા બાદ પણ તેરમા ગુણઠાણે વર્તી તીર્થંકર મહારાજને સાતા અગર અશાતા વેદની ભોગવવી પડે છે. કારણ કે અઘાતીયા કર્મમાં વેદની કર્મ રહ્યું છે. અને તેરમા ગુણઠાણાની સ્થિતિ એક દેશ ઉણી પૂર્વ કોડી વર્ષની છે, ઈત્યાદિ. વળી હુવે આપણા મૂળ ઉદ્દેષ ઉપર જઈ વિચારીએકે યૌવનવયમાં પણ જીવાનીના મદમાં મોહ રાજના આધીનપણાથી સ્ત્રીસંગ, વેપાર, દેશાટન,

(૩૬)

રોગ, શોક, વ્યાધિથી ખરૂં સુખ પ્રાપ્ત થતું નથી. ઘરડપણની અવસ્થા આવે છે ત્યારે શરીર નિર્ભંગ થઈ જાય છે. જેમ પાકેલું ચીલકું જેવા પ્રકારનું નરમ થાય છે, તેમ શરીરની વ્યવસ્થા થઈ જાય છે, બુદ્ધિ પણ તીવ્ર રહેતી નથી. યાદદાસ્તી ઘટે છે. તો પણ આશા પિશાચિકા તો ઘરડાના શરીરમાં જીવાનજ રહે છે, રોગની ઉત્પત્તિ ઘરડપણમાં વધે છે, ચિંતા અને મમતા રાક્ષસી મનમાં વ્યાપે છે, સુખે ઉંઘ પણ આવતી નથી. એવી ઘરડપણની અવસ્થામાં પણ સુખ નથી. તેમ ચાર ગતિમાં કોઈપણ અવતારમાં ખરૂં સુખ મળતું નથી. આપણે બાગ બગીચામાં રમતા માણસોને દેખી જાણીએ છીએ કે અહો ! આ કેવા સુખી છે. પણ તે પણ એક પુણ્યની પ્રકૃતિ ભોગવે છે, તેમાં કંઈ સુખનો આભાસ માલમ પડે છે. પણ તેથી નવાં કર્મ ઉપાર્જન તે તે લોકો કરે છે. પુરાતન ભોગવે છે અને નવાં બાંધે છે. પણ કર્મ થકી જ્યારે રહિત થવાય છે ત્યારે ખરૂં સુખ મળે છે. કોઈપણ સંસારમાં એવો નથી કે જેને કર્મ લાગ્યાં ન હોય; અલગત સર્વ સંસારીજીવ કર્મોપાધિ યુક્ત છે. તેનો નાશ કરવા તીર્થંકર મહારાજાએ શ્રાવક અને સાધુ માર્ગનું આચરણ બતાવ્યું છે તે માર્ગનું આચરણ કરી ઘણા લબ્ય સાશ્વતું મોક્ષસુખ પામ્યા અને પામ્યો. માટે હે લબ્ય ! ખરૂં સુખ પાંચમી ગ-

(૩૭)

તિમાં છે અને તે પામવાનું મુખ્ય કારણ યતિધર્મ છે.

પ્રશ્ન—આ પંચમકાળમાં યતિધર્મ શી રીતે પળી શકે; કારણકે યતિધર્મ પાળવો એ કઠીન વાત છે માટે યતિધર્મ હશે કે કેમ ?

ઉત્તર—હે ભવ્ય ! યતિધર્મ છેલ્લા દુષ્પસહસ્રરિ વિદ્યમાન છે એમ મહાવીરસ્વામીએ પ્રતિપાદન કર્યું છે. કોઈ એમ કહે કે સંઘ નથી, યતિધર્મ નથી તેને ઉત્સૂત્ર ભાષી બાણી સંઘ બહાર કાઢવો. યતિધર્મ હાલ દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલાનુભાવે વિદ્યમાન છે એમ સદ્દહવું તે સમક્રિતિનું લક્ષણ છે. છકાયના રક્ષક મુનિરાજ હાલ વિદ્યમાન છે. અને શ્રી વીતરાગ પ્રરૂપિત ધર્મોપદેશ આપે છે તેમનું બહુ માન કરવું તેજ સાર છે.

ભગવતિસૂત્રના પચીશમા શતકમાં સાધુ સખંધી ચર્ચા છે, તે ધારવી. અને સદ્ગુરૂ સંયોગે આત્મસ્વરૂપમાં રમણતા કરવી. બાકી પરભાવમાં નિંદા કરી રમણું તે બહિરાત્મિયોનું કામ છે. અને બહિરાત્મભાવે ચેતનં અનાંતો કાળ કાઢ્યો; પણ હજી સંસારબ્રમણનો ત્યાગ આવ્યો નહીં અને હજી કેટલા ભવ સુધી બહિરાત્મભાવે ચેતન ભટકશે તે જ્ઞાની બાણે. સર્વ જીવ સુખની પ્રવૃત્તિથી ઉદ્દમ કરે છે પણ ખરું સુખ આત્મામાં રહેલું છે એમ વિરલા બાણે છે. જ્યાં સુધી વીતરાગપ્રરૂપી તસ્યાદ્વાદ દર્શનેકરી આત્મસ્વરૂપ બાણવામાં આવ્યું નથી!

(૩૮)

ત્યાં સુધી બહિરાત્મભાવ સંભવેછે; કારણકે સ્યાદ્વાદ રીતે આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યા વિના એકાંત મતે આત્માને નિત્ય વા અનિત્ય જાણવો કિંવા તે પ્રમાણે માનવો એ મિથ્યાત્વિપણું છે. જ્યારે આત્માને સાત નયે ઓળખે, સખ્ત ભંગીએ જાણે. વ્યવહાર નિશ્ચયથી આત્મસત્તા ઓળખે ત્યારે આત્મસ્વરૂપમાં રમણતા થઈ શકે છે. આત્મસ્વરૂપમાં રમણતાબ્યાસી યોગીદ્રો અધ્યાત્મ શાંતિ મેળવી શકે છે. અને આધિ વ્યાધિ ઉપાધિના દુઃખમાંથી મુક્ત થાય છે. સર્વ શાસ્ત્ર મથન કરીને સાર એ કાઢવાનો છે કે જમે તેમ કરી હું નિવૃત્તિપદ પામી શકું. સર્વ જીવોને નિવૃત્તિપદની ઈચ્છા રહે છે, પણ કારણ સામગ્રી વિના ઈચ્છા ફળીભૂત થતી નથી.

પંચાગ્નિ સાધન કરો, તીર્થસ્નાન કરો, યાગ-હોમ કરો, ઉપદેશ આપો વા ફકીરી ધારણુ કરો વા સંન્યાસી થાઓ; પણ જ્યાં સુધી વીતરાગ દર્શન પર્વક આત્મ સ્વરૂપ જાણ્યું નથી ત્યાં સુધી એકાંતવાદથી આત્મદિત્ત થવાનું નથી. કારણ કે વસ્તુ સ્વરૂપ જાણ્યાવિના તેનું ધ્યાન સંભવતું નથી. આત્મતત્ત્વવેતાઓ આત્મભાવમાં સ્થિર થઈ અનંતી કર્મની વર્ગણાઓ આત્મ પ્રદેશને લાગેલી છે, તે ખપાવે છે, આત્મજ્ઞાનિયો બહારના ઝાળ ઉપર રાચતા નથી તેમનું તો ધ્યાન ઉપર લક્ષ રહે છે. આત્મતત્ત્વવેતાઓનું બાહ્યાચરણ દેખી લોક

(૩૬)

બાણે છે કે અરે ! આતો ગાંડા જેવો થઈ ગયો છે, એમ સમજે છે. અને જ્ઞાનીઓ બાણે છે કે અહો ! બિચારા ત્યાં સુધી તે અજ્ઞાન છે, ત્યાં સુધી મોહના જેરે આવાં વાક્ય ઉચ્ચારે છે. જીવકર્મના વશ છે. એમ સમજી સ્વ-સ્વરૂપમાં લીન થઈ રહે છે.

આત્માર્થીઓને બાહ્ય મોટાઈ રૂચતી નથી. અને તેમનું 'યશ-કીર્તિ ઉપર લક્ષ રહેતું' નથી. એમને તો જે દિવસ ધ્યાનમાં ગયો તે મહોત્સવ સરખો લાગે છે.

જેમ જેમ આત્માના સ્વરૂપમાં ચિત્તની એકાગ્રતા થાય છે, તેમ તેમ આત્મસત્તા વિકાશે છે. આત્મજ્ઞાની-ઓ સ્યાદ્રાદ દર્શન રૂપ દીપકના જેરે આત્મધરની સઘળી ઋદ્ધિ નિહાળે છે અને તેમ તેમ તે અધ્યાત્મરસમાં લીન થતા બન્ય છે.

અધ્યાત્મશાંતિના ઉપાય.

પહેલું તો સહજરૂ સંયોગે કરી નિત્યાનિત્ય અને કાંતવાદે આત્મસ્વરૂપ ઓળખવું. અને પશ્ચાત્ મન-નસીક વાચીક અને કાચીક પ્રવૃત્તિઓને બાહ્ય ભાવમાં જતી અટકાવવી. સ્ત્રી પશુ પંડક રહિત, જ્યાં કોઈનો શબ્દ સંભળાય નહિ-એવી એકાંત જગ્યાએ વીરાસને વા પદ્માસને જેસી શરીરની અચળતા વારવી. આ સ્થળે યાદ રાખવું કે ઘટ સમાધિની સહાયતા લેવી. માદક પદાર્થ વાપરવામાં ઓછો ભાવ રાખવો.

(૪૦)

કડીણુ પદાર્થ ખાવાં નહીં. શરીર ઉપર મમતા રાખવી નહીં. પ્રહ્લયર્થ વ્રત પાળવું અને વી-રાસને ખેસી ધર્મ ધ્યાનના ચાર પાયાનું અવલંબન કરવું. આત્મ સ્વરૂપ ચિંતવન કરવું. એમ દરરોજ અભ્યાસ કરતાં મનની સ્થિરતા થશે અને આત્મસ્પૃ-તિ જાગશે. નિદ્રાનો પણ ત્યાગ કરવો. અંતરાત્માનું સ્વરૂપ ચિંતવન કરવું અને આત્મા અને પરમાત્માનો સુકાળસો કરવો તથા એકતાભાવવી. શ્વાસોશ્વાસ જેમ જેમ વધારે લેવામાં આવે છે તેમ મનની અચળતા થાય છે, માટે શ્વાસોશ્વાસ પ્રાણને રોકી ધ્યાન કરવું. છેવટ હુળવે હુળવે શ્વાસોશ્વાસને અનુક્રમે પોતાના સ્થાનમાં સ્થાપન કરવો. જે વાયુ સ્વસ્થાનમાં પ્રવેશ કરે નહીં તે મનની વિકલતા થઈ જાય છે. સંસારી અવ-સ્થામાં રહીને ધ્યાન કરી શકાતું નથી. તે તે કેવળ સર્વ સંગ ત્યાગી વૈરાગી ક્રૂત આત્માર્થી મુનિ પામી શકે છે અને ધ્યાન દ્વારા નિવૃત્તિપદ પામી શકે છે. હાલ અહિંથી સાક્ષાત્ સુક્તિપદ નથી, તે પણ ધ્યાન થકી ઘણાં કર્મ ખપાવી થોડા ભવમાં સુક્તિપદ પામે છે. પણ યાદ રાખવું કે આત્મજ્ઞાનીઓ જીનાજા વિરૂદ્ધ આ-લતા નથી. તે તે વ્યવહાર અને નિશ્ચય માર્ગમાં રહીને સ્વહિત કરે છે. એ ધ્યાનથી અનહદ સુખ ઉત્પન્ન થાય છે અને રોગ શોક વિયોગ મોહનો નાશ થાય છે.

(૪૧)

જે મનુષ્યો સંસારી અવસ્થામાં રહીને ભાવના ભાવેછે, તે પ્રાયઃ તાત્કાલિક શાંતિ મેળવી શકતા નથી; કારણ કે કાજલની ટુંપળીમાં નિર્લેપ જેમ રહેવું દુષ્કર છે તેમ સંસારી અવસ્થામાં રહીને વિકલ્પ સંકલ્પથી દૂર રહેવું ઘણું દુષ્કર છે. કપટ હિંસા નિધ્વંસ પરિણામ ઇત્યાદિ સંસારી અવસ્થામાં લાગ્યાં રહ્યાં છે.

થોડું ભણેલા પણ મુનિરાજ ભણેલા ગણેલા શ્રાવક કરતાં અત્યંત આશ્રવનો શોધ કરે છે. શ્રાવકવર્ગ ભણ્યા છતાં આશ્રવકરણી કરનાર છે માટે કદાપિકાળે મુનિવર્ગની હેલના કરવી નહિ.

ગરીબ-કંગાલને એક ઠીંગ ત્યાગીને પણ સાધુપણું લેવું દુષ્કર પડે છે, તો પરિશ્રદ્ધ સગાં સંબંધી ત્યાગ કરનાર, છકાયની રક્ષા કરનાર, સદાય બ્રહ્મચર્ય ધારણ કરનાર સાધુમહારાજને ધન્ય છે! આપણે સંસારની અસારતા જાણતાં છતાં તેમાં મુંઝાઈ રહી તરણતારણ હારી નિંદા કરીએ તો કર્મરાજ યોગ્ય શિક્ષા આપ્યા વિના રહેશે નહિ.

કાચું પાણી પિયે, સ્ત્રી સંગ કરે, આરંભાદિક કામ કરે, પરિશ્રદ્ધ ધારણ કરે-એવો ગીતાર્ય જેવો શ્રાવક હોય તો પણ થોડું ભણેલા પણ આત્મહિતાર્થી સંસાર ત્યાગી મુનિવર્ગની બરાબરી કેઈ કાળે કરી શકે નહિ.

મુનિ અને શ્રાવકનું અંતર ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર ટી-

(૪૨)

કામાં મેરૂપર્વત અને સરસવના દાણા જેટલું કહ્યું છે. હે ભવ્યજીવો ! કદાપિકાળે મુનિવર્ગની હેલના કરશે નહિ અને તેમનું માતા પિતા રાબના કરતાં પણ મન વચન અને કાયાએ કરી બહુમાન કરશે.

આત્માનું સ્વરૂપ જાણ્યા વિના સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થતી નથી. માટે આત્મસ્વરૂપનું વિવેચન કરવામાં આવે છે. આત્માના ત્રણ ભેદ છે.

૧ બહિરાત્મા ૨ અંતરાત્મા ૩ પરમાત્મા.

૧ બહિરાત્મા—બહિર-બહારની વસ્તુમાં આત્માની બુદ્ધિ જેને છે તે બહિરાત્મીપણું છે.

દુહા.

પુહ્ગલમાં રાગ્યો રહે, પુહ્ગલ મુખ નિધાન;
 તાસ લાભે લોભો રહેા, બહિરાત્મા અભિધાન. ૧
 શરીર એહીજ આતમા, માને મોહી લોક;
 વાચા મન પણ આતમા, બહિરાત્મની ઝોક. ૨
 હું એનો એ માહરો; જ્યાંલગી એની બુદ્ધિ;
 બહિરાત્મ મુખ કેમ લહે; પ્રગટે નહિ સ્વશુદ્ધિ. ૩
 હું કરતો હું બોલતો, મારા વિષુ શું થાય;
 એવી બુદ્ધિ જ્યાં લગે, ત્યાંલગી ભવ ભટકાય. ૪
 એ ધન માઈ માનતો; તસ લાભે લોભાય;
 વિવિધ સંકટો વેઠતો, ભવમાંહી ભટકાય. ૫
 સ્ત્રી પુત્ર પરિવાર સહુ, મારાં માને જેહ;

(૪૩)

બહિરાતમ સુખ કિમ લહે, ભૂદ્યે ભટકે તેહ. ૬

શરીરપર મમતા ધરે, કરે પાપનાં કામ;

ભવમાંહી તે ભટકતો, થાશે દુઃખનું કામ. ૭

પરિબ્રહ્મ વધતાં સુખી બને ઘટતાં દુઃખ ન માય;

બહિરાતમ સુખ કિમ લહે, ભવમાંહી ભટકાય. ૮

જે જે આંખે દેખતો, ઇષ્ટવસ્તુ મનોહાર;

તેની તૃષ્ણા રાખતો, પામે દુઃખ અપાર. ૯

જ્યાંલગી બહિરાતમપાણું, ત્યાંલગી છે સંસાર;

બહિરાતને છાંડતાં; લહીએ ભવજલ પાર. ૧૦

કહ્યું છે કે—

આત્મબુદ્ધિ શરીરાદૌ यस્યસ્વાદાત્મ વિભ્રમાત્
વહિરાત્માસવિજ્ઞેયો મોહનિદ્રાસ્તચેતનઃ

ટીકા. यस્ય જનસ્ય અજ્ઞાન દર્શાંધત્વાત્ શરીર-
વાચામનસિ આત્મ ભ્રમાત્ શરીર એવ આત્મા વાગેવ
આત્મા મત્ત એવ આત્મા તદતિરિક્તો આત્માન ઇત્યાત્મકઃ
બુદ્ધિમાનસો વહિરાત્માજ્ઞાતવ્યઃ કથંભૂતઃસઃ મોહ એવ
નિદ્રા તથા અસ્તઃ નષ્ટઃ આછાદિતઃ ચેતનઃ यस્યસઃ
મોહનિદ્રાસ્તચેતનઃ

શરીર, વાણી મન વગેરેમાં આત્મ બ્રાંતિથી જેને
આત્મબુદ્ધિ થાય એટલે શરીર વાણી મનને આત્માજ
બાણે શરીર તેજ આત્મા છે, એમ જેને છે તે બહિરા-
ત્મા કહેવાય છે. મોહરૂપ નિદ્રામાં ઘેરાતાં ચેતન બહિરા-
ત્મા કહેવાય છે.

(૪૪)

બહિરાત્મા બહિરની વસ્તુ એમાં સુખ માને છે અને બહિરની વસ્તુઓના નાશથી દુઃખી થાય છે. જે જે પુદ્ગલ પદાર્થ મનોહર દેખે છે. તેમાં સુખની બ્રાંતિથી તૃપ્તિ રાખે છે. આ સર્વ ધન કુટુંબ માણ છે. હું એનો છું. અમુક મારો શત્રુ છે. અમુક મારો બહાલો છે, તેવી બુદ્ધિ બહિરાત્મપણાથી થાય છે. બહિરાત્મ ભાવથી સમ્યક્ત્વ પ્રગટ થતું નથી. જ્યાં સુધી બહિરાત્મભાવ છે ત્યાં સુધી ક્રોધ માન માયા અને લોભનો તિસ્કાર થતો નથી.

બહિરાત્મી કેની પેડે ભટકે છે તે બતાવે છે:—

દુહા—મૃગ કસ્તૂરિયો ભટકતો, કસ્તૂરિની ગંધ;

કસ્તૂરિ તો હાંટીમાં: બહિરાત્મ તિમઅંધ. ૧

કસ્તૂરિયા મૃગની હાંટીમાં કસ્તૂરી હોય છે. તે ગંધ બહિરથી આવે છે, એમ જાણીને મૃગ જેમ વગડામાં ચારે તરફ ફરે છે. તેમ આત્માની બ્રાંતિથી શરીરનેજ આત્મા માનનાર બહિરાત્મા ભાવમાં વિવિધ દુઃખ પામતો ભટકે છે.

બહિરાત્માને કુકડાની ઉપમા આપે છે:—

દુહા—પ્રતિબિંબ સ્વદેખીને, આરીસાની માંડી:

અન્ય કુકડની બ્રાંતિથી, યુદ્ધ મચાવે ત્યાંડી. ૧

દેખી પ્રતિબિંબ કાચમાં, ભમરી ચકલી જેમ.

કરે યુદ્ધ જિમ બ્રાંતિથી, બહિરાત્મ પણ તેમ. ૨

(૪૫)

ભાવાર્થ—જેમ કુકડો આરીસામાં પોતાનું પ્રતિ-
બિંબ દેખી તેને બ્રાંતિથી બીજો કુકડો જાણી તેની સાથે
લડે છે, તેમ મનુષ્ય બ્રાંતિથી શરીરનેજ આત્મા માની
બહિરાત્મા વિવિધ દુઃખને પામે છે.

ચકલી વા ભમરી કાચમાં પોતાનું પ્રતિબિંબ દેખી
તેને બ્રાંતિથી અન્ય ચકલી વા ભમરી માની જેમ કાચ
કલેશ કરે છે તેમ શરીરનેજ બ્રાંતિથી આત્મા માની
મનુષ્ય બહિરાત્માપદ પામી જન્મ મરણની દુઃખરાશિ
ભોગવે છે.

પાડા આખલા કૂતરાની ઉપમા બહિરાત્માને આપે છે:—

દુહા—મહિષ વૃષભને કૂતરાં, અજ્ઞાને લેપાય;

બહિરાત્મા અજ્ઞાનથી, ચતુર્ગતિ ભટકાય. ૧

દોડત મુગ્ધ જેમ ચંદ્રને, અનુકરણ મનલાય,

પુદ્ગલ આતમ માનતો, ચતુર્ગતિ ભટકાય. ૨

ભાવાર્થ—જેમ પાડા, આખલા, અને કૂતરાઓ પર-
સ્પર સ્વબંધિથી વૈર રાખી લડાઈ કરે છે અને એક બીજા
ઉપર અદેખાઈ કરે છે તેમ બહિરાત્માઓ પરસ્પરને
પોતાની માની અનેક પ્રકારની ચિંતાઓ કરે છે. પરસ્પ-
ર રાજ્ય ધન સ્ત્રી પૃથ્વીને માટે લડાઈ કરે છે. અને સં-
માગમથી સુખ અને તેના વિયોગથી દુઃખ માને છે.
પણ કદી આત્મશાંતિ પામી શકતા નથી.

છોકરાઓ રાત્રીના વખતમાં શુકલ પક્ષમાં રમે

(૪૬)

છે, તે વખતે જે દિશા તરફ પાતે દોડે છે તે તરફ દ્રષ્ટિ ભ્રમથી ચંદ્રને પણ દોડતો દેખે છે. અને જે પાતે ઉત્તરદિશા તરફ દોડતો હોય તો તે વખતે ચંદ્રને પણ ઉત્તરદિશા તરફ દોડતો સુગ્ધબાળ દેખે છે તેમ સુગ્ધ બહિરાત્મા શરીરની પુષ્ટિથી આત્માની પુષ્ટિ માને છે. શરીરની નબળાઈથી આત્માની નબળાઈ માને છે, અને શરીરના નાશથી આત્માનો નાશ માને છે તે પણ ભ્રાંતિ છે. ભ્રાંતિ દૂર થવાથી સત્ય સમન્વય છે.

લેખકનું એમ કહેવું નથી કે ચંદ્રગતિ કરતો નથી, પણ ઉપમાદ્રષ્ટાંત એકલુંજ લેવાનું કે જે દિશા તરફ આપણે તેના સામુ જોઈએ છીએ તે દિશા તરફ ચંદ્રને પણ દોડતો દેખીએ છીએ એ ભ્રમ છે તેમ શરીર તેજ આત્મા માનવો તે પણ ભ્રમ છે. સંસારમાં બહિરાત્મા છવો ઘણા છે. મનુષ્યપણું પામ્યા છતાં પણ બહિરાત્માભાવ ટળવો સદ્ગુરુ સમાગમ વિના ઘણો દુષ્કર છે. નિષ્પક્ષપાતથી કહું છું કે—સર્વનય પરિપૂર્ણ જૈન દર્શન સ્થાદ્વાદ જ્ઞાનવિના આત્મસ્વરૂપ પરિપૂર્ણ જણાતું નથી. એકાંતવાદથી આત્માને જાણનારા સુક્તિપદ કહેા શી રીતે પામી શકે.

દુહા.

જ્ઞાનોગ્રાહની પેઠે જે, જોલી બાણે જોલ;

આત્મસ્વરૂપ ન જાણતા, બહિરાત્મપદ તોલ. ૧

(૪૭)

કેનોઆફ નામનું એક યંત્ર હોય છે. તેમાં જે ઝોલીએ તેવા શબ્દ તેમાંથી ઝોલાય છે. પણ તે શબ્દનો ભાવાર્થ જેમ તે કેનોઆફ વાળું જાણતું નથી તેમ બહિરાત્મીઓ આત્મા ધર્મ પુણ્ય પાપ પોકારે છે. પણ વીતરાગ વચનાનુસારે તેનો અર્થ સમજ્યા વિના કેનોઆફના સરખા જાણતા. સમનય સમભંગી ચારનિક્ષેપાદ્ય ક્ષેત્ર કામ ભાવ નવતત્વ પદ્મવ્ય ઇત્યાદિ તત્ત્વબુદ્ધિથી સદ્ગુણા પૂર્વક મનન કરી હેય, જેય, અને ઉપાદેયની વિચારણા કરવી અને ઉપાદેય આત્મતત્ત્વની શ્રદ્ધા કરવી.

અનંત શક્તિનો સ્વામી આત્મા છે. આત્મા જ્યારે નિરાકર સ્વસ્વરૂપની પરિપૂર્ણ પ્રાપ્તિ કરી મોક્ષ સ્થાનમાં પહોંચે છે. ત્યારથી કોઈ દિવસ સંસારમાં આવતો નથી. મોક્ષ જે આત્માઓ ગયા તેની આદિ છે પણ અંત નથી.

પ્રશ્ન—અનંત શક્તિ પામી જ્યારે બીજાનો ઉપકાર કરે નહીં, ત્યારે તેમની સિદ્ધાવસ્થા શા અપમાં આવી.

ઉત્તર—હે ભવ્ય! પરમાત્માપદ પામ્યા પછી આત્મા અક્રિય થાય છે તેથી એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે ગમન કરવાનો પ્રયત્ન થતો નથી.

હવે આપણે બહિરાત્માના વિવેચન તરફ નજર કરીએ. બહિરાત્માની અનાદિ છે અને કોઈ દિવસ બહિરાત્મપણાનો નાશ થાય છે માટે અંત છે, બહિરાત્મ

(૪૯)

ભાવ અનાદિ શાંત બાણવો. અલવીણવો પણ બહિ-
રાત્મ દશાવાળા બાણવા એ ગમે તેટલી ક્રિયા કરે તો
પણ તેમની મુક્તિ થતી નથી. જેમ પાંખવિનાનું પક્ષી
આકાશમાં ઉડી શકતું નથી તેમ અલવીણવ મોક્ષ
પામી શકતો નથી; કારણ કે અલવીણવને સમ્યક્ત્વ
પ્રાપ્ત થતું નથી-અમન્ય પણા થકી.

બહિરાત્મપણું જિનદર્શન બાણયાપિના જતું નથી.
એ બહિરાત્મપણાથી ચેતન અનાદિકાળ રહજ્યો, તો
પણ હજી પરભાવને ત્યાગ કરતો નથી. આત્મ સ્વરૂપ
બાણયા છતાં પણ અનુપયોગે બહિરાત્મપણું કોઈ વખ-
ત પ્રાપ્ત થાય છે. પણ આત્મોપયોગ આવતાં બહિરાત્મ-
પણું દૂર થાય છે. બહિરાત્મપણું દૂર થતાં ચેતન એથે
ગુણઠાણે આવી બીજના અંદ્ર સદૃશ સમકિતરત્ન
હૃદય ગગનમાં સ્થાપિત કરે છે.

જ્યારે સિથ્યાત્વ ભાવ દૂર થાય છે. ત્યારે સમકિત
હૃદય આવેછે. હવે અંતરાત્માનું સ્વરૂપ કહેછે:-યોગપ્રદી
પદ્મંથે શ્લોક-અહિર્માવા નાતિક્રમ્ય યસ્યાત્મન્યાત્મ નિશ્ચયઃ
સોંડતરાત્મા મતસ્તડ્ઙ્ઙૈ વિભ્રગધ્વાન્તમાસ્કારં:

ભાવાર્થ-ઉપર કહેલી શરીર મનવાણી લેશ્યા ઈયા-
દિ બહિર વસ્તુઓને પોતાના આત્મામાંજ આત્મનિષ્ઠા
થાય તે અંતરાત્માનું લક્ષણ છે. શરીર મન વાણીને
વ્યાપી આત્મા સહેલો છે, તે શરીર થકી બુદ્ધો છે અમ જે

(૪૯)

બલે તં અંતરાત્મા બલુવો એમ પ્રશ્ન કર્યો. અંધકારનો નાશ કરનાર સૂર્ય સદૃશ આત્મજ્ઞાનનો એ સૂર્યકાંતુ છે. વીતરાગ લગવંત શરીરમાં વ્યાપી રહેલો આત્મા શરીર થકી ભિન્ન કથન કરે છે. આત્મા અનંતા છે, પ્રતિશરીર ભિન્ન ભિન્ન આત્મા છે; પણ સર્વે જીવનો એક આત્મા નથી. સર્વે જીવનો એક આત્મા અદ્વૈતવાદી સ્વીકારે છે. તે અસત્ય છે. તેનું ખંડન “તત્ત્વપરીક્ષા” નામના ગ્રંથમાં કર્યું છે. શરીરમાં આત્મા કેવી રીતે રહ્યો છે તે બતાવે છે:—

દેહા.

તલમાં વ્યાપી તેલ જેમ, આત્મ વ્યાપી દેહ;
અરણીમાંહે વન્હિ જેમ, તેમજ ચેતન એહ. ૧
આંખેથી દેખાય નહિ, નાકેથી ન સુંધાય;
શરીર વ્યાપી આત્મા, જ્ઞાનેથી લક્ષાય. ૨

ભાવાર્થ—જેમ તલમાં તેલ વ્યાપીને રહ્યું છે. તેમ શરીરાવચ્છેદન આત્મા રહ્યો છે. અરણીના કાષ્ટમાં જેમ વન્હિ વ્યાપીને રહ્યો છે. તેમ આ ચેતન શરીરને વ્યાપી રહ્યો છે. ચેતન આંખેથી દેખાતો નથી. જે જે વસ્તુ આંખેથી દેખાય છે તે તે વસ્તુ રૂપી છે આત્મા અરૂપી છે, ચર્મ ચક્ષુથી દેખી શકાય નહિ. આં નાકેથી સુંધી પણ શકાતો નથી. સુગંધ પુદ્ગલ પદાર્થની હોય છે, આત્માને તેમ નથી. આત્મા શરીરને વ્યાપી રહ્યો છે અને સુખ દુઃખનો જ્ઞાતા છે. આત્મા

(૫૦)

નેા જ્ઞાનગુણ છે તેથી જ્ઞાનગુણવાન આત્મા જ્ઞાનથીજ ઝોળખાય છે. ચાર્વાકમતવાદી શરીરનેજ આત્મા માને છે. તે અસત્ય છે. તેનું ખંડન “સુયડાંગ સૂત્ર”થી જોઈ લેવું. મરતી વખતે પાંચભૂત શરીરમાં કાયમ હોય છે. પણ આત્મા નથી. પાંચભૂત થકી આત્મા ઉત્પન્ન થતો હોય તે! મૃતકલેવરમાં પણ ચલનાદિ શક્તિ હોવી જોઈએ. પણ તે નથી માટે આત્મા શરીર થકી જુદો છે. ઇન્દ્રિય થકી અગોચર છે. જડવાદિયો આત્માની નાસ્તિ સિદ્ધ કરવામાં ઘણો પ્રયત્ન કરે છે, પણ સિદ્ધ થતી નથી. ઇંગ્લાંડ, આફ્રીકા, અમેરિકામાં ચેતનવાદ જય પામ્યો છે, અને અગ્રે જય પામશે. બૌદ્ધો આત્માને ક્ષણક્ષણ વિનાશી માને છે, તે અસત્ય છે. જો એમ માનવામાં આવે તો બંધ મોક્ષ, સુખ દુઃખ આત્માને શી રીતે વટે; કારણકે એક આત્માએ પાપ કર્યું તે આત્મા વિનાશ પામ્યો અને બીજો બીજા ક્ષણમાં ઉત્પન્ન થયો તે પહેલા ક્ષણમાં ઉત્પન્ન થયેલા આત્માએ કરેલું પુણ્ય પાપ ભોગવે એમ જો કહીએ તો કૃતનાશ. અને અકૃતાગમ દૂષણ લાગે; અને આખી જીંદગીમાં અનેક આત્મા ઉત્પન્ન થાય અને વિનાશ પામે તેમ માનવું યુક્તિ વિકલ છે. જો આત્માને એકાંત થકી અનિત્ય બૌદ્ધોની પેઠે માનીએ તો બંધ મોક્ષની નાસ્તિતા સિદ્ધ થાય છે. અને જો એકાંતે આત્માને નિત્ય માનવામાં આવે તો પુણ્ય પાપ આત્માને

(૫૧)

શી રીતે લાગી શકે-ઈત્યાદિ યુક્તિથી વિચારતાં ઘણાં દોષ દેખાય છે; માટે આત્માને નિત્યાનિત્ય માનવો જોઈએ. દેવગતિ મનુષ્ય ગત્યાદિ પર્યાયે કરી સંસારમાં આત્મા અનિત્ય છે. અને પરમાત્મા રૂપે થાય તો પણ જ્ઞેય વસ્તુના ઉત્પાદ વ્યયે કરી કથંચિત્ આત્મા અનિત્ય જાણવો. અને આત્માપણાનો કદાપિ કાલે નાશ થતો નથી. માટે દ્રવ્યરૂપે આત્માનિત્ય છે અને પર્યાયની અપેક્ષાએ આત્મા અનિત્ય છે. આત્મામાં નિત્યાનિત્ય પક્ષ સ્વીકારવામાં આવે છે. ત્યારે પુણ્ય પાપ બંધ મોક્ષ સુખ દુઃખ આત્માને સ્યાદ્વાદ રીતે વિચારતાં અનુભવ દ્વારાએ ઘટી શકે છે.

સાંખ્યમતાનુયાયી પ્રકૃતિ કર્તા માને છે. અને આત્માને પુષ્કરબલાશવત્ નિર્લેપ માને છે. તે પણ યુક્તિ વિકલ છે. તેનું બંડન “નંદિસૂત્ર” “સમ્ભતિતર્ક” “શ્યાદ્વાદમંજરી” અને “કાંતજયપતાકા” ઈત્યાદિથી જાણવું. જે આત્મા કમલપત્રવત્ નિર્લેપ હોય તો પુણ્ય પાપનો લેપ આત્માને થાય નહિ. ત્યારે સુખ દુઃખ આત્માને થવું ન જોઈએ; પણ થાય છે. માટે કર્મનો કર્તા અને કર્મનો ભોક્તા આત્મા સ્વીકારવો જોઈએ. વળી અમો સાંખ્યોને પુછીએ છીએકે જે એકાંતે નિત્ય પ્રકૃતિ કર્તા હોય તો કદાપિ કાળે આત્માથકી બુદ્ધી પ્રકૃતિ થવાની નથી અને બુદ્ધી ના થાય તો આત્માને મોક્ષ ક્યાંથી મળે. વળી.

(૫૨)

પ્રકૃતિ-પ્રકૃતિ જડ છે કે ચેતન? જો જડ કહેશે તો કત્તા પણ તેને સાંભવે નહિ અને જો પ્રકૃતિને ચેતન માનશે તો પ્રકૃતિ પણ ચેતન અને પુરૂષ પણ ચેતન એ વિરોધ આવ્યો.

સાંખ્ય-પ્રકૃતેઃ ક્લિવમાણાનિ ગુણૈઃ કર્માણિસર્વશઃ
અહંકારવિમૂઢાત્મા કર્ત્તાહમિતિમન્યતે.

ભાવાર્થ-પ્રકૃતિના ગુણોએ કરેલાં સર્વ કર્મને અહંકાર કરી મૂઢ થયેલો આત્મા હું કહું છું એમ માને છે; પણ વસ્તુ ગતે તે કર્તા નથી. માટે આત્મા કંઈ કરતો નથી. પ્રકૃતિ કરે છે.

બૈની-આત્મા પ્રકૃતિ થકી ભિન્ન છે, જો એકાંતે પ્રકૃતિ થકી આત્મા ભિન્ન હોય તો હું કહું છું. એવો અહંકાર થઈ શકે નહિ. સાંખ્યને લેઈને હું કત્તા છું. એમ અભિમાન થાય છે. કેઈ રાજા હોય અને તેનો પ્રધાન હોય તે રાજ્યનો અધિકાર ચલાવે તો હું કહું છું. મારાથી સૌ થાય છે એમ અહંકાર થઈ શકે. પણ જે એકાંતે કરી ભિન્ન આત્મા થકી ન્યારી પ્રકૃતિ કરે, તેથી આત્માને અભિમાન આવી શકે નહિ. જો આત્મા થકી પ્રકૃતિ અભિન્ન સ્વીકારશે તો આત્માને હું કત્તા હું બોલતા એવો સદાકાળ પ્રત્યય થવાનો કદી ટળશે નહીં. અને આત્મા થકી પ્રકૃતિ અભિન્ન માની તો આત્મા સ્વરૂપ પ્રકૃતિ થઈ જવાની. આત્મા થકી બુદ્ધી ભાસશે

(૫૩)

નહિ, પણ જુદી ભાસે છે. માટે જે પક્ષ પણ યુક્તિ વિકલ ઠરે છે. માટે કર્મસંયોગે ચૈતન સ્વસ્વભાવ મૂકી પરભાવમાં રમે છે, તેથી પરભાવનો હું કર્તા છું, હું લોકતા છું એમ લાગે છે તે યુક્તિથી સિદ્ધ ઠરે છે. અને વળી કર્મ સંયોગનો સંપૂર્ણ નાશ થવાથી પરભાવનો ચૈતન કર્તા નથી. જેમ મદિરાપાની મસ્ત થઈ અંડ બંડ બકે છે. તેમ મોહમદિરાથી યુક્ત જીવ પરસ્વસ્તુને મારી મારી માને છે, તેથી પરભાવનો કર્તા ચૈતન કહેવાય છે. કર્મનો નાશ થવાથી આત્મા અરૂપી અજરામરરૂપે થયા બાદ પરભાવ કર્તાપણું તથા લોકતાપણું રહેતું નથી.

નૈયાયીકો—જીવાત્મા અનેક માને છે. અને પરમાત્મા એક માને છે. જીવાત્માઓને વ્યાપક માને છે, અને પરમાત્માને પણ વ્યાપક માને છે. જીવાત્માને શરીરાવચ્છેદને સુખ દુઃખ થાય છે અને વ્યાપક તો સર્વ જગ્યાએ છે. ઈશ્વરમાં ઈચ્છા સ્વીકારે છે. તેમ પ્રયત્ન પણ સ્વીકારે છે. જીવાત્મા ઈશ્વર રૂપે થતો નથી એમ માને છે. પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુમાં જીવ ને સ્વીકારતા નથી. મન દરેક જીવાત્માને લાગી રહ્યું છે. અને મન અણુ અને નિત્ય છે. મુક્તાવસ્થામાં પણ જીવની સાથે મન સ્વીકારે છે; ઈશ્વર ઈચ્છાથી જગદુત્પત્તિ વિનાશ થાય છે-ઈત્યાદિ નૈયાયીકોનો સિદ્ધાંત છે. નૈયાયીક

(૫૪)

અને વૈશેષિકમાં થોડો અંતર છે.

સુત્રો ! વિચારોકે-જીવાત્મા અનેક છે અને પરમાત્મા એક છે, તેમાં શું પ્રમાણ છે? આત્મા તેજ પરમાત્મરૂપે થઈ શકે છે. માટે પરમાત્મા પણ અનેક સ્વીકારવા બેઠ્યો. શરીરમાં વ્યાપીને રહે છે, પણ વ્યાપક નથી, તે સંબંધી વિશેષ ચર્ચા બાણુવી હોય તો “સ્યાદ્વાદમંજરી”માં અદ્વૈતમત ખંડન વાંચવાથી માલમ પડશે. પરમાત્મા વ્યક્તિ આશ્રયી કદાપિ કાળે વ્યાપક થતો નથી. ઈશ્વરમાં ઈચ્છા પ્રયત્ન હોતાં નથી. ઈચ્છા પ્રયત્ન ત્યાં લગણુ કર્મ આત્માને લાગેલાં છે ત્યાં સુધી છે, પણ કર્મ રહિત પરમાત્માને શાની ઈચ્છા હોય. અલગત તેઓ કૃતકૃત્ય થયા છે તેથી કોઈ જાતની ઈચ્છા નથી. આત્માની મુક્તિ કર્મના નાશથી થાય છે, તે કર્મનું ધ્યાન પહેલાં કહેવામાં આવ્યું છે. કર્મ રહિત આત્મા મોક્ષસ્થાનમાં રહે છે. નૈયાયીકો દુઃખભાવ તેજ મોક્ષ માને છે. તે યુક્તિ વિકલ છે. મન આણુ સ્વીકારી નિત્ય નૈયાયીકો માને છે તે ઠીક નથી. મન એ પુહ્ગલ પદાર્થ છે. જડ છે. પુહ્ગલ પરમાણુઓ ભેગા થઈ મન બનેલું છે. તેનો મુકતાવસ્થામાં નાશ થાય છે. મન અનિત્ય છે. ઈશ્વરમાં ઈચ્છા માનવી તે અજ્ઞાન છે. ઈશ્વરમાં ઈચ્છા એકાંતે નિત્ય અને એક માનીએ તો ઈશ્વર સદાયકાળ જગત્ની ઉત્પત્તિ કર્યા કરશે; પણ કદી વિરામ પામશે નહિ. અને ઈશ્વર

(૫૫)

ઈચ્છા એક હોવાથી અને નિત્ય હોવાથી તે થકી બનતા પદાર્થો પણ નિત્ય હોવા જોઈએ પણ તેમ દેખાતા નથી. ઈશ્વર ઈચ્છાથી જગત્ બને છે અને નાશ પામે છે, તે ઉત્પત્તિ અને નાશ એ જો ઈશ્વર ઈચ્છામાં સંભવે નહિ. જો વખત ઉત્પત્તિની ઈચ્છા થશે, તે વખત નાશ કરવાની ઈચ્છા નાશ કરશે તેથી અંતે નાશ અને ઉત્પત્તિ એ-માનું કંઈ પણ ઈશ્વરથી બની શકવાનું નથી. વળી જગત્નું ઉપાદન કારણ શું છે તે બતાવો? વળી જગત્નું હોતું બનાવ્યું તે પહેલાં દેખાતા આ સર્વે પદાર્થો ક્યાં ઈશ્વરે રાખ્યા હતા? વળી ઈશ્વર જગતનો બનાવનાર શરીરી છે કે અશરીરી? જો સશરીરી છે તો આપણી પેઠે છે વા ભૂતાદિકની પેઠે અદ્દશ્ય શરીરી છે? જો આપણી પેઠે સશરીરી હોય તો પ્રત્યક્ષ દેખાવો જોઈએ; પણ તે દેખાતો નથી તે પ્રત્યક્ષ બાધ આવે છે. વળી બીજા પક્ષમાં ભૂતાદિકની પેઠે અદ્દશ્ય શરીરી છે એમ કહેશો તો કોઈ વખત આંખે દેખાતો નથી તેમાં તેનો મહિમા છે કે અમારું અદ્રષ્ટ જો ઈશ્વરનો મહિમા કહેશો તો મહિમા છે એમાં કોઈ પ્રમાણ નથી. અદ્દશ્ય ઈશ્વર છે, તેથી તેનો મહિમા સિદ્ધ થાય છે એમ જો કહેવાશે તો ઈશ્વર સશરીરી અદ્દશ્ય છે એને સિદ્ધ કરવામાં કોઈ પ્રમાણ નથી માટે તેમ માનવામાં ફક્તરેતર દૂષણ રૂપ વળનો જગત્કરતાવાદીને માથે પ્રહાર લાગે. પક્ષ બીજો ઈશ્વર અશ-

(૫૬)

ચારા છે તો અશરીરી થકી પદાર્થની ઉત્પત્તિ થવી અ-
માન્ય છે. જેમ આકાશ અશરીરી છે તો અન્ય પદાર્થ બ-
નાવવામાં અસમર્થ છે તેમ જાણી લેવું. ઈશ્વર સર્વ વ્યા-
પક છે એમ માનવું યુક્તિવિકલ છે; વિશેષ અધિકાર
“સ્થાદ્વાદ મંજરીના ૬ છઠ્ઠા શ્લોકની ટીકા તથા નંદી સૂત્ર”
વિગેરેથી જાણી લેવો.

માટે એમ સિદ્ધ થાય છે કે આત્મા અનાદિકાળથી છે,
કર્મ પણ અનાદિકાળથી આત્માની સાથે લાગેલું છે, આ-
ત્મા અને કર્મનો સંબંધ પણ અનાદિકાળથી છે. આત્મા
અને કર્મનો સંબંધ અલવી આશ્રયી અનાદિ અનંતમે
લાગે છે, ભવિષ્યવ આશ્રયી સાદિસાંત લાગે છે. કર્મસં-
યોગથી આત્મા જે શરીર ધારણ કરે છે, તેટલા શરીર-
માંજ તેના આત્માના પ્રદેશ વ્યાપીને રહ્યા છે. સુજ્ઞા !
ચિત્તારો કે અપ્રત્યક્ષ જે શરીર દેખાય છે, તે સાત
ધાતુનું બનેલું છે અને તે અન્ન થકી વધે છે તેને ઔ-
દાગીક શરીર કહે છે. અને ખાધેલું પચાવવાની જે-
નામાં શક્તિ રહેલી છે તેને તૈજસ શરીર કહે છે. તે આ
શરીર કરતાં સૂક્ષ્મ છે. અને તે અંદર રહ્યું છે, વૈક્રીય
શરીર દેવતા તથા નારકીને છે. દેવતાને મૂલવૈક્રીય શ-
રીર હોય છે. અને જ્યારે અહિ આવે છે ત્યારે ઉત્તર-
વૈક્રીય શરીરે કરી આવે છે, મનુષ્યને પણ વૈક્રીયશરીર
કરવાની લખિધ છે તે પુણ્યવંતને હોય છે, ઉત્કૃષ્ટ વૈ-

(૫૭)

ક્રીય શરીર લાભ યોજન અને જઘન્ય અંગુલના અસં-
ખ્યાતમા ભાગનું જાણવું. મનુષ્ય ચાર આંગળ અધિક
વૈક્રીય શરીર બનાવે. દેવતાઓને ચાર અંગુલ ઓછું
સમજવું. કારણ કે દેવતા પૃથ્વી થકી ચાર આંગળ
અધર રહે છે. કાર્મણુ શરીર તો ચાર ગતિના
જીવોને લાગી રહ્યું છે. અને તે કાર્મણુશરીરના યોગે
બીજાં શરીર પ્રાપ્ત થાય છે. એક ગતિમાંથી બીજી ગ-
તિએ જતાં અંતરાજે કાર્મણુ અને તેજસ શરીર તો હો-
ય છે પણ પંચમી ગતિમાં જતાં તેજસ કાર્મણુ ઇત્યાદિ
પાંચ શરીરમાંનું કોઈપણ શરીર હોતું નથી.

જેમ કોઈ દીવો કરીને એક ઓરડામાં મૂકીએ તો
તે ઓરડામાં વ્યાપીને દીવાનો પ્રકાશ રહેશે, તેમ દી-
વો ઘડામાં મૂકીને ઉપર ઢાંકણુ ઢાંકીએ તો તેટલામાંજ
તેનો પ્રકાશ વ્યાપીને રહેશે, તેમ આત્મા પણ જે શ-
રીરમાં રહે છે. તેટલાજને વ્યાપી રહે છે પણ સર્વ વ્યા-
પી થતો નથી, તે લક્ષમાં રાખવું જોઈએ. પક્ષપાત કર-
વો એ કદાચરુ છે, તેથી તત્વ પામી શકાતું નથી.

જ્યારે સૂર્યચરુણુ થાય છે. ત્યારે સૂર્યચરુણુ થયા
પછી અંધકાર મિશ્રિત સૂર્ય કિરણો ઝાંખાં દેખાય છે.
તેમ સૂર્યરૂપ આત્માના કિરણરૂપ અસંખ્યાત પ્રદેશને
વિષે જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મની વર્ગણાએ લાગેલી છે
તેથી આત્માના જ્ઞાનનો પ્રકાક અસ્છાદિત થયો છે. જેમ

(૫૮)

સૂર્યચંદ્રગુણ દૂર થયા પછી સૂર્યનો પ્રકાશ મુદ્દ પ્રકાશે છે. તેમ આત્માને લાગેલાં જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મના દૂર થવાથી આત્મા અસંખ્યાત પ્રદેશે નિર્મળ થયો છતો લોકલોકનો જ્ઞાતા થાય છે.

કપાસના બીજને લાક્ષારંગની ભાવના દેઈ તેને વાવવાથી કપાસ પણ તેવા રંગનું થાય છે. તેમ આત્મા પણ સારાં અગર નહારાં કર્મના લેવાથી તેવા રૂપે થાય છે-માઠીમાંથી જેમ સેતુનું દુશલલોક જુદું પાડે છે તેમ તત્ત્વવેત્તાઓ શરીર ધરી વ્યતિરિક્ત આત્મતત્ત્વ શરીરમાં વ્યાપી રહેલું માને છે.

શ્લોક.

પરમાનંદ સંપન્નં નિર્વિકારંનિરામ્યં
ધ્યાનહીના ન પશ્યંતિ. નિજદેહેવ્યવશિષ્ઠં ॥ ૧ ॥

આત્મતત્ત્વ વખાણું છે-ઉત્કૃષ્ટ આનંદે કરી યુક્ત. વિકાર રહિત રોગ રહિત આત્માતત્ત્વ શરીરમાં રહેલું ધ્યાન રહિત જડવાદિયો દેખી શકતા નથી. ભાવાર્થ-તે ઉપરથી એમ નીકળે છે કે જે વીતરાગ વચ્ચનાનુસારે ધ્યાન દ્વારા આત્મતત્ત્વની ખોળ કરે છે. જે આત્મતત્ત્વને બાણું છે તે આત્મતાવ કર્મ રહિત છે, અનંત રત્નત્રયી યુક્ત છે, અરૂપી છે, દ્રવ્ય ગુણ પર્યાયનું સ્થાન છે. પરમાત્મા પણ તેજ છે. અજ. અમર, અક્ષય, અનંતશક્તિ થી પરિપૂર્ણ આત્મતત્ત્વ છે. તે આત્મતત્ત્વની અનંત

(૫૯)

શક્તિ કર્મના આવરણથી અચ્છાદિત થઈ છે. એમ
ન્યારે અંતરાત્મા બંધે છે ત્યારે પરમાત્મા રૂપે થવાને
માટે આશ્રવ કપાયનો ત્યાગ કરવા ઉદ્યમ કરે છે અને
ધ્યાન અગ્નિથી કર્મ દાષ્ટ બાળી ભસ્મ કરી નિર્લેપ થાય
છે અને કેવલજ્ઞાન પામી મોક્ષસ્થાનમાં તેજ અંતરા-
ત્મા પરમાત્મારૂપે થાય છે. અંતરાત્મા અને પરમાત્મા-
ના વચ્ચે ભેદનું કારણ કર્મ છે. તેનો જો નાશ થાય તો
અંતરાત્માજ પરમાત્મારૂપે થાય છે. અંતરાત્માને ઉપ-
શમ સમક્રિત ક્ષયોપશમ સમક્રિત અને ક્ષાયીક સમક્રિત
હોઈ શકે છે; પણ યાદ રાખવું કે—સ્વાદ્વાદ અનેકાંત
માર્ગે કરી અંતરાત્માનું સ્વરૂપ બંધણવાથી તથા તેની
શ્રદ્ધા કરવાથી અંતરાત્મા થવાય છે. અંતરાત્મા સંસાર-
ને કેવો બંધે તે કહે છે:-

દુહા.

દેખે સો ચેતન નહિ, ચેતન નહીં દેખાય.
રોષ તોષ ક્રીશશુ કરે, આ વહી આપ ખુઝાય. ૧
જૈસે વસ્ત્ર કે નાશસે, હોત ન તંતુકો નાશ;
તૈસે શરીરકે નાશસે, આત્મ અચલ અવિનાશ. ૨
(આ બે દુહા શ્રી યશોવિજયજી કૃત છે.)

શું માઈં સંસારમાં, માઈં મારી પાસ;
પરને માઈં માનતો, ભવમાં ભટકીશ ખાસ.
સ્ત્રી ધન પુત્ર કુટુંબ સખ, મુજથી ન્યાઈં ખાસ;

(૬૦)

સંસારે શુ' સારછે, કેમ કરે પરઆશ. ૪

જેસે ઘટકે નાશસે, હોત ન મટ્ટી નાશ;

તેસે શરીરકે નાશસે, આતમ અચળ અનાશ ૫

ખાતું પીતું પહેરતું, પુદ્ગલદ્રવ્ય કહાય;

આતમ ખાતો પહેરતો, કર્મ સંયોગે થાય. ૬

ભાવાર્થ—જે જે વસ્તુ આંખે કરી દેખાય છે. તે ચે-
તન નથી. આતમ દ્રવ્ય, આંખે કરી દેખી શકાતું નથી;
કારણ કે ચક્ષુનો વિષય રૂપી દ્રવ્યને જાણવાનો છે અને
રૂપી એક પુદ્ગલ દ્રવ્ય છે. અને આતમા અરૂપી છે. માટે
જે આંખથી દેખાય છે તે ચેતન નથી. તો હે ભવ્યો ! સ-
મજ્ઞે કે આપણુ કોઈના ઉપર રાગ કરીએ છીએ, તથા
કોઈના ઉપર દ્વેષ કરીએ છીએ? તે વાસ્તવિક રીતે જોતાં
કોના ઉપર કરીએ છીએ પુદ્ગલ ઉપર કરીએ છીએ કે
તેના શરીરમાં રહેલા આતમા ઉપર કરીએ છીએ? જે શ-
રીર ઉપર રાગદ્વેષ કરીએ તો શરીર તો જડ છે. પુદ્ગલ
છે તેના ઉપર રાગદ્વેષ કરવો લાયક નથી. જેમ કોઈ મા-
ણસે કોઈ માણસના ઉપર પત્થર ફેંક્યો ત્યારે શુ' પત્થર
વાગ્યો તેમાં પત્થર ઉપર દ્વેષ કરવો લાયક છે? ના નથી.
પુદ્ગલે પુદ્ગલ લડે છે વઢે છે, પુદ્ગલ પુદ્ગલથી કપા-
ય છે. જેના ઉપર આપણુ દ્વેષ કરીએ છીએ તેમાં દ્વેષકર-
નાર કોણુ? દ્વેષજ કહેવાશે, અને દૂષ કોના ઉપર થાય છે?
ઉત્તરમાં કહેવું પડશે કે શરીર ઉપર થાય છે. તો શરીર

(૬૧)

શું છે ? ઉત્તર-પુહ્ગલ. પ્રિયલવ્યો ! વિચારો કે-આત્મા આત્મા ઉપર દ્વેષ કરી શકતો નથી, પણ મોહાંધ આત્મા-બીબંને માફ અગાડનાર બાણી તેના ઉપર દ્વેષ કરે છે અગર પરપુહ્ગલ વસ્તુને રાગ દશાથી મારી માને છે. વસ્તુતઃ બેતાં તે આત્માનો સ્વભાવ નથી, પણ મોહ મદિરાનું પાન કર્યાથી આત્મા પોતાનું ભાન ભૂલી જાય છે. તેથી મોહના યોગે સાત આઠ કર્મ સમયે સમયે ગ્રહણ કરે છે. રાગ દ્વેષ પણ પુહ્ગલ છે. અને તેનો વિષય પણ પુહ્ગલ ઉપર થાય છે. પણ કર્મ રૂપ પુહ્ગલ સંગી આત્મા થવાથી તેના યોગે આત્મા દુઃખી થાય છે; જેમ કોઈ ઘરમ આપણે રહેતા હોઈએ અને જ્યારે તે ઘર બગી જાય ત્યારે ઘરમાં રહેલા આપણે પણ બગી જઈએ તેમ આત્મા પણ કર્મ સંયોગે વિવિધ દુઃખનો ભોગતા થયો છે. કર્મ પ્રત્યક્ષ સારી અગર નહારી સ્થિતિ ઉપર લાવી મળે છે. નાટકમાં જેમ વિષયને અનુસરી પડદા પડે છે. અંતે નવા નવા ખેલ ભજવાય છે તેમ સંસાર રૂપ નાટકશાળામાં કર્મના યોગે જીવ નાટકીયો સુખ દુઃખ શોક રોગ હાસ્ય ભય ક્રિયાદિ ખેલ ભજવે છે. અને જેવો પડદો આવે તેવા રૂપે થઈ જાય છે. લવ્યો ! યાદ રાખો કે પહેલું આ શરીર નાનામાં નાનું હતું. ત્યારબાદ આ શરીર યૌવ અવસ્થા પામ્યું અને તેજ શરીર કાલાનુભાવે વૃદ્ધાવસ્થા પામી ક્ષીણ થઈ અંતે નાશ પામશે એ પ્રત્યક્ષ ત્રણ

(૬૨)

અવસ્થાનાં નાટક દરરોજ દુનિયામાં તથા પોતાના સં-
બંધી જોયા કરીએ છીએ, તો હે બંધુઓ! ખીબુ' નાટક
જોવાની શી ઈચ્છા રાખવી. શરીરધારી તમે પોતેજ નાટકી
યાછો. અને તમે પોતેજ શરીર રૂપી ઝમો-વેપ પહેરીને
રાત્રિ દિવસરૂપ પડદામાં નાટક લજવોછો, તો તમારા
કરતાં બીજો ક્યો નાટકીયો વધે તેમ છે? વળી નાટકીયો
જેમ પૈસાની આશાએ સાડું સાડું ગાય છે, લોકોનાં મન
રીઝવેછે, પોતાની લાજ કોરે મૂકે છે, તેમ તું પોતે
નાટક કરેછે, સ્ત્રીની આશાએ અનેક પ્રકારના ઉદ્વેગ
કરેછે. ધનની આશાએ અનેક પ્રકારનાં પાપ કર્મ કરે
છે. ખાનપાનની આશાએ બીજાની યાચના કરે છે.
લોકોની ગુલામગીરી કરે છે. બીજાને રાજી રાખવા હા-
જી હા કરે છે. પણ યાદ રાખકે—એવાં નાટક નાચતાં
અનંતા લવ ગયા, પણ તું નાટકીયાનીજ અવસ્થામાં
છે એમ સમજ. રાજ, વા રંક, શેડ, શાહુકર, વહીવટ-
દાર, ફોજદાર. ઉમરાવ-આદિ શરીરધારી સર્વે જીવો
નાટકીયા પોતેજ છે. કોઈ નાટકીયો દુઃખી અવસ્થાનું
નાટક કરે છે. કોઈ જીવ બાલ અવસ્થાનું નાટક કરેછે.
કોઈ જીવ વૃદ્ધાવસ્થાનું નાટક કરે છે કોઈ જીવ
સ્ત્રી રૂપે અવતરી નાટક કરેછે. કોઈ જીવ સુગંધરૂપે રહી
અનેક લોકોને અમત્કાર દેખાડતો નાટક લજવે છે. કોઈ
જીવ ઊંટનો અવતાર પામી તેવું નાટક લજવેછે. કોઈ

(૧૩)

હવ સર્વે રૂપે થઈ નાટક કરતો અજ્ઞાન દશામાં જુલો છે. કોઈ હવ વાઈ રૂપે થઈ નિર્દયતા રૂપ વિષય લજવી બતાવે છે. કોઈ હવ બીલાડી રૂપે અવતરી જાતિવૈર વિષય લજવી બતાવે છે. કોઈ હવ કૃતરા રૂપે અવતરી ધર્મી વિષયથી નાટક લજવે છે. સંસારનાટકશાળામાં ક્યો હવ નાટકીયા રૂપે દેખાતો નથી? તે વિચારો. કહે-લુંજ પડશે કે—મોહરૂપ સૂત્રધારના તાળામાં રહેલા સર્વે હવે નાટકીયાજ દેખાય છે. સર્વે હવ નાટકીયાઓ રૂપે છે, તે પણ નાટક છે. કોઈ નાટકીયો હસે છે. કોઈ શોક કરે છે. કોઈ નાટકીયો બીજા નાટકીયા પાસે નમસ્કાર કરાવે છે. કોઈ નાટકીયો બીજા નાટકીયાને પોતાના સગા તરીકે ગણે છે. કોઈ નાટકીયો વેપના અનુસારે સુખી દેખાય છે. કોઈ નાટકીયો દુઃખી દેખાય છે. ઈત્યાદિ સર્વ પ્રપંચ કર્મનો છે. જ્યાં સુખી કર્મ છે ત્યાં સુખી નાટક અવસ્થા ભોગવવી પડશે. અનાદિ કાળથી ચેતન નાટક કરતો આવ્યો છે. હાલ પણ પુદ્ગલ દ્રવ્યને સુખે છે. ખાય છે. પીવે છે—ઈત્યાદિ પરભાવનું નાટક કરે છે. જે કે નાટક કરવું તે ઉપમ પુરૂષોને શોભે નહિ. પણ મોહરૂપ નીચની સંગતથી આત્માની પરિણતિ અવગણી થઈ ગઈ છે. તેથી તેવાં નાટક કરતાં શરમાતો નથી પણ જ્યારે મોહનો સંગ નિવારી સ્વસ્વભાવનું નાટક કરે તો સંસાર પાર પામી શકાય. જે ચેતન શરવીર થઈ મુનિવેષ રૂપ

(૬૪)

નાટક વીતરાગ વચ્ચનાનુસારે કરે તો પશ્ચાત્ નાટકીયો ઘણું પડે નહિ.

મચ્છ ગણાગણ ન્યાય આ દુનિયામાં થઈ રહ્યો છે. પરવસ્તુને પોતાની માની તેના સંયોગ વિયોગથી સુખી થવું અગર દુઃખી થવું તે પણ નાટક છે.

નાની છોકરીઓ અને નાના છોકરા લાકડાંની ઢબુડી ઓને વર વહુ કલ્પી તેને પરણાવે છે. અને જેવું મનોભાવે સગપણ જૂઠું કલ્પે છે. તેમ આ સંસારમાં જ્યાં સુધી એવાં સગપણને સત્ય માનવામાં આવે ત્યાં સુધી અજ્ઞાન દશા જાણી.

વૈરાગી જીવોને દુનિયાના સર્વ પદાર્થો વૈરાગ્યનું કારણ થાય છે. અને મોહીજીવોને તેજ સર્વ પદાર્થો પરભાવ-દશાથી મોહનું કારણ થઈ પડે છે. અહો! તેજ પદાર્થોમાં વૈરાગીઓની અને મોહીજીવોની દ્રષ્ટિની ભિન્નતા અને સત્યાસત્યતા કેવી છે? તે વિચારો. વસ્તુતઃ વિચારી જોતાં પરપુદ્ગલ વસ્તુ ઉપર મોહ દ્વેષ કરવો ભવબ્રમણ હેતુ છે.

કોઈ વખત જીવો પરવસ્તુ જેવી કે ધન પુત્ર સ્ત્રી તેના નહારા આચરણથી દુઃખી થાય છે. તેના ઉપર કોષ કરે છે. પણ મિત્રો! યાદ રાખો કે, સૌ જીવ કર્મના આધીન છે. જેવાં કર્મ જીવને ઉદ્દયે આવે છે તેવો થઈ જાય છે. માટે તેવી વખતે સમભાવ ધારણ કરવો. બનતા પ્રયાસે સદુષ્

(૬૫)

દેશ દ્વારા પરના આત્માનું હિત કરવા ઉદ્યમ કરવો. અને અંતે હિત પણ સદુપદેશથીજ થઈ શકે છે. આપણે કોઈ દેહધારી જીવના કર્મના યોગે ખરાબ આચરણ દેખી તેની નિંદા હેલના કરવા મંઠીએ છીએ. સુજ્ઞા ! પણ યાદ કરો કે તે જીવનો તેવો ઉદય જાગ્યો છે. જ્યારે સારાં નિમિત્ત પામશે. ત્યારે વળી ઠેકાણે આવશે, એમ વિચારવું; પણ પારકી નિંદા કરી ભારે થવું નહિ. કહ્યું છે કે—

હુહા.

નિંદા કરતાં પારકી, પોતે ભારે થાય;

નિંદક તે અંડાળ છે, ભવમાંહી ભટકાય. ૧

નિંદા કરવી આપણી, પરનિંદા દુરવાર;

ઉદ્દાસીનતા ધાર મન, પામીશ ભવજળ પાર. ૨

હે ચેતન ! પુદ્ગલાકાર સ્ત્રી તે પરવસ્તુ છે, તેની ઈચ્છા દૂર કરી સુમતિસ્ત્રીની સંગત કર; કારણ કે સુમતિરૂપ સ્ત્રી પરંપરાએ સ્વસ્વરૂપ પમાડશે. સંસારમાં કોઈપણ પદાર્થ ઉપર રાગ કરવો અગર દ્વેષ કરવો યુક્ત નથી. માટે ચેતન ! પોતાની મેળે તું આત્મ સ્વરૂપ સમજી સ્વસ્વભાવે સ્થિર થા.

વસ્તુના નાશથી જેમ તંતુનો નાશ થતો નથી તેમ આ દેખાતા પ્રત્યક્ષ શરીરના નાશથી આત્માનો નાશ થતો નથી. હશ પ્રાણના નાશથી આ શરીરથી આત્મા છુટે છે; અને અપર ગતિમાં જાય છે. પણ આત્મા તે!

(૬૬)

તેજ સમજવો. આત્મામાં દ્રવ્ય, ગુણ, પર્યાય, એ ત્રણ રહે છે. અને આત્મા એ ત્રણેનું સ્થાન છે. સહભાવી ગુણ જાણવો. અને ક્રમભાવી પર્યાય જાણવો. આત્માથી આત્માના ગુણો ભિન્ન ભિન્ન છે. આ પ્રત્યક્ષ દેખાતું શરીર વાણી, મન, તે હું નથી. એ ત્રણેથી ભોગવાતા વિષયો મારા નથી. શરીરાદિથી ભિન્ન આત્મા કરીને તેનું સ્વરૂપ ચિંતવવું. એમ કરવાથી બહુવિષયોથી રાગ દ્રેષ દૂર થશે. અને જે જે અંશે આત્મા નિર્મળતા અનુભવશે તે તે અંશે ધર્મ જાણવો.

જ્ઞાની અને અજ્ઞાનીની દ્રષ્ટિની ભિન્નતા દેખાડે છે.

હુડા.

બાહ્ય દ્રષ્ટિ વિમૂઢ જીવ, દેહજ આતમ શુદ્ધિ;

દેહથી આતમ ભિન્ન છે, દેખે જ્ઞાની સ્વશુદ્ધિ. ૧

બાહ્ય દ્રષ્ટિથી મૂઢ બનેલો અજ્ઞાની જીવ દેહનેજ આત્મા તરીકે સ્વીકારે છે; પણ જ્ઞાની અંતરાત્મા જ્ઞાન મય આત્માને દેહ થકી જૂદો છે એમ દેખે છે.

જીએ! યોગપ્રદીપનો શ્લોક.

સંયોજયતિ દેહેન, ત્રિદાત્માનં વિમૂઢયાઃ

બહિરાત્મા તતોક્ષાની, પૃથક્ પશ્યતિદેહિનમ્ ધર્માદિ.

અંતરાત્મા મનમાં વિચારે છે કે, અરે! આ સંસારમાં મારું શું છે? હા કંઈ નથી! આ જે જે કંઈ દેખાય તે તે મારાથી જુદું છે. મારાથી જે વસ્તુ જુદી છે. તે

(૬૭)

ગલ વસ્તુ કોઈ દિવસ મને એટલે આત્માને દેખી શકે. એમ થવું અશક્ય છે. કારણ કે આત્મજ્ઞાન વડે કરી સર્વ પદાર્થ દેખી શકે છે. પણ આત્મા વિના બાકીના પાંચ દ્રવ્યમાં એવી શક્તિ નથી કે આત્માને દેખી શકે. આંખ એ પુહ્ગલ દ્રવ્યાત્મક છે, તેથી તે થકી સિન્ન આત્મતત્ત્વ દેખી શકાય નહીં. જે જડ પદાર્થ છે તે ઈન્દ્રિય દ્વારા જોયર છે, અને હું જ્ઞાન દર્શન આરિત્ર રૂપ રત્ન-ત્રયી યુક્ત આત્મા ઈન્દ્રિયોને અજોચરછું. ત્યારે મારાથી સિન્ન જડ વસ્તુ સાથે પ્રીતિ કેમ કરું અને તેને પોતાની કેમ માનું? (પાતે પોતાને જે શિખામણુ આપેછે) જે ચેતન ! પરવસ્તુને પોતાની માની પરભાવમાં રમીશ તો ભવમાં ભટકીશ માટે રજે તું પ્રમાદ કરતો, બોલવું સ્કેલ છે, બાણવું સ્કેલ છે; પણ તે પ્રમાણે વર્તવું તે સુ સ્કેલ છે. કહ્યું છે કે—કહેણી કથે સૌ કોઈ, રહેણી જાત દુલમ હોઈ. આ શ્રી ચિદાનંદજીવું વચનામૃત છે.

સી, ધન, પુત્ર, કુટુંબ એ સર્વ આત્માથી સિન્ન છે. જે વસ્તુમાં સુખની પ્રાપ્તિ રાજે છે. તે વસ્તુ હુઃખ દાતા છે.

હે ચેતન ! તું સંસાર સ્વરૂપને અનિત્ય બાણ્યા છતાં શું તું પારકી આશા રાખીશ? અગર તારે હવે પરવસ્તુની અભિલાષા કરવી ઘટે છે? શું પરવસ્તુના મોહથી અનંતકાળ તાર ગતિમાં રહીતો અનંત હુઃખ પામ્યો

(૬૮)

તે વિસરી ગયો? અલબત્ત તારે હુવે ચેતનપરની અલિલાષા કરવી ઘટતી નથી, અલિલાષા પોતાના આત્માના ગુણોની કર કે જેથી આત્મા પરમાત્મા રૂપે થાય. પુત્રાદિક આત્મા થકી લિન્ન છે, તે ઉપર સાંભળ.

શ્લોક.

તતઃ સોડત્યંત મિષ્ટેષુ પશુ પુત્રાંગનાદિષુ ॥
આત્મ ત્વં મનુતેશશ્વ દ્વિદ્યાજ્વરજલિપતઃ ઈર્ષ્યાદિ.

જેમ ઘટના નાશથી માટીનો નાશ થતો નથી તેમ શરીરના નાશથી આત્માનો નાશ થતો નથી, આત્મા અવિનાશી છે. આત્મા અનાદિ અનંત જાણવો. આત્મા સ્ફટિકરત્નની પેઠે અતિનિર્મળ છે.

ખાવું, પીવું. પહેરવું, પુદ્ગલદ્રવ્ય છે; પણ કર્મના સંયોગથી આત્મા પુદ્ગલાત્મક શરીરમાં રહ્યો છે. તેથી ઉપાધિથી ખાતો પીતો કહેવાય છે, એ ઉપાધિ ભેદથી વ્યવહાર જાણવો. સુજો! યાદ રાખો કે—આ અશુચિમય કાયાને ધર્મનિમિત્તથકી પોષવી અને તેને ખાવા આપવું; પણ રાગ બુદ્ધિથી આપવું નહીં, શરીર એક જાતનો સાંચો છે તેનું રક્ષણ પાપ રહિત અચિત્ત અહારથી પોષણદ્વારા કરવું જોઈએ.

અંતરાત્માનો મુખ્ય અધિકારી યતી સમુદાય છે. શ્રાવક વર્ગ પણ અંતરાત્મ સ્વરૂપ ધ્યાવે.

મતિ જ્ઞાનની તારતમ્યતાને લીધે અંતરાત્મત્વપ-

(૬૯)

હું દરેક આત્માને જુદા જુદા પ્રકારનું હોય છે.

નર નારી કે હું નાન્યંતર નથી. આત્મ સ્વરૂપના અજ્ઞાને કરી આજ સુધી હું બહિર્ભાવે સૂતો હતો. હવે મેં પોતાનું સ્વરૂપ જ્ઞાતિ અનુસારે જાણ્યું હવે પરમાત્માપદ પામવાને માટે ધર્મધ્યાનમાં ઉદ્યમ કરવો અને વિકલ્પમંડલપનાં કારણો તજવાં. શ્રદ્ધસ્થાવાસમાં રહીને ધર્મધ્યાન ધ્યાવું અને રાગદ્વેષથી દૂર રહેવું ધ્યાનું હુકમરહે. નિઃસંગી શ્રમણાવસ્થા આત્મસિદ્ધિનું કારણ છે. પ્રિયમિત્રો ! યાદ રાખો કે, હાલના વખતમાં શુકલ ધ્યાનનો તો વિરહ છે. માણસ ધર્મધ્યાન ધ્યાવા સમર્થ છે. આખો દિવસ એક સરખી પરિણતી રહેતી નથી. જેટલી ઘડી ધર્મધ્યાનમાં ગઈ તે લેખે જાણવી. કહ્યું છે કે—

ગાથા.

સામાયકોસહસંઙિઅસ્ત જીવસ્સજાયહજોકાલો ॥
સોસફલોયોધવ્વો સેસોસંસારફલહેડ ॥ ૧ ॥

ભાવાર્થ—સામાયક અને પોષધવ્રતમાં જીવનો જે કાળ જાય છે. તે સફળ જાણવો. યાકીનો કાલ જવ શ્રમણ હેતુ છે.

પ્રશ્ન—મુનિરાજ મહારાજે જ્યારથી સર્વ સાવધનો ત્યાગ કર્યો ત્યારબાદ તેમને પાપ લાગે કે નહિ ?

ઉત્તર—મન વચન અને ક્રિયાના યોગને ધર્મધ્યા-

(૭૦)

નમાં પ્રવર્તીવવાથી મુનિરાજને પાપ લાગતું નથી; પણ કદાપિ અનુપયોગે પાપ લાગી શકે. પણ પ્રતિક્રમણુ, સ્વાધ્યાય અને ધ્યાનથી પાપનો નાશ કરે છે. આઠ કર્મનો નાશ પણ મુનિરાજ મહારાજ કરવા સમર્થ છે. કર્મના વશથી કદાપિ મુનિરાજ મહારાજનું મન ઠોલાયમાન થાય. વચન સાવધ વાપરે, પણ જ્યારે પાછા વિચાર કરી પશ્ચાતાપ કરવા ગાંડે તે વખતે કર્મનો પાન તોડી નાખે, સિંહ પાંજરામાં ફસાય નહિ અને કદિ ફસાય તો પાંજરું તોડીને નીકળી શકે. શ્રી નંદિપેણુ મુનિરાજ ભોગવાળી કર્મોદયથી વેસ્થાના ઘેર રહ્યા, પણ પાછા દિક્ષા લેઈ આત્મમિત કર્યું. કર્મનો અશુભ ઉદય જાગે ત્યારે મુનિ પણ બ્રહ્મ થાય અને જ્યારે કર્મનો ઉદય ભોગવાય ત્યારબાદ આત્મા ઠેકાણે આવે.

કર્મનો ઉદય ભૂત સરળો છે. જેમ સારો માણસ છે, પણ જ્યારે તેના શરીરમાં ભૂત આવે ત્યારે નાચે, દૂંદે, રૂંચે, આળોદે, ગાળો દે, શુદ્ધશુદ્ધ ચાલી જાય અને ભૂત પાછું શરીરમાંથી નીકળી જાય ત્યારે પહેલો સારા માણસ જેવો હતો, તેવો થઈ જાય. તેને કોઈ પૂર્વ કે તું કેમ રોતો હતો, નાચતો હતો, ગાળો દેતો હતો? ત્યારે તે કહે કે-ભાઈ ! મને ખબર નથી, એ પરવશ-પણથી થયું હશે. તેમ ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભરૂપ ભૂત જ્યારે કોઈ માણસના મનમાં પેસે ત્યારે તે માણુ-

(૭૧)

સ ગમે તેવો ધર્મી વા બુદ્ધિમાન હોય તે પણ વિકલ બની જાય છે. જ્યારે ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો માણસમાં પ્રવેશ થાય છે, ત્યારે માણસ પોતાનું સ્વરૂપ બદલી નાખે છે. અને જાણે તેનું તે શરીર છે તો પણ જાણે જુદોજ બની ગયો હોય એમ લાગે છે, પણ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભનો નાશ થાય ત્યારે શાંતા વસ્થા ધારણ કરે છે. નિમિત્ત યોગે ઉત્પન્ન થતા ક્રોધાદિ શત્રુઓને પાછા હટાવવા જો પ્રયત્ન થશે તો રાગ દ્વેષાદિ મંદ પડશે. જૈનશાસ્ત્ર ફરમાવે છે કે, સત્ય ઉપાદેય આત્મતત્ત્વ છે. ધર્મની સામગ્રી પામીને મુક્તિ સુખ પામવા પ્રયત્ન કરો. જે મનુષ્યો વીતરાગ વચનાનુસારે આત્મતત્ત્વ જાણે છે, તેજ સમ્યક્ત્વ પૂર્વક શિવ સુખ પામી શકે છે. અદ્વૈતવાદિઓ સર્વ જીવોનો એક આત્મા માને છે તે જૈનમતથી વિરુદ્ધ છે. જો સર્વ જીવનો એક આત્મા હોય તો એક જીવની મુક્તિ થતાં સર્વ જીવની મુક્તિ થવી જોઈએ. અને એક જીવને સુખ થતાં સર્વ જીવને સુખ થવું જોઈએ; પણ તે પ્રમાણે થતું નથી. એ વાત પ્રત્યક્ષ વિરોધી છે. સર્વ જીવનો એક આત્મા માનતાં પરમાત્મામય સર્વ જગત્ થયું ત્યારે વ્રત, તપ, જપ, ધ્યાન એ સર્વ કર્મ નિષ્ફલ થવાનાં. ઇત્યાદિ ઘણા દોષો દેખાય છે. તેનું ખંડન મુનિરાજ શ્રી ત્યાગાંભોનિધિ શ્રી આત્મારામજી કૃત જૈન તત્વાદર્શ

(૭૨)

તથા અસ્મદીય તત્ત્વપરીક્ષાવિચાર ગ્રંથનું અવલોકન કરવું. સર્વ જીવનો એક આત્મા માનનાર અદ્વૈતવાદિયો આત્માનું ધ્યાન ધરે; પણ એકાંતપક્ષ પ્રહણ કર્યાથી જૈનતત્ત્વથી અબ્ધણ બિચારા શી રીતે મુક્તિ મુખ પામી શકે.

જૈનો પ્રતિ શરીર ક્ષિન્ન અનંત આત્મા સ્વીકારે છે અને અદ્વૈતવાદીઓ સર્વ જીવનો એક આત્મા સ્વીકારે છે. જૈનો મુક્તિસ્થાન સિદ્ધ શિલા ઉપર સ્વીકારે છે અને અદ્વૈતો પ્રહારમાં લીન થવું તેજ મુક્તિ માને છે. જૈનો કર્મથી સંસારમાં ભટકવું માને છે. અદ્વૈતો માયા માને છે. અને તેને અનિર્વચનીય કહે છે, અદ્વૈત વાદીઓ શંકર આદિને સર્વજ્ઞ માને છે. જૈનોના તીર્થંકર શ્રી વીરભગવાન સર્વજ્ઞ હતા, પણ શંકરાચાર્ય સર્વજ્ઞ નહોતા. તેથી યથાસ્થિત વસ્તુની પ્રજ્ઞા કરી શક્યા નહિ એ નિર્વચાદ છે. સર્વજ્ઞ વિના આત્માનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ કોઈ જાણી શકે નાર નથી માટે સર્વજ્ઞકથિત આત્મસ્વરૂપ બાણુવા ખપ કરવો.

આત્મા કેવલજ્ઞાને કરી લોકલોકને બાણુ છે, આત્મામાં રહેલું કેવલજ્ઞાન આત્મામાંજ રહે છે, આત્મા થકી બાહીર કેવલજ્ઞાન રહેતું નથી. કેવલજ્ઞાન આત્મામાં રહીને સર્વ વસ્તુઓને વિષય કરે છે માટે જ્ઞાન વડે કરી આત્મા સર્વ વસ્તુનો વ્યાપક બાણુવો; કારણ કે સ-

(૭૩)

કલ પદાર્થ કેવલજ્ઞાનમાં ભાસે છે. તે ઉપર સ્યાદ્વા-
દમંજરીનું પ્રમાણ:—

ગાથા.

કિંમતા ગુણા ન દુઃખં, નાથ યઆસો ગુણો તથાદુઃખં
જં ગણં અવગુણો કહં અદુઃખં સબજસ્ત ॥૧॥

ગંતુમવપરિચિદ્દ આમંજેજં તંમિ દેસંમિ
આદ્યં વેઅ યવરં અધિતતતિઉ વિગેમં ॥૨॥

હોહં વલસત સ્મિ આદ્યં વેઅમિત્તદેસંમિ
હોહં આકમિત્તેવિ વૈસદ્દ હહ કલ્લ ॥૩॥

વમં દ્દ જાણસલિ આદ્યં વેઅ હંદિ લોમંતં
જદ્દ પરિચિદ્દહસવ્વં કોણુવિયોહોહુવદ્દતસ્સ ॥૪॥

બાધાર્ય—કોઈ વાદી એમ કહે છે કે સૂર્ય કિરણો
સૂર્યથી નીકળીને જેમ સર્વ જગતમાં વ્યાપ્ત થાય છે.
તેવી રીતે આત્માથી જ્ઞાન નીકળીને સર્વ ઠેકાણે વ્યાપ્ત
થાય છે. એમ જે કહે છે તેને અમે ઉત્તર આપીએ
છીએ કે, તમે જે કિરણોને ગુણ તરીકે માનોછો તે
ગુણ નથી. કિરણો તૈજસ પુદ્ગલ છે માટે તે દ્રવ્ય છે.
અને કિરણોનો પ્રકાશ રૂપ ગુણ છે, તે કિરણોથી જુદો
થતો નથી. તે ઉપર ધર્મસંબ્રહ્મણી અથમાં શ્રી હરિ-
ભદ્ર સૂરિ કહે છે કે કિરણો ગુણ નથી પરંતુ દ્રવ્ય છે.
અને તેનો પ્રકાશ ગુણ છે દ્રવ્ય નથી. જે જ્ઞાન આત્મનો
ગુણ છે તે અદ્રવ્ય છે, તે અન્ય પ્રત્યે શી રીતે જઈ શકે?

(૭૪)

તે દેશને વિષે જ્ઞેયને જ્ઞાન બંધને વ્યાપ્ત થતું નથી. કેવલજ્ઞાન અચિંત્ય શક્તિવાળું બાણુવું. લોકલુગ્ધમાં જે શક્તિ રહેલી છે, તે ભિન્ન દેશમાં રહેલા લોકોને આ-કર્ષણ કરેછે, એમ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે; એમ આત્મામાં રહેલી જ્ઞાનશક્તિ અત્યંત સર્વ લોકને વિષય કરેછે. એટલે સર્વ વસ્તુ જ્ઞાનમાં ભાસેછે, એમાં કોઈ વિરાધ નથી.

શંકા—આત્મા જ્ઞાનવડે કરી વ્યાપક કહેશો તો અશુચિમય જે નરક વિગેરે સ્થળ તેને વિષે જ્ઞાનનું રહેવાપણું થવાથી અશુચિ સ્વાદનો જે અનુભવ તે રૂપ આપત્તિ (દૂષણ) આવે છે ?

ઉત્તર—આત્મામાં જ્ઞાન રહીને સર્વ વસ્તુને વિષય કરેછે, તેથી અશુચિ સ્વાદ અનુભવરૂપ આપત્તિ આવતી નથી. સ્ત્રી, ભોજન વિગેરેનું જ્ઞાન થવાથી તે મંળંધી તૃપ્તિ થતી હોય તો ભોજન આદિની પ્રાપ્તિ માટે જે પ્રયત્ન છે, તે નિષ્ફલ થઈ જાય. માટે અશુચિ વિગેરેનું જ્ઞાન થવાથી તેના રસસ્વાદના અનુભવની આપત્તિ આવતી નથી. જેમ આંખેથી દેખવાથી, જ્ઞાને કરી જાણવાથી ઝેર ચઢતું નથી, તેવી રીતે પદાર્થોનું જ્ઞાન થવાથી રસ-સ્વાદની આપત્તિ આવતી નથી. જેમ મરણનું જ્ઞાન થવાથી મરણ દુઃખનો અનુભવ આવતો નથી. તેવી રીતે સકલ પદાર્થોનું જ્ઞાન થવાથી તેના સ્વાદની આપત્તિ આવતી નથી. ઇત્યાદિ ઘણાં દ્રષ્ટાંત છે. જ્ઞાન સર્વ ઠેકાણે

(૭૫)

રહેતું નથી. જ્ઞાન આત્મામાંજ રહે છે. જ્ઞાન જે તે આત્મામાંજ રહીને સર્વ વસ્તુને બાંધે છે. ઇત્યાદિ ઘણી વચ્ચા છે. આત્મામાં અનંતું જ્ઞાન છે, તે જ્ઞાનાવર્ણીય કર્મના નાશથી સ્ફુરે છે.

પ્રશ્ન—અંતરાત્માઓ તદ્દલવ મુક્તિ પામી શકે કે નહિ ?

ઉત્તર—નિયમ નથી કે તદ્દલવ પામી શકે. ચોથા ગુણ ઠાણાથી અંતરાત્મપણું સ્ફુરે છે, અને અંતરાત્મત્વ પણું આવ્યા બાદ સામગ્રી યોગે તેજ લવમાં સંપૂર્ણ કર્મનો નાશ થતાં સિદ્ધિસ્થાન પામી શકાય. અને કર્મનો નાશ સંપૂર્ણ ન થઈ શકે તો કેટલાક લવ કરવા પડે. અંતરાત્મા ઘણા કર્મની નિર્જરા કરી શકે છે અને આશ્રવનો ત્યાગ કરી શકે છે. અંતરાત્મત્વ પણાથી કષાયની મંદતા થાય છે. અને આત્મશક્તિ સ્ફુરે છે. વૈરાગી બને આત્મસ્વરૂપની જાણાસા રહે છે, અને વૈરાગ્ય બ્યારે આ સંસાર અસાર લાગે છે ત્યારે થાય છે.

પ્રશ્ન—સંસાર અસાર લાગે ત્યારે સંસાર ઉપર અરૂચિ થાય અને અરૂચિ તો દ્વેષવિના થાય નહિ. જે પદાર્થ ઉપર રાગ હોય છે, તે પદાર્થ ખોટો માલમ પડવાથી અલબત્ત તેના ઉપર દ્વેષ થાય, અને દ્વેષથી તો કર્મ બંધાય, ત્યારે સંસારને અસાર બાણ્યાથી શો કાયદો થયો ?

(૭૬)

ઉત્તર—સંસાર અસાર લાગવાથી તેના ઉપર થતો મોહ ત્રુટે છે, તેથી તેના ઉપર પ્રેમ થતો નથી. અર્ચિ એટલે તે માણું હિતકર્તા નથી એવા વિચાર તેને અર્ચિ કહે છે. ક્રોધથક્રી અર્ચિ થાય છે, એ વાત એકાંત નથી. સમજીને જે વસ્તુનો આત્મહિત માટે ત્યાગ કરવામાં આવે છે, વા તે વસ્તુ અણુગમતી લાગે છે તેથી તેના ઉપર ક્રોધ થાય છે એમ કહેવાય નહિ. ચૈતન જ્ઞાન થયા બાદ વિચારે કે—હું આટલો કાળ સંસારમાં રણડ્યો. તેમાં કંઈ કર્મનો વાંક નથી. કર્મ એ પુદ્ગલ છે. અચૈતન જડ છે. એનામાં બીજાનું ખરાબ કરવાના વિચાર નથી. અમુકનું ખરાબ થાયો, એમ પુદ્ગલ દ્રવ્ય ચિંતવતું નથી. બુચો, સામો થાંભલો છે, તે શું શત્રુતા રાખે છે? ના નહિ. તેમ થાંભલપુદ્ગલ પરમાણુ, પુદ્ગલસ્કંધ એમાં કોઈનું ખરાબ કરવાનો વિચાર નથી. પુદ્ગલસ્કંધ જે કર્મરૂપે પરિણમી આત્માને લાગે છે, કર્મરૂપે પુદ્ગલસ્કંધમાં રહેલો રસ સ્પર્શના સંયોગે આત્મા પોતે લોલી-ભૂત થઈ જઈ કર્મની વેદના લોગવે છે. અક્રીણુ-તાલપુટ વિષ એ પણ પુદ્ગલ છે. તેનામાં પ્રાણને નાશ કરવાની શક્તિ રહેલી છે. અક્રીણુ અગર તાલપુટ વિષ આંગે દેખવાથી વા બાણવાથી કંઈ પ્રાણને નાશ કરી શકતું નથી. પણ તેનું ભક્ષણ કરીએ તો તેનો એવો સ્વભાવ છે કે પ્રાણનો (જીવનનો) નાશ કરે, વિષ-અક્રીણુ શું

(૭૭)

કરે ? તે વસ્તુ પોતાનો સ્વભાવ બળવે છે. એ કંઈ ઉ-
 ડીને ખીજને લાગતું નથી, પણ તેનો પોતેજ ઉપયોગ
 કરે તેમાં વિષ-અફીણનો વાંક નહિ. આપણે પોતેજ કુ-
 વામાં પડીએ તો તેમાં કુવાનો શો વાંક. ખાગમાં બચ્ચો
 તો સુગંધી મળે. તેમાં પોતેજ કારણ છે. તેવી રીતે રાગ
 દ્રવ્ય મોહતા વશ પડેલો આત્મા દુર્ધ્યાનથી પુહ્ગલ સ્કં-
 ધને કર્મરૂપે પોતાની સાથે પરીણમાવે અને તે કર્મરૂપ
 પુહ્ગલ પોતાનો સ્વભાવ બળવે, તેથી આત્મા દુઃખી
 થાય તેમાં કર્મનો શો વાંક કહેવાય ? આપણે જો કર્મને
 શ્રદ્ધા કર્યા નહિ હોત તો શું તે આપણને દુઃખી કરી
 શકે ? ના નહીં કરી શકે ! તાલપુટ-અફીણ પ્રાણનો નાશ
 કરે છે, માટે તેને ખરાબ-અહિતકારી એમ આપણે ક-
 હીએ છીએ. કર્મ પણ આત્માને દુઃખ આપે છે. પોતાનું
 જ્ઞાન ત્યજવે છે. ચાર ગતિમાં કર્મ વિવિધ વેષે ભટકાવે
 છે; માટે તેને પોતાનું અહિતકારી-ખરાબ શત્રુ આદિ
 વિશેષણથી વ્યવહાર કરીએ છીએ. જાણતો અગર અ-
 જાણતો પોતાના સ્વભાવમાં ન રમે. અને પરભાવમાં
 રમે, તેને તે શત્રુભૂતકર્મ લાગે તેમાં કર્મનો શો વાંક
 કહેવાય. ચેતન પોતે જાણે છે કે નિંદા, કલહ, રાગ, દ્રેષ
 પાપારંભ કરવાથી કર્મ બંધાય છે માટે તેનાથી દૂર ર-
 હેવું જોઈએ. એમ જાણ્યા છતાં સંસારમાં રાચે માચે,
 પુત્ર, કલત્ર, ધનની મમતા ધારણ કરી તે થકી આનંદ

(૭૮)

માને, કાચું પાણી પીએ, થાવર તથા ત્રસકાયના જીવની વિરાધના કરે, મુનિવર્ગના અપવાદ બોલે, ગ્રહસ્થાવાસ સારો માને, તો અંતે કર્મથી લેપાઈ દુઃખની રાશિ ભોગવે એમાં કોનો વાંક કહેવાય? અલબત્ત તેનોજ કહેવાય!

કેઈ એક મનુષ્ય એક શહેરમાં રહે છે ને શહેરના રાજાનો એક બીજો રાજા શત્રુ તરીકે છે. તે પ્રતિપક્ષી રાજાએ પોતાના નોકરો મારફત સામા રાજાના શહેરના કુવામાં વિષ નાંખ્યું, તે પેલા માણસે જોયું. અને તે સર્વને કહેવા લાગ્યો કે, અરે મનુષ્યો ! તમે આ કુવાનું પાણી પીશો નહિ; કારણ કે તેમાં ઝેર નાંખ્યું છે. કેટલાક માણસોએ તેની વાત ખોટી માની, તેમાંથી પાણી કાઢી પીધું, અને કેટલાક માણસોએ પેલા માણસના વચન ઉપર વિશ્વાસ લાવી પાણી કાઢ્યું પણ નહિ અને પીધું પણ નહિ. પાણી પીનારા મરી ગયા, નહિ પીનારા બચી ગયા. પાણી પીનારા મરી ગયા તેમાં હવે કોનો વાંક કહેવાય. કુવાનો અગર પેલા કહેનાર માણસનો વાંક કાઢી શકાય ? ના કહી નહિ ! કહો ત્યારે કોનો વાંક કાઢી શકાય. કહેવું પડશે કે—પાણી પીનારાનોજ વાંક કહેવાય. જેઓએ તે કુવાનું પાણી પીધું નહિ અને જીવતા રહ્યા તેમાં કોનો ઉપકાર કહેવાય? અલબત્ત કહેવું પડશે કે—પેલા વાત કહેનાર માણસનો! તેણે કુવામાં ઝેર નાંખ્યું છે એમ કહ્યું ત્યારે તેના વચનના વિશ્વાસ કરનારા જીવતા રહ્યા.

(૭૨)

ઉપનય ઉતારેછે કે-તેમ સાંસારીક સર્વ પદાર્થો આપણા નથી. તેના ઉપર રાગ દ્વેષ કરશો તો દુઃખી થશો. એમ સર્વજ્ઞ ભગવાન કહેછે. છતાં તેમના વચનને આપણે અનુભવતા નથી અને મોહ માયામાં ફસીએ છીએ. પરવસ્તુ ઉપર મમતા ભાવ ધારણ કરીએ છીએ. પૃથ્વી-કાયનાં પદાર્થો જેવા કે સોનું, રૂપું, હીરા તેના ઉપર રાગ કરીએ છીએ.

એ જડ પૃથ્વીપદાર્થોને માટે તાઠ, તૃષા, ભૂખ, તાપ ઈત્યાદિ ઘણાં દુઃખ સહન કરવાં પડે છે. અને તેની પ્રાપ્તિ આરૂ છાયાના જીવોની વિરાધના કરી અનંતિ કર્મની વર્ગણુએ ગ્રહણ કરીએ છીએ. તેમાં કોનો વાંક કહેવાય ? અલખત તેમાં આપણો વાંક કહેવાય. જ્યારે કમ પોતાની સેમે જાણ્યા છતાં ગ્રહણ કરીએ ત્યારે તે ભોગવવાં પડે એમાં શી નવાઈ. રંક હોય, અગર રાજા, અકર્તા કરોડાધિપતિ શેઠ હોય, પણ કર્મ ભોગવ્યાવિના કોઈનો છૂટકો થતો નથી. કોઈ પ્રત્યક્ષ નજરે રાજા દેખાય છે, કોઈ શેઠ દેખાય છે, કોઈ રંક દેખાય છે, કોઈ સુખી છે, કોઈ દુઃખી છે એ સર્વ કર્મનો પ્રપંચ છે.

જે સર્વજ્ઞ તીર્થંકર મહારાજના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખેછે. અને તેમણે બતાવેલો મોક્ષમાર્ગ સત્ય માનેછે. અને તે માર્ગ ઉપર વિશ્વાસ લાવે છે. સાંસારીક સુખને દુઃખરૂપ ગણે છે, અને સુનિવેષ વા શ્રાવકનાં

(૮૦)

બાર વ્રત, અગર સમ્યક્ત્વને ધારણ કરે છે. તે ભવિષ્યવો મોક્ષસુખ પામી શકે છે, તે ભવિષ્યવોનો ઉપગાર કરનાર શ્રી તીર્થંકર મહારાજ કહેવાય; માટે આત્મસ્વરૂપ જાણવાની આહવા કરવી.

પ્રશ્ન—જાણ અને અજાણ બન્ને વિષય જાણ કરે, તેમાં વધારે દુઃખ કોને થાય ? તે બેમાં કોણ મરે અને કોણ જીવે ?

સમાધાન—જાણ અને અજાણ બન્ને પાપકર્મ કરે. તેમાં બન્નેને પાપ લાગી શકે. અશુભ અધ્યવસાયની તીવ્રતાથી જાણને પણ વધારે લાગી શકે અને અશુભ અધ્યવસાયની તીવ્રતા જાણનાર કરતાં અજાણને વધારે હોય તો તે અજાણને વધારે પાપકર્મ લાગે. જાણ અને અજાણ એ બેમાંથી જેને અશુભ અધ્યવસાયની મંદતા હોય તેને પહેલાની અપેક્ષાએ ઘેડું પાપકર્મ લાગ્યું કહેવાય. જાણનાર જો પાપકર્મ બાંધ્યા બાદ પાછો પશ્ચાતાપ કરે-આલોચણ લે, વ્રત અંગીકાર કરે, અંતઃકરણ પૂર્વક વારંવાર પશ્ચાતાપ થાય તો પહેલાં બાંધેલાં કર્મ તોડી શકે. અને અજાણે બાંધેલાં કર્મ અજાણ હોવાથી શી રીતે તોડી શકે. અને કદાપિ અજાણને કર્મ બાંધ્યા પછી સદ્ગુણ સમાગમ થયા બાદ માલમ પડ્યું કે-અરેરે ! મેં તો પહેલાં ઘણું પાપ કર્યું, અને તેથી હું દુઃખી થઈશ. એમ પશ્ચાતાપ થાય અને ગુણ મુખથી જ્ઞાન

(૮૧)

મેળવી તેનો પ્રતિકાર કરે. તપ, જપ, ધ્યાન આદિ ધર્મ ક્રિયા કરે તો તે અન્નભુ પણુ પાછળથી જાણુ થઈને પૂર્વે આંધેલાં પાપકર્મ છોડી શકે. જાણુ છતાં તેનો પ્રતિકાર કરે નહીં તો જાન્ને જાણુ પાપકર્મનું ફલ લોગવે.

તે પ્રમાણે જાણુ અને અન્નજાણુ જાન્ને જાણુ વિષ લક્ષણુ કરે તો જાન્નેને દુઃખ થાય અને જાન્ને મરણુ પામી શકે.

પણુ વિશેષ કે-જાણુ અને અન્નજાણુ જાન્નેએ વિષ લક્ષણુ કર્યું. કર્યા બાદ જાણુકારને પશ્ચાતાપ થયો કે, અરે ! મેં જોટું કર્યું. હવે હું શું કરું?

પોતે જાણુછે કે-વિષ લક્ષણુ મેં કર્યું છે. તેથી મરી જવાનો છું. પણુ અમુક ઔષધિ ખાઉં તો જીવી શકું. એમ વિચારી તે ઔષધિનું લક્ષણુ કરે તો જીવી શકે, અને પોતે વિષ અમુક લક્ષણુ કર્યું એમ જાણુ છે તે થઈ જાવવાનો ઉપાય પોતે જાણુ નહિ; તોપણુ તે સખાંધી જીજ્ઞને વાત કરી, જીવવાની મરજી હોય તો દવા કરાવે તો સાજો થઈ શકે. પણુ પેલો અન્નજાણુ ખિચારો જાણુતો નથી કે મેં શું ખાધું, તો પછી તેના ઉપર શો ઉપાય કરી શકે અને જીજ્ઞને શી રીતે કહી શકે. અંતે મરણુ પામે અને પેલો જાણુ માણુસ જીવી શકે. માટે અન્નજાણુના કરતાં જાણુકાર સારો, જાણુ છે તો કોઈ દિવસ પાપકર્મથી પાછો હઠશે. તરતાં જાણુનાર અને તરવું ન-

(૮૨)

હિ જાણનાર બંને ઉંડી નદીમાં પડતું મૂકે. તેમાં બંને મરણ પામે; પણ તરવું જાણનાર નદી તરીને જીવી શકે. એકદમ કોઈ દુઃખના માર્યા જાણકારે નદીમાં પડતું મૂક્યું; પણ પડતાં પડતાં વિચાર બદલાવાથી તરવા લાગી, બહાર નીકળે પણ અજાણને તો તરતાં આવડતું નથી તેથી જીવવાની ઘણી આશા હોય તો પણ કુખી-મરે, ભાગ્ય યોગે કોઈ કાઠનાર મળે તો કદાપિ જીવી શકે. આ ઠેકાણે અજાણ કેને કહેવો કે બિલકુલ હિતકારક અગર અહિતકારક વસ્તુનું સ્વરૂપ જાણે નહીં તે લેઈ શકાય, અજાણમાં પહેલું તો એટલું સમજવાનું કે જેટલું અજાણપણું તેટલું જ જ્ઞાનાવર્ણીય કર્મ તેને લાગ્યું છે તો બીજો દોષ લાગે તેમાં શી નવાઈ.

પ્રશ્ન—જાણે છે કે આ સંસાર અસાર છે છતાં સંસારને ત્યાગ કરી શકે નહીં તો જાણ પાણું શા કામનું?

ઉત્તર—હૈ ભગ્ય ! સાંભળ. કેટલાક જીવ સંસાર સ્વરૂપ અસાર જાણે છે અને તેનો ત્યાગ કરી દિક્ષા ગ્રહણ કરે છે. કેટલાક જીવ સંસાર અસાર જાણે છે છતાં કર્મના ઉદયથી દિક્ષા ગ્રહણ કરી શકતા નથી. કેટલાક જીવ સંસાર અસાર જાણતા નથી અને તેનો ત્યાગ કરી શકતા નથી. અને કેટલાક જીવ સંસાર સ્વરૂપને અસાર પહેલું દ્રષ્ટાંતઃ—સંસાર અસાર જાણે છે અને તેનો ત્યાગ કરે છે. જાણતા નથી એવા જંબુ સ્વામી વજ્રસ્વામી ઇત્યાદિ જાણવા.

(૮૩)

દ્રષ્ટાંત ઊભું--સંસાર અસાર બાણે છે છતાં ત્યાગ કરી શકતા નથી. તેવા શ્રેણીકરાબ કૃષ્ણમહારાજ બંધુતા. તેઓ સંસારને અસાર બાણતા હતા પણ અંતરાય કર્મના ઉદયથી દિક્ષા લેઈ શક્યા નહિ. કૃષ્ણમહારાજે દિક્ષા લેવા ઘણી ઈચ્છા કરી છે. કોઈ જીવે એમ નહિ ધારવું કે મને દિક્ષા લેવામાં અંતરાય કર્મ નડે છે. તેથી લેવાતિ નથી. પાંચવાર છવાર સાતવાર દિક્ષા લેવા ઉદ્યમ કરવો. તેમ છતાં અડચણો આવે તો બાણવું કે મારે અંતરાય કર્મનો ઉદય છે. અંતરાય કર્મ છે, તેવું કેવળજ્ઞાન તથા અવધિ વિના શીરીતે બાણી શકાય માટે ઉદ્યમ છોડવો નહિ.

કૃષ્ણજીને તો શ્રી નેમિનાથજીએ કહ્યું હતું કે ભાઈ તમારાથી ચારિત્ર લેઈ શકાશે નહીં. હાલના વખતમાં આપણે પોતાની મેળે નિર્ણય કરવો કઠીન છે. નંદિખેણુ મુનિજીને દિક્ષા લેતાં દેવતાએ ના કહ્યું; તો પણ દિક્ષા લીધી, કર્મનો ઉદય બગવાથી વેસ્થાને ઘેર રહેવું પડ્યું, પણ પાછી દિક્ષા અંગીકાર કરી. પણ એમ નહિ નંદિખેણુ ચિતવ્યું કે, કર્મના ઉદયથી દિક્ષાથી બ્રહ્મ થયા તો આપણાથી હવે પાછો અંતરાય નડશે એમ વિચાર્યું નહિ અને પાછા તૈયાર થઈ ગયા. અને પાછી દિક્ષા ગ્રહણ કરી માટે ઉદ્યમ પ્રધાન છે એમ મને ભાસે છે. વિશેષ જ્ઞાનીગમ્યમ્.

(૮૪)

દ્રષ્ટાંત ત્રીજું—કેટલાક જીવ સંસારને અસાર જાણતા નથી અને દિક્ષા અંગીકાર કરતા નથી. જેમ કપીલાદાસી વીરે શાળવી ઇત્યાદિ દ્રષ્ટાંત જાણવાં.

દ્રષ્ટાંત ચોથું—કેટલાક જીવ સંસાર સ્વરૂપને અસાર જાણતા નથી ને દિક્ષા લે છે, તે ગોરજીઓના ચેલા નાનાને દિક્ષા આપે છે તે દ્રષ્ટાંત જાણવું. અગર ખાખી બાવા જોગીઓ સંસારનું બરાબર સ્વરૂપ સમજતા નથી; તોપણ તાપસી દિક્ષા ગ્રહણ કરે છે. અને હું પરલવ રાજા થાઉં એમ ધારી તપશ્રય્યા કરે છે. તેઓએ સંસારનું સ્વરૂપ જાણ્યું નથી. સંસારનું ખોટું સ્વરૂપ જાણ્યું હોય તો કેમ રાજા ઇત્યાદિ પૌદ્ગલીક સુખની વાંછા રાખે. સંસારનું અસાર સ્વરૂપ જાણ્યા છતાં સંસારમાં પડી રહે. જેનું ઘર બળવા લાગ્યું, અને તેમાંથી બહાર નીકળે નહિ, તેના સરખો જાણવો. સંસારનું અસાર સ્વરૂપ જાણ્યા છતાં જેણે સંસારનો ત્યાગ કર્યો નહીં, તેણે જાણપણાનું ક્ષણ જે લેવા યોગ્ય હતું તે લીધું નહિ, તેમ જાણવું. જાણપણાનું ક્ષણ ચિરત્તિ હતું અને ચિરત્તિનું ક્ષણ કર્મ નિર્જરા અને તેનું ક્ષણ મોક્ષ તે તેને મળ્યું નહિ. અલખત આ સંસાર અસાર છે, માટે ધર્મનું સ્વરૂપ જાણી ધર્મ કરણી વિશેષ કરવી. કર્મની બાહુલ્યતાથી સુનિવૃત ગ્રહણ કરવાની શક્તિ ન હોય તો શ્રાવકનાં વૃત્ત અંગીકાર કરવાં, અને તે પણ

(૮૫)

કદાપિ કર્મની બાહુલ્યતાથી ન થઈ શકે તો દેવ ગુરુ
ધર્મની શ્રદ્ધા દ્રઢ રાખવી અને સાંસારિક કાર્ય ઉદાસી
લાવે કરવાં. રાચી માચીને સાંસારિક કાર્ય કરવાં નહિ,
બાણ્યા છતાં સંસાર ત્યાગ અંતરાયકર્મના ઉદયથી ન
થઈ શકે; તોપણ સંસારમાં સાર માનનારના કરતાં
સંસારને અસાર બાણુ છે તે સારો. બાણુપણું અલેખે
જતું નથી. પણ સુજ્ઞા ! યાદ રાખો કે એક દિવસ આ
શરીરની મદ્દી થઈ જશે. માટે ચેતવું હોય તો ચેતિ
લેજો. તમારી સાથે કોઈ આવનાર નથી.

જેમ દુઠ્ઠીયા લોકોને જીનેશ્વર મૂર્તી ઉપર અર્ચિ
લાવ રહે છે તાવવાળા માણસને જેમ લોજન ઉપર
અર્ચિ થાય છે. તેમ બહિરાત્મીઓને અંતરાત્મા ઉપર
થાય છે. પણ કારણયોગે બહિરાત્મા પણ અંતરાત્મા ઉપર
ર્ચિ ધારણ કરતાં અંતરાત્મા થઈ શકે છે જેણે અંતરા-
ત્માનું સ્વરૂપ બાણુ નથી તેને સાંસારિક પદાર્થો ઉપર
ર્ચિ થાય છે. પરંતુ જેને પોતાને વિષે આત્માનું ઓ-
ળખાણ થયું છે તે સાંસારિક પદાર્થો ઉપર ર્ચિલાવ
ધારણ કરતો નથી. આત્માને બાણુવા પ્રયત્ન કરવો. આ-
ત્મા સંબંધી ચર્ચા કરવી. આત્મસ્વરૂપ ચિંતવવું કે
જેથી જન્મ મરણનાં દુઃખો નાશ પામે.

અજ્ઞાનપણાથી જડ વસ્તુ ઉપર પણ રાગ થઈ શકે

(૮૬)

છે; પણ જેટલો જડ વસ્તુને વિષે રાગ રહેછે તેનાં કરતાં જડ વસ્તુ ઉપર દ્વેષ ન્યૂન ભાગે રહે છે. વિશેષ જ્ઞાની ગમ્ય. સાંસારિક પદાર્થો અસાર લાગ્યાથી તેના ઉપર થી રૂચિ ઉતરી જાય છે. અને આત્માના જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર ગુણો પ્રાપ્ત કરવા રૂચિ જાગે છે. સંસાર અસાર લાગવાથી સંસાર ઉપર ક્રોધ થાય એમ કહેવું એકાંતે સત્ય કહેવાય નહિ. બાહ્ય વસ્તુ ઉપર કદાપિ ક્રોધ થાય તેને ત્યાગ કરવાની બુદ્ધિ છે તો તે સાપેક્ષ રીતે પ્રશસ્ય કહેવાય.

સુજ્ઞો ! સમજો કે દુઃખનાં વાદળાં જ્યારે આવી પડે ત્યારે ગભરાવું નહિ. ધૈર્ય ધારણ કરી દુઃખ સહન કરવું. જે કર્મ પાછલા ભવમાં કર્યાં છે, તે ભોગવ્યાવિના છુટકો થવાનો નથી. જેમકે કોઈ ચોરે ચોરી કરી તેની રાજ્યે મહીનાની શિક્ષા ફરમાવી, ચોરને જેલમાં જવું પડ્યું, હવે કહો શું જેલનું દુઃખ તે રૂપે તેથી નાશ પામી શકે? ના કદી પામી શકે નહિ. ચેતન! કોઈ આપણને દુઃખ દેવા ધારે તો તેના ઉપર ક્રોધ કરતો નહિ આપણે જે કર્મ કર્યાં છે તે ઉદ્ધયે આવ્યાં છે એમ સમજવું.

મિત્રો ! યાદ રાખજો કે તરવારની ઉપર મધ ચોપડી તેને ચાટીએ તો જીભ કપાઈ જાય તેમ સાંસારિક સુખો તે સરખાં જાણવાં, અધિર આ સંસારમાં આત્માનું કંઈ નથી. જે પુત્રોની ઉત્પતિથી સુખ બહિરાત્મા

(૮૭)

માને છે. તેજ પુત્રોના મરણથી બહિરાત્મા શોક કરે છે, રૂવે છે, દુઃખી થાય છે. જે ધનની આવકથી બહિરાત્મા સુખ માને છે, તેજ ધનના નાશથી બહિરાત્મા દુઃખી થાય છે. જે સ્ત્રીથી બહિરાત્મા પોતાને સુખી માને છે, તેજ સ્ત્રીના વ્યભિચારપણાથી બહિરાત્મા પોતાને સુખી માને છે તેજ સ્ત્રીના વ્યભિચારપણાથી બહિરાત્મા દુઃખી માને છે. બહિરાત્માને પરવસ્તુથીજ સુખ થાય છે અને દુઃખ પણ પરવસ્તુથીજ થાય છે બહિરાત્મા પોતાના આત્માની અનંત ઋદ્ધિ તરફ જોતો નથી. બહિરાત્મા-પણું ટળવું મુશ્કેલ છે.

જ્યાં સુધી બહિરાત્મા ભાવ છે ત્યાં સુધી પણ અવસ્થા બદલેલી. અંતરાત્માને સોનું અગર પાષાણ ઉપર સમ દ્રષ્ટિ રહે છે અને શત્રુ અગર મિત્ર ઉપર પણ સમ-દ્રષ્ટિ રહે છે. વાંદક અને નિંદક ઉપર સમદ્રષ્ટિ રહે છે. અંતરાત્મા દુષ્ટોની સંગતિ ત્યાગ કરે છે. અને વિકલ્પ સંકલ્પનાં કારણ ત્યાગ કરે છે, અંતરાત્મા સ્ત્રીને વિદ્યાની કોથળી સમાન ગણે છે. અંતરાત્મા સ્ત્રી, ધન, પુત્ર, પરિગ્રહ પાપારંભનો ત્યાગ કરે છે, વા કરવા હચ્છે છે, ત્યારે બહિરાત્મા સ્ત્રી, ધન, પુત્ર, પરિગ્રહની વૃદ્ધિ કરવા અનેક પ્રકારના યત્ન કરે છે. અંતરાત્મા સંસારથી જી-લપંકજવત્ ન્યારો રહે છે, ત્યારે બહિરાત્મા સંસારમાં જલકર્દમવત્ (જળમાંના કાદવની પેઠે) તેમાંજ મગ્ન

(૯૯)

રહે છે. અંતરાત્મા સંસારના પદાર્થોને નાશવંત દેખે છે, ત્યારે બહિરાત્મા તેજ પદાર્થોને અચલ દેખે છે. અંતરાત્મા જગતની ખોટાઈમાં લોભાતો નથી, ત્યારે બહિરાત્મા જગતની ખોટી ખોટાઈમાં લોભાય છે. અંતરાત્મા ગુણીના ઉપર ખુશી થાય છે, ત્યારે બહિરાત્મા ગુણી જનમાંથી છિદ્ર જોવા પ્રયત્ન કરે છે. અંતરાત્મા અપરાધી ઉપર ક્ષમા કરે છે, ત્યારે બહિરાત્મા અપરાધીને દુઃખ દેવા ઇચ્છે છે. અંતરાત્મા સદ્ગુણને કલ્પવૃક્ષ સમાન ગણે છે, ત્યારે બહિરાત્મા તેથી પરાડ-મુખ રહે છે. અંતરાત્મા કર્મથી છૂટતા જાય છે, ત્યારે બહિરાત્મા કર્મથી લેપાતો જાય છે. અંતરાત્મા અંતરમાં દેખે છે, ત્યારે બહિરાત્મા બહાર દેખે છે. અંતરાત્મા સંતોષ ધારણ કરે છે, ત્યારે બહિરાત્મા લોભ ધારણ કરે છે. અંતરાત્મા અંદરનું ધન એટલે આત્માનું ધન જોયે છે, શોધે છે, ત્યારે બહિરાત્મા બાહ્યરનું ધન જોયે છે. અંતરાત્મા પરમાત્માનું ધ્યાન ધરે છે, ત્યારે બહિરાત્મા પરવસ્તુનું ધ્યાન ધરે છે. અંતરાત્મા જેથી છૂટે છે, તેથી બહિરાત્મા અંધાય છે-ઈત્યાદિ અંતરાત્મા અને બહિરાત્માનાં લક્ષણ જાણવાં.

અંતરાત્મા શરીરી છે અને પરમાત્મા અશરીરી છે. પરમાત્મા નિરાકાર છે અને અંતરાત્મા સાકાર છે. પરમાત્મા કર્મ રહિત છે અને અંતરાત્મા કર્મ સહિત છે. પરમાત્મા અલેશી છે અને અંતરાત્મા સલેશી છે. પર-

(૯૯)

માત્મા ગુણુડાણુથી અતિરિક્ત છે અને અંતરાત્મા ગુણુ ડાણુ સહિત છે. ઈચ્છા ભમરી સંગથી ભમરીરૂપ થાય છે તેવી રીતે અંતરાત્મા પરમાત્માનું ધ્યાન ધરતો છતો પરમાત્માત્મ પામે છે—ઈત્યાદિ અંતરાત્મા અને પરમાત્માનું સ્વરૂપ બાણુવું. તદ્વાત લાગે તે ગુરૂગમદ્વારા સમજવું.

અદ્વૈતવાદિયો પરમાત્માને એક માને છે. અને જ્ઞેનીઓ પરમાત્મા અમંત મોક્ષ સ્થાનમાં માને છે. અદ્વૈતવાદીઓ પરમાત્માને જ્ઞાનસ્વરૂપજ માને છે. અને સંપૂર્ણ આકાશ વ્યાપક માને છે.

જ્ઞેનીઓ જ્ઞાન પરમાત્માનો ગુણુ માને છે. અને આત્મવ્યક્તિથી સદા સંપૂર્ણ આકાશ વ્યાપક પરમાત્માને માનતા નથી.

અદ્વૈતવાદીઓ પરબ્રહ્મમાં લીન થવું તેને મુક્તિ સ્વીકારે છે. જ્ઞેનો કર્મ રહિત આત્માની સિદ્ધશિલા ઉપર મુક્તિ સ્વીકારે છે. અદ્વૈતવાદિયો દરેક જીવોને પરમાત્માના અંશ તરીકે માને છે.

જ્ઞેનો પ્રતિ શરીર ભિન્ન દરેક જીવો પરમાત્માના અંશ નથી. તેથી જીવ છે, અને કર્મનો નાશ થાય તો તે પણ પરમાત્માના સરખા છે, એમ સ્વીકારે છે. અદ્વૈતવાદિઓ ઘટ, પટ, ઢાંડ, ચક્ર, શરીર, લેશ્યા, મન, ધન, પુણ્ય, પાપરૂપ પુદ્ગલને અસત્ માને છે, અને ક-

(૯૦)

હે છે કે એ ઘટ, પટ, દંડ, ચક્ર, કર્મ ઇત્યાદિ માયા છે. માટે તે અસત્ છે. તે કંઈ નથી. એટલે કંઈ પણ વસ્તુ નથી, બ્રાંતિમાત્ર છે.

જેનો ઘટ, પટ, દંડ, ચક્ર, લેશ્યા, મન, ધન, પુણ્ય, પાપને પુહ્ગલ દ્રવ્ય માને છે, અને તે પુહ્ગલ દ્રવ્ય પોતાના રૂપે કરી સત્ છે. અસત્ નથી; પણ ઘટ, પટ, દંડ, ચક્ર, લેશ્યા ઇત્યાદિ આત્મારૂપે નથી માટે તે આત્માની અપેક્ષાએ અસત્ છે. અને પોતાના રૂપે સત્ છે, એમ જેનો સ્વીકારે છે. દરેક વસ્તુ પોતાના રૂપે સત્ છે. અને પરરૂપે અસત્ છે. ઘટ પોતાના રૂપે કરી સત્ છે, અને પટ રૂપે કરી ઘટ અસત્ છે. તેમ પુહ્ગલ દ્રવ્ય પોતાના રૂપે કરી સત્ છે. અને જીવરૂપે કરી અસત્ છે, સુજો! વિચારો કે વીતરાગ ભગવંતે જે વચન કહ્યાં છે, તે કેવાં અનુભવમાં આવે છે. અને અદ્વૈતવાદીઓ એકાંતવાદે જે કહે છે તે કેવું વિરૂદ્ધ લાગે છે તે વિચારો.

અદ્વૈતવાદીઓ પરમાત્માને એકાંત નિત્ય સ્વીકારે છે, જનો પરમાત્માને નિત્યાનિત્ય સ્વીકારે છે, એમ અદ્વૈત મત અને જૈનમતમાં ઘણો તફાવત છે. તે પ્રસંગે લખ્યો છે.

નૈપ્રાયીકો મુક્તિ દુઃખનો અત્યંત ભાવરૂપ માને છે, જેનો અતંત સુખમય મોક્ષસ્થાન સિદ્ધ જીવોનું માને છે.

પ્રશ્ન—જીવની મુક્તિ થયા પછી જીવ પાછો સં-

(૯૧)

સારમાં આવતો હુશે કે કેમ ?

ઉત્તર—જીવની મુક્તિ થયા પછી જીવ પરમાત્મા પદ પામે છે. કર્મનો નાશ થવાથી પરમાત્માઓ પાછા સંસારમાં આવતા નથી.

શ્લોક—દગ્ધેવીજેયથાત્યંતં પ્રાદુર્ભવતિનાંકુરઃ

કર્મવીજે તથા દગ્ધે જરોહતિમવાંકુરઃ ?

જેમ બળેલું બીજ ઉગતું નથી. તેને અંકુરો કુટતા નથી, તેમ કર્મરૂપ બીજ બળી ગયાથી સંસારરૂપ અંકુરો કુટતા અર્થાત્ સંસારનું કારણ કર્મ હતું તેનો સંપૂર્ણ નાશ થવાથી સંસારમાં પાછા ઉત્પન્ન થવાનું નથી,

સંસારમાં જન્મીને જેણે આત્મા ઉપર લક્ષ આપ્યું નહીં. તેનો જન્મ નિર્સ્થક છે.

સંસારમાં કર્મના યોગે નાનાં દેહ ધારણ કરવાં પડે છે. જીવ કર્મના યોગે માત પિતાના શ્રાણિત વીર્યમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ગર્ભમાં શરીર બને છે. પાંચમે મહીને હાથ, પગ, મુખ તૈયાર થાય છે, આઠમા મહીને પૂરૂં શરીર તૈયાર થાય છે.

માતાના પેટમાં જીવ ઘણું દુઃખ લોગવે છે. માતાના ઉદરમાંથી જીવ નીકળે છે, અને બાળ અવસ્થા લોગવ્યા બાદ જીવાન થાય છે. અને જીવાન અવસ્થા લોગવ્યા બાદ ઘડપણની અવસ્થા આવે છે, અંતે જીવ

(૯૨)

શરીરમાંથી નીકળી બીજાં શરીરો પારણુ કરેછે, પોતે કર્મ ઉપાર્જન કરેછે અને પોતે ભોગવે છે.

શ્લોક અનુષ્ટુપ વૃત્તઃ.

સ્વયંકર્મકરોત્યાત્મા સ્વયંતત્કલમશ્નુતે
સ્વયંભ્રમતિ સંસારે સ્વયમેવ વિવશ્યતિ ૧
યઃ કર્ત્તાકર્મ ભેદાનાં મોક્તાકર્મકલસ્યચ
સંસર્ત્તાપરિનિર્વાતા સદ્યાત્મા નાન્ય લક્ષણઃ ૨
કૃતકર્મક્ષયો નાસ્તિ કલ્પકોટિશતૈરપિ
અવશ્યમેવમોક્તવ્યં કૃતંકર્મશુભાશુભં ૩

પ્રશ્ન—કર્મથકી સુખ દુઃખ થાય છે કે જીવોને સુખ દુઃખ ઈશ્વર આપે છે ?

ઉત્તર—પૌદ્ગલીક સુખ દુઃખ કર્મથકી થાયછે કંઈ ઈશ્વર સુખ દુઃખ કોઈને આપી શકતો નથી. જીવો કર્યા કર્મ પ્રમાણે સુખ દુઃખ ભોગવેછે. ઈશ્વર ન્યાય કરી કર્યા કર્મ પ્રમાણે સુખ દુઃખ આપેછે. એમ કોઈ માને તો તે યુક્તિહીન છે.

અમો પુછીએ છીએ કે કર્મ ઈશ્વરથકી સ્વતંત્ર છે કે પરતંત્ર છે? જો કર્મ પોતે સ્વતંત્ર હોય તો પોતેજ સુખ દુઃખ આપી શકે. અને જો કર્મ પરતંત્ર એટલે ઈશ્વરના તાબામાં હોય તો સર્વ જીવોને સુખી કરવા જોઈએ. અને સર્વ જીવોઉપર દયા કરવી જોઈએ; જેમ કોઈ રાજાના તાબામાં કોઈ નાનો રાજા હોય તો તે મોટા રા-

(૯૩)

જાના કહ્યા પ્રમાણે નાનો રાજા ચાલે, તેમ ઇશ્વરના તા-
બામાં કર્મ છે, તેથી ઇશ્વરની ઇચ્છા મુજબ સારું કર્મ
સૈા જીવોને લાગે. અને તેથી સર્વ સુખી દેખાવા બે-
ઇએ; પણ તેમ સર્વ જીવ દેખાતા નથી. માટે ઇશ્વરના
તાબામાં કર્મ છે એમ કહેવાય નહિ. સંવત ૧૯૫૬ ની
સાલનો કાળ પડ્યો. ત્યારે શું ઇશ્વરની દયા જતી રહી
હતી કે સર્વ જીવને દુઃખી કર્યા? સારાંશમાં કહેવાનું કે
જીવો સુખી અગર દુઃખી થાય છે તે પોતાના કર્મ પ્ર-
માણે. કર્મ સ્વતંત્ર છે, કર્મથી પૌદ્ગલીક સુખ દુઃખ
સંસારી જીવોને થાય છે. તેમ છતાં ઇશ્વરની વચ્ચે ક-
લ્પના કરવી તે અસત્ય છે, ઇશ્વરને રાગ દ્વેષ હોતા નથી
ઇશ્વર કર્મથી રહિત છે, તેમને સંસાર બનાવવાનું કંઈ
પ્રયોજન નથી, ઇશ્વર કહેતાં મોક્ષમાં પહોંચ્યા. તે સિદ્ધના
જીવો નિરાકાર છે. અને નિરાકારથી સાકારની ઉત્પત્તિ
થઈ શકે નહિ. જગતનું ઉપાદાન કોણ છે તે ઇશ્વરકર્તા
વાદિથી કહેવાશે નહિ, માટે વીતરાગ ભગવંતે જે તત્વો
પ્રજ્ઞ્યાં છે તેજ સત્ય છે, એમ માનવું.

નેયાયીકો તથા ખીજા કર્તાવાદીઓ ઇશ્વર એક માને
છે, તે ઠીક નથી. જે જીવનાં કર્મ નાશ પામે, તેજ ઇ-
શ્વર પરમાત્મા થઈ શકે, જેનો સિદ્ધો, ઇશ્વર પરમા-
ત્મા અનંત માનેછે, પરમાત્માઓ વા સિદ્ધના જીવો
કોઈનું ભલું ખુરું કર્તા નથી. જગતનો પ્રલય કર્તા નથી,

(૯૪)

સિદ્ધાત્માઓ એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જતા નથી, કારણ કે-બીજે ઠેકાણે જવાનું કંઈ કારણ નથી. પર-માત્માઓના ગુણોનું સ્મરણ કરવાથી આપણામાં ગુણ ઉત્પન્ન થાય છે, અને કર્મ નાશ પામે છે, અને અંતે મોક્ષ પામી શકાય છે, સિદ્ધના જીવોને અનંતુ સુખ છે તેની ઉપમા લાયક કોઈ દ્રવ્યોંત નથી.

હે સવ્યજીવો ! આયુષ્ય ખૂટી જાય છે, એક દિવસ આ કાયાની રાખ થઈ જશે, મરતી વખત કોઈ સાથે આવશે નહિ, સરખી અવસ્થા કદી જતી નથી, જેટલો મોહ સંસાર ઉપર કરોછો તેથી સંસારમાંજ તમે રહેશો. રાજ અગર રાક સૌ કાલના આધીન છે.

સો વર્ષ ઉપર આ પૃથ્વીમાં જે માણસો હતાં તે હાલ દેખાતાં નથી, અને પછી હાલ જે માણસો છે, તે સો વર્ષ પછી નહિ દેખાય. ધર્મકૃત્ય કરી લો. વખત વારંવાર આવે આવશે નહિ. હાલમાં મોહના તોરમાં ગમે તેમ ખોલો ચાલો પણ કર્યાં કર્મ લોગવવાં પડશે.

જે સવ્ય જીવો વીતરાગ કથિત ધર્માનુસારે વ્યવહાર અને નિશ્ચય માર્ગ અવલંબી સ્થિર ભાવે ધર્મ સાધન કરશે, તે સવ્યો અનુક્રમે સુખસંપદા પામશે. જે કંઈ મતિદોષથી ભૂલચુક થઈ હોય તે સંખ્યાથી મિચ્છા-નિદુષ્ટકં દઉં છું.

સુજ્ઞો ! વીતરાગ વચનથકી જે કંઈ વિરૂદ્ધ હોય તે

(૬૫)

સુધારી વાંગ્યશો, હું ક'ઈ પંડિતાઈ જણાવવા લેખ લ-
તો નથી. મારી એવી બુદ્ધિ નથી. એક ઉપકાર બુદ્ધિ
મને પ્રયત્ન કરાવેછે. બીજાને ઉપકાર કરવાની બુદ્ધિથી
જે ધર્મકૃત્ય કરવામાં આવે છે તેમાં નિશ્ચયથી ઉપકાર
બુદ્ધિવંતને તો ક્ષાયદો થાયછે, અને બીજાને ક્ષાયદો થાય
અગર નહીં થાય તે નકી નથી.

દોષ દેખવાની બુદ્ધિ દુષ્ટ માણસોને રહેછે, તેનાથી
આ ગ્રંથ દૂર રહો, કારણ કે તેમને તો આ ગ્રંથ હિત
કર્તા નથી, ઉલટો કર્મબંધ થશે. અને જે ગુણગ્રાહી છે
તેમને આ ગ્રંથ સંસારરૂપ સમુદ્ર ઉતરતાં વહાણુ સ-
માન છે.

દુષ્ટ દુર્જનોને આ ગ્રંથ વિષ સમાન લાગશે અને
સજ્જનોને આ ગ્રંથ અમૃત સમાન લાગશે એ પણ
એક આશ્ચર્ય છે.

સૂર્યનો ઉદય થતાં કાગડાઓ કાકાશબ્દ કરેછે; પણ
તેથી સૂર્યને અડચણ આવતી નથી તેમ આ ગ્રંથનો
ઉદય થતાં એકાંતગ્રાહી નિંદા કરશે, પણ તેથી આ ગ્રં-
થની ન્યૂનતા નથી.

આ ગ્રંથ સાગર સમાન છે, સાગરમાં જેમ રત્ન
રહેલાં છે તેમ આ ગ્રંથમાં પણ અનેક રત્નરૂપી ગુણો
ભર્યા છે. છિદ્રબુદ્ધિથી જો આ ગ્રંથરૂપ સાગરને મથન
કરવામાં આવશે તો વિષ નીકળશે અને ગુણગ્રાહક બુ-

(૯૬)

દ્વિથી જે આ અંથ રૂપ સાગરને મથન કરવામાં આવશે તેા અનેક રત્ન ભવ્ય જીવો પામશે.

સૂર્ય ઉચ્ચાથી ઘૂકકુળ ભલે દુઃખ પામેા. તેમાં સૂર્યનો શો વાંક ? અલગત કંઈ નહિ. તેમ આ અંથરૂપ સૂર્યનો ઉદય થતાં છિદ્ર દેખનાર જીવો જલે નિંદા કરી પોતાના આત્માને સંસારમાં રખડાવે, તેથી આ અંથ કર્તાને કંઈ હરકત નથી. જે શસ્ત્રથી શત્રુનો નાશ કરવામાં આવે, તેજ શસ્ત્ર કોઈ મૂર્ખ માણસ પોતાને મારે તેથી શસ્ત્ર બનાવનારનો શો વાંક, તેમ આજ અંથથી મોક્ષ પામી શકાય તેમ છતાં કોઈ તે અંથનો ખરાબ ઉપયોગ કરે, તેમાં અંથકર્તાનો શો દોષ ? અલગત કંઈ નહિ.

ઉપસંહારમાં કહું છું કે વ્યવહાર અને નિશ્ચય માર્ગનું અવલંબન કરી આત્મહિત સાપેક્ષ બુદ્ધિથી કરવું. વીતરાગ વચનાનુસારે વર્તવું. આત્મધ્યાન ધરવું. બની શકે તો યતિધર્મ અંગીકાર કરવો, તે ન બને તો શ્રાવકનાં ખાર વ્રત અંગીકાર કરવાં. તે ન બને તો સમક્ષિત ઉચ્ચરવું. દેવગુરૂ ધર્મની શ્રદ્ધા રાખવી. પ્રભુ પૂજા સામાયક પોસહ જીર્ણોદ્ધાર, જીર્ણ જ્ઞાનોદ્ધાર, ચૈત્ય કરાવવાં. સંઘ કાઢવા. સાધુમહારાજની ભક્તિ કરવી. સાધર્મી-ભાઈઓને મદદ કરવી. કોઈ મુનિપણું અંગીકાર કરે તેને સહાય આપવી.

(૯૭)

પોતાના વર્ષની ઉપજમાંથી છઠો ભાગ અવશ્ય ધર્મ કૃત્યમાં ખર્ચવો, એક બે ગ્રંથો લખાવવા. પ્રતિમાઓ લરાવવી. તીર્થ યાત્રાઓ વર્ષમાં એક બે કરવી. ચઉદ નિયમ ધારવા. પરિબ્રહ્મનો નિયમ ધારવો.

જ્ઞાનનો અભ્યાસ કરવો. સાધુ મહારાજને અન્ન પાણી વહોરાવવાં. ઇત્યાદિઃ કર્યોથી આત્મહિત કરવા યુક્તિ નહિ. મારી વારંવાર એ લલામણુ છે. આ ગ્રંથ વાંચી દરેક લગ્ય બવો આત્મહિત કરી અનુક્રમે શિવ સુખ પામે એજ મારી હિત યુદ્ધિ છે, ઓ શાંતિ: શાંતિ: શાંતિ:

સમાપ્તિ.

દુહા.

- અધ્યાત્મશાંતિ ગ્રંથ આ, પૂર્ણ થયો સુરસાલ;
 મળતાં ગણતાં ગ્રંથ આ, લહીપ મંગલ માલ. ૧.
 નગર પાદરાવાસીશેઠ, મોહનલાલ વકીલ;
 શ્રદ્ધાવંત વિવેકવંત, જેનું રુડું શીલ. ૨.
 કાવીઠાનાવાસી શેઠ, રતનચંદ ઉદાર;
 જ્ઞાનેશ્વરમાઈ કારણે, ગ્રંથ રચ્યો જયકાર. ૩.
 ચૌમાસુંકરીપાદરા, શાંતિનાથ પસાય;
 રચના કીધી પદ્મી, જેથી શિવસુલ થાય. ૪.
 સંવત ઓગણીસ ઉપરે ઓગણસાડની સાલ;
 પોશ શુદિ પુનમ દીને, પૂર્ણ ગ્રંથ સુવિશાલ. ૫.
 ચોવીસમા જીનેશ્વર, વીરજીનેશ્વરરાય;

(૯૮)

- પાટ પર'પર તેમની, હીરવિજયસુરિ આચ. ૬.
 સહેજસાગર તાસશિષ્ય, ઉપાધ્યાય કહેવાય;
 જયસાગરજી તાસશિષ્ય, ઉપાધ્યાય પદ પાચ. ૭.
 જીતસાગર ગણિના ગુરૂ, માનસાગર વંદો;
 મયગદસાગર તાસશિષ્ય, વંદી ભવિ આણુ'દો. ૮.
 તાસ પાટે શોભતા, પદ્મસાગર ગુણુવંત;
 સરૂપસાગર તાસશિષ્ય, નાણુસાગર મહંત. ૯.
 ભાધાનસાગર તાસ શિષ્ય, ત્રોડે કર્મના યાસ;
 મયાસાગરજી તાસશિષ્ય, કરે કર્મનો નાશ. ૧૦.
 તસ પદ્મપંકજ સેવતા, નેમસાગર મુનિરાય;
 દશદિશિ કીર્તી જેહની, જગમાંહી ગવાય. ૧૧.
 તાસ ચરણને સેવતા, રવિસાગર ગુણુવંત;
 રવિ પેઠે તેજે કરી, જ્ઞાની દયાની મહંત. ૧૨.
 શ્રીસુખસાગરતાસશિષ્ય, વૈયાવચ્ચી શિરદાર;
 બુદ્ધિસાગર તાસશિષ્ય, અથ કીયો જયકાર. ૧૩.
 જ્યાં ભગી પૃથ્વી સ્થીર રહે, ત્યાંતક રહો આ અથ;
 મણશે મણશે જે ભવિ, તે લહેશે શિવપંથ. ૧૪
 જ્ઞાન ધ્યાનમાં સ્થિર થઈ, ધ્યાતાં આત્મ મૂય;
 આત્મ તે પરમાત્મા, અજરામર ચિદ્રૂપ. ૧૫.

શુદ્ધિપત્રક.

પાત્રું.	બીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૨૫	૧૧	૧૪૮	૧૫૮
૨૭	૬	પુણ્યાતા	પુણ્યા.
૩૨	૪	ખોલે છે	ખાળે છે
૩૩	૬	ઉપર	પરમાત્મા !
૫૫	૨૧	વળનો	વળનો
૫૭	૮	અંતરાળે	અંતરાલે
૮૨	૨૧	અસાર પહેલું દૃષ્ટાંત સંસાર અસાર જાણે છે આના બદલે અ- સાર જાણતા નથી વાંચવું.	
”	૨૨	જાણતા નથી એવા જ'બુસ્વા- મીના બદલે પ્રથમ જ'બુ સ્વામી વાંચવું.	
૬૪	૬	નહિ	નહિ એક
		વાંચનારે કૃપા કરી પ્રથમ ભુલ્યો સુધારી વાંચવું.	

